

Handbók

um vinnslu barnaverndarmála

EFNISYFIRLIT

1. SKIPULAG BARNAVERNDARMÁLA	8
1.1 MENNTA- OG BARNAMÁLARÁÐUNEYTIÐ	8
1.2 ÚRSKURÐARNEFND VELFERÐARMÁLA	8
1.3 BARNA- OG FJÖLSKYLDUSTOFA	8
1.4 GÆÐA- OG EFTIRLITSSTOFNUN VELFERÐARMÁLA	9
1.5 BARNAVERNDARÞJÓNUSTA OG UMDÆMISRÁÐ BARNAVERNDAR	9
1.5.1 UM HÆFI RÁÐSMANNA OG BARNAVERNDARSTARFSFÓLKS	10
1.5.2 HLUTVERK BARNAVERNDARÞJÓNUSTU OG STARFSMANNA HENNA	12
1.5.3. HLUTVERK UMDÆMISRÁÐA BARNAVERNDAR	12
2. BARNAVERND SAMKVÆMT ÁKVÆÐUM BARNAVERNDARLAGA NR. 80/2002	13
3. STEFNUMÖRKUN Í BARNAVERNDARMÁLUM	14
3.1 MÁLAVOG FYRIR VINNU MÁLASTJÓRA Í BARNAVERND	15
4. NOKKUR GRUNDVALLARATRÍÐI Í BARNAVERNDARSTARFI	15
4.1 MEGINREGLUR BARNAVERNDARSTARFS	16
5. VALDSVIÐ OG SAMSTARF BARNAVERNDARÞJÓNUSTA	19
5.1 FLUTNINGUR MÁLA	20
5.2 BÖRN SEM EKKI EIGA FASTA BÚSETU Á ÍSLANDI	22
5.2.1 FYLGÐARLAUS BÖRN OG BÖRN Á FLÓTTA	22
6. SKRÁNING MÁLA OG MEÐFERÐ PERSÓNUUPPLÝSINGA HJÁ BARNAVERNDARÞJÓNUSTUM	24
6.1 HVAÐ ER MÁL?	24
6.2 SKYLDA TIL AÐ SKRÁ ÖLL MÁL OG UPPLÝSINGAR Í MÁLI	24
6.3 VARÐVEISLA GAGNA – STARFSSTÖÐVAR	25
6.4 SKRÁNING, TALNING VEGNA ÁRSSKÝRSLU OG SÍSKRÁNING	25
7. TILKYNNINGAR	26
7.1 TILKYNNINGARSKYLDAN	26
7.2 HVERT Á AÐ TILKYNNNA?	26
7.3 HVAÐ ER TILKYNNING?	26
7.3.1 TILKYNNINGAR FRÁ EINSTAKLINGUM OG ÞEIM SEM AFSKIPTI Hafa AF BÖRNUM	26
7.3.2 TILKYNNINGAR FRÁ LÖGREGLU	27
7.3.3 BÖRN LEITA EFTIR AÐSTOÐ	27
7.3.4 FORELDRAR LEITA EFTIR AÐSTOÐ	27
7.3.5 ÓSKIR UM ÚRRÆÐI	28
7.3.6 FUNDIR MEÐ SAMSTARFSADILUM	28
7.3.7 MÁL Í VINNSLU	28

7.3.8 TILKYNNING UM AÐ HEILSU EÐA LÍFI ÓFÆDDIS BARNS SÉ STEFNT Í HÆTTU MEÐ ÓVIÐUNANDI EÐA HÁSKALEGU LÍFERNI VERÐANDI FORELDRA	29
7.3.9 NAFNLAUSAR TILKYNNINGAR	29
7.4 UPPLÝSINGAR TIL TILKYNNANDA	29
7.5 ALMENN VERNDARÁKVÆÐI	30
8. NAFNLEYND	30
8.1 NAFNLEYND EINSTAKLINGA	30
8.2 ÞEIR SEM AFSKIPTI HAFA AF BÖRNUM VEGNA STARFA SINNA	31
8.3 AFLÉTTING NAFNLEYNDAR	31
9. ÁKVÖRÐUN UM KÖNNUN	32
9.1 ÁKVÖRÐUN UM AÐ HEFJA EÐA EKKI HEFJA KÖNNUN MÁLS	32
9.2 TILKYNNING TIL FORSJÁRAÐILA	33
9.3 AÐILD	34
9.3.1 AÐILD FORSJÁRFORELDRIS	34
9.3.2 AÐILD FORSJÁRLAUSS FORELDRIS	34
9.3.3 AÐILD ANNARRA	34
9.4 RÉTTUR TIL AÐGANGS AÐ GÖGNUM	35
9.4.1 AÐGANGUR FORSJÁRFORELDRA OG FORSJÁRLAUSRA FORELDRA AÐ GÖGNUM	35
9.4.2 AÐGANGUR FORSJÁRSVIPTRA FORELDRA AÐ GÖGNUM	36
10. SAMVINNA Í BARNAVERNDARMÁLUM	36
10.1 ÁHERSLUR Í LÖGUM UM SAMSTARF	37
10.2 SAMVINNA VIÐ BARNIÐ	38
10.3 SAMVINNA VIÐ FORELDRA	39
10.3.1 SAMVINNA VIÐ FORELDRA SEM FARA SAMEIGINLEGA MEÐ FORSJÁ EN BÚA EKKI SAMAN	41
10.3.2 SAMVINNA VIÐ FORSJÁRLAUST/FORSJÁRSVIPT FORELDRI	42
10.4 SAMVINNA VIÐ AÐRA	43
10.4.1 ÞÖRF Á SAMVINNU	44
10.5 SAMÞÆTTING ÞJÓNUSTU Í ÞÁGU FARSÆLDAR BARNA	45
10.5.1 ALMENNT UM SAMÞÆTTINGU ÞJÓNUSTU	45
10.5.2 SAMÞÆTTING ÞJÓNUSTU Í BARNAVERND	46
10.5.3 SAMSPIL BARNAVERNDARLAGA OG FARSÆLDARLAGA Á MISMUNDANDI STIGUM BARNAVERNDARMÁLS	46
10.5.4 NÁNARI UPPLÝSINGAR UM FARSÆLD	48
11. KÖNNUN MÁLS	49
11.1 SKIPAN TALSMANNS Í BARNAVERNDARMÁLI	49

11.3 SKILGREININGAR OG FLOKKUNARKERFI Í BARNAVERND	52
11.4 ÓSK UM LÖGREGLURANNSÓKN	53
11.5 RANNSÓKNARHEIMILDIR	53
11.5.1 HEIMILDIR TIL AÐ TALA VIÐ BÖRN OG FYLGJAST MEÐ HEGÐUN ÞEIRRA	54
11.5.2 HEIMILDIR TIL AÐ LEITA UPPLÝSINGA HJÁ FORELDNUM	54
11.5.3 HEIMILDIR TIL AÐ LEITA UPPLÝSINGA HJÁ ÖÐRUM	55
11.6 SKRIFLEGAR UPPLÝSINGAR	56
11.6.1 HEIMILDIR TIL MIÐLUNAR UPPLÝSINGA	56
11.7 MÁL BARNA SEM ERU GRUNUÐ UM AÐ Hafa BROTIÐ AF SÉR	57
11.7.1 MÁL ÓSAKHÆFRA BARNA SEM GRUNUÐ ERU UM AÐ Hafa BROTIÐ AF SÉR	57
11.7.2 MÁL SAKHÆFRA BARNA SEM GRUNUÐ ERU UM AÐ Hafa BROTIÐ AF SÉR	58
11.8 ALMENNT UM SKÝRSLUTÖKUR AF BÖRNUM Í SAKAMÁLUM	60
11.8.1 SKÝRSLUTAKA FYRIR DÓMI	62
11.8.2 HLUTVERK STARFSFÓLKIS BARNAVERNDAR VIÐ SKÝRSLUTÖKUR	62
11.9 NIÐURSTAÐA KÖNNUNAR	63
11.10 AÐ LOKA MÁLI	63
12. ÁÆTLUN UM MEÐFERÐ MÁLS	64
12.1 HVERS VEGNA ÁÆTLUN?	64
12.2 HVERJIR TAKA ÞÁTT Í GERÐ ÁÆTLUNAR?	65
12.3 INNIHALD ÁÆTLUNAR UM STUÐNINGSÚRRÆÐI	65
12.4 EINHLIÐA ÁÆTLUN UM BEITINGU ÞVINGUNAR	66
12.4.1 INNIHALD EINHLIÐA ÁÆTLUNAR UM BEITINGU ÞVINGUNAR	66
12.5 ÁÆTLUN UM UMSJÁ BARNS Í FÓSTRI EÐA VISTUN UTAN HEIMILIS	66
12.6 MÁL UNGMENNA 18–20 ÁRA	67
13. STUÐNINGSÚRRÆÐI	67
13.1 SAMNINGUR BARNAVERNDARÞJÓNUSTU UM STUÐNING EÐA BEITINGU ÚRRÆÐIS	68
13.2 STUÐNINGUR INNI Á HEIMILI SAMKVÆMT 24. GR. BARNAVERNDARLAGA	69
13.2.1 LEIÐBEINA FORELDNUM UM UPPELDI OG AÐBÚNAÐ BARNS	69
13.2.2 STUÐLA AÐ ÞVÍ Í SAMVINNU VIÐ HLUTAÐEIGANDI STOFNANIR AÐ BEITT VERÐI ÚRRÆÐUM SKV. ÖÐRUM LÖGUM	70
13.2.3 ÚTVEGA BARNI VIÐEIGANDI STUÐNING EÐA MEÐFERÐ	70
13.2.4 ÚTVEGA BARNI EÐA FJÖLSKYLDU TILSJÓNARMANN, PERSÓNULEGAN RÁÐGJAFNA EÐA STUÐNINGSFJÖLSKYLDU	70
13.2.5 AÐSTOÐA FORELDRA EÐA ÞUNGAÐA KONU VIÐ AÐ LEITA SÉR MEÐFERÐAR VEGNA VEIKINDA, ÁFENGIS- EÐA VÍMUEFNANEYSLU EÐA ANNARRA PERSÓNULEGRA VANDAMÁLA	72
13.3 STUÐNINGUR MEÐ VISTUN BARNS UTAN HEIMILIS SAMKVÆMT 25. GR. BARNAVERNDARLAGA	73

13.3.1 RÁÐSTÖFUN BARNIS Í FÓSTUR	73
13.3.2 VISTUN BARNIS Á STOFNUN EÐA HEIMILI	73
13.4 SAMÞYKKI FORELDRA OG BARNIS SEM NÁÐ HEFUR 15 ÁRA ALDRI	73
13.5 HEIMILI OG STOFNANIR Á ÁBYRGÐ SVEITARFÉLAGA SBR. 84. GR. BARNAVERNDARLAGA	73
14. ÞVINGUNARÚRRÆÐI	74
14.1 MARKMIÐ ÞVINGUNARÚRRÆÐA	75
14.2 NEYÐARRÁÐSTAFANIR	75
14.3 STAÐA BARNISINS Í ÞVINGUNARMÁLUM	76
14.4 UNDIRBÚNINGUR ÞVINGUNAR – MÁLSMEÐFERÐ	77
14.4.1 ÚRSKURÐUR UMDÆMISRÁÐS	77
14.4.2 STYRKUR TIL AÐ GREIÐA FYRIR LÖGMANNSAÐSTOÐ	78
14.4.3 FRÁGANGUR ÚRSKURÐAR UMDÆMISRÁÐS	79
14.5 AÐRAR STJÓRNSÝSLUÁKVARÐANIR BARNAVERNDARÞJÓNUSTU	79
14.6 ÚRSKURÐUR DÓMSTÓLS SAMKVÆMT 28. GR. BARNAVERNDARLAGA	80
14.6.1 MÁLSHÖFÐUN SAMKVÆMT 29. GR. BARNAVERNDARLAGA	80
14.6.2 EIN RÁÐSTÖFUN TEKUR VIÐ AF ANNARRI SAMKVÆMT 2. MGR. 28. GR. BARNAVERNDARLAGA	81
14.6.3 KRAFA UM SVIPTINGU SJÁLFRÆÐIS SAMKVÆMT 30. GR. BARNAVERNDARLAGA	81
14.6.4 KRAFA UM BROTTVIKNINGU HEIMILISMANNIS OG NÁLGUNARBANN SAMKVÆMT 37. GR. BARNAVERNDARLAGA	81
14.7 ÞVINGUNARÚRRÆÐI INNI Á HEIMILI	82
14.7.1 EFTIRLIT MEÐ HEIMILI	82
14.7.2 FYRIRMÆLI UM AÐBÚNAÐ OG UMÖNNUN BARNIS, SVO SEM DAGVISTUN, SKÓLASÓKN, LÆKNISÞJÓNUSTU, RANNSÓKN, MEÐFERÐ EÐA ÞJÁLFUN	82
14.7.3 ÁKVÖRÐUN UM AÐ HEIMILT SÉ AÐ LÁTA AÐILUM Í TÉ UPPLÝSINGAR	82
14.7.4 ÁKVÖRÐUN UM SAMÞÆTTINGU ÞJÓNUSTU	83
14.8 ÞVINGUNARÚRRÆÐI UTAN HEIMILIS	83
14.8.1 ÚRSKURÐUR UMDÆMISRÁÐS UM VISTUN Í ALLT AÐ FJÓRA MÁNUÐI	83
14.8.2 ÚRSKURÐUR DÓMSTÓLS UM VISTUN Í ALLT AÐ 12 MÁNUÐI	84
14.9 FORSJÁRSVIPTING	84
15. ÚRRÆÐI GAGNVART ÞEIM SEM VINNA MEÐ BÖRNUM	85
15.1. RÁÐNINGAR	85
15.2 HEIMILDIR BARNA- OG FJÖLSKYLDUSTOFU TIL AÐ GEFA UPPLÝSINGAR UM DÆMDA KYNFERÐISBROTAMENN	86
16. BARNAHÚS	86
16.1 VIÐTÖL Í BARNAHÚSI	86
17. SÁLFRÆÐIÞJÓNUSTA VEGNA ÓVIÐEIGANDI KYNHEGÐUNAR BARNA	88

18. FJÖLKERFAMEDFERÐ – MST	89
19. MEÐFERÐARHEIMILI Á VEGUM RÍKISINS	91
19.1 FRAMKVÆMD VISTUNAR BARNS Á HEIMILI EÐA STOFNUN SKV. 79. GR. BARNAVERNDARLAGA	91
19.2 RÉTTINDI BARNA OG BEITING ÞVINGUNAR Á MEÐFERÐARHEIMILUM	93
19.3 MEÐFERÐ KVRTANA VEGNA MEÐFERÐARHEIMILA	93
19.4 HEIMILI OG STOFNANIR UNDIR YFIRSTJÓRN BARNA- OG FJÖLSKYLDUSTOFU	93
20. GÆÐA- OG EFTIRLITSSTOFNUN VELFERÐARMÁLA (GEV)	93
20.1 HLUTVERK GÆÐA- OG EFTIRLITSSTOFNUNAR VELFERÐARMÁLA	94
20.2 NÁANAR UM HLUTVERK OG MÁLSMEÐFERÐ VEGNA EFTIRLITSVERKEFNA GEV	95
20.2.1 REKSTRARLEYFI, 5.–10. GR. LAGA UM GÆÐA- OG EFTIRLITSSTOFNUN VELFERÐARMÁLA	95
20.2.2 EFTIRLITSHLUTVERK GÆÐA- OG EFTIRLITSSTOFNUNAR VELFERÐARMÁLA	96
21. RÁÐSTÖFUN BARNS Í FÓSTUR	99
21.1 FÓSTUR	99
21.1.1 TÍMABUNDIÐ FÓSTUR	99
21.1.2 VARANLEGT FÓSTUR	100
21.1.3 SÉRSTÖK UMÖNNUN OG ÞJÁLFUN Á FÓSTURHEIMILI VEGNA VERULEGS HEGÐUNARVANDA – STYRKET FÓSTUR	100
21.2 RÁÐSTÖFUN BARNS Í FÓSTUR	101
21.2.1 FÓSTURRÁÐSTÖFUN BARNS MEÐ SAMÞYKKI FORELDRA	101
21.2.2 FÓSTURRÁÐSTÖFUN BARNS Á GRUNÐVELLI ÚRSKURÐAR UMDÆMISRÁÐS EÐA DÓMSÚRSKURÐAR	101
21.2.3 FÓSTURRÁÐSTÖFUN BARNS ÞEGAR FORELDRAR HAGA VERIÐ SVIPTIR FORSJÁ FYRIR DÓMI	102
21.2.4 FÓSTURRÁÐSTÖFUN BARNS VEGNA ANDLÁTS FORSJÁRFORELDRA	102
21.2.5 FÓSTURRÁÐSTÖFUN BARNS SEM KOMIÐ HEFUR TIL LANDSINS ÁN FORSJÁRAÐILA SINNA	102
21.2.6 FÓSTURBARN OG RÉTTINDI ÞESS	102
21.3 HLUTVERK GÆÐA- OG EFTIRLITSSTOFNUNAR VELFERÐARMÁLA (GEV) Í FÓSTURMÁLUM	103
21.3.1 GÆÐA- OG EFTIRLITSSTOFNUN TEKUR VIÐ UMSÓKNUM FRÁ ÞEIM SEM ÓSKA EFTIR AÐ TAKA BARN Í FÓSTUR	103
21.3.2 GÆÐA- OG EFTIRLITSSTOFNUN FER MEÐ EFTIRLIT MEÐ GÆÐUM ÞJÓNUSTU	104
21.3.3 GÆÐA- OG EFTIRLITSSTOFNUN SÉR UM ENDURNÝJUN LEYFA TIL AÐ TAKA BÖRN Í FÓSTUR	105
21.4 HLUTVERK BARNA- OG FJÖLSKYLDUSTOFU Í FÓSTURMÁLUM	106
21.4.1 FERILL BARNA- OG FJÖLSKYLDUSTOFU VIÐ VINNSLU UMSAGNAR	106

21.4.1.1 BARNA- OG FJÖLSKYLDUSTOFA LEGGUR MAT Á ALMENNAR KRÖFUR TIL FÓSTURFORELDRA	107
21.4.1.2 BARNA- OG FJÖLSKYLDUSTOFA HELDUR NÁMSKEIÐ TIL MATS Á HÆFNI OG TIL ÞJÁLFUNAR FÓSTURFORELDRA	108
21.4.1.3 BARNA- OG FJÖLSKYLDUSTOFA GERIR ÚTTEKT Á HEIMILI UMSÆKJANDA	108
21.4.2 BARNA- OG FJÖLSKYLDUSTOFA HELDUR SKRÁ UM FÓSTURFORELDRA OG FÓSTURBÖRN OG SINNIR ÁBENDINGUM UM FÓSTURHEIMILI	109
21.5 HLUTVERK BARNAVERNDARÞJÓNUSTU Í FÓSTURMÁLUM	110
21.5.1 BARNAVERNDARÞJÓNUSTA SENDIR BARNA- OG FJÖLSKYLDUSTOFU BEIÐNI UM FÓSTURHEIMILI	111
21.5.2 FÓSTURRÁÐSTÖFUN BARNS TIL KYNFORELDRIS SEM EKKI FER MEÐ FORSJÁ, SBR. 67. GR. A. BARNAVERNDARLAGA	111
21.5.3 RÁÐSTÖFUN BARNS TIL KYNFORELDRIS SEM FER MEÐ SAMEIGINLEGA FORSJÁ EN BARN BÝR EKKI HJÁ, SAMANBER 67. GR. B. BARNAVERNDARLAGA	112
21.5.4 UNDIRBÚNINGUR BARNS UNDIR AÐ FARA Í FÓSTUR	112
21.5.5 VIÐ RÁÐSTÖFUN BARNS Í FÓSTUR SKULU BARNAVERNDARÞJÓNUSTA OG FÓSTURFORELDRAR GERA MEÐ SÉR SKRIFLEGAN FÓSTURSAMNING	113
21.6 TILKYNNNA UM GERÐ FÓSTURSAMNINGS	117
21.7 STUÐNINGUR VIÐ BARNIÐ, FÓSTURFORELDRA OG FORELDRANA	118
21.8 SAMSTARF VIÐ AÐRA AÐILA	120
21.9 ENDURSKOÐUN FÓSTURSAMNINGS	120
21.10 AÐ SEGJA UPP EÐA RIFTA FÓSTURSAMNINGI	120
21.11 EFTIRLIT MEÐ BARNI Í FÓSTRI	121
21.12 RÉTTUR FORELDRA OG BARNS TIL AÐ TAKA MÁL UPP AÐ NÝJU	121
21.13 LOK FÓSTURSAMNINGS	122
22. HEIMILI OG ÖNNUR ÚRRÆÐI Á ÁBYRGÐ SVEITARFÉLAGA	122
22.1 SUMARDVÖL Á VEGUM ANNARRA EN BARNAVERNDARÞJÓNUSTA	122
22.1.1 SUMARDVÖL Á EINKAHEIMILI	122
Um málsmeðferð afturköllunar rekstrarleyfis fer samkvæmt lögum um Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála, nr. 88/2021.	123
22.2 SUMARDVÖL Á VEGUM BARNAVERNDARÞJÓNUSTA	123
22.2.1 ENDURNÝJUN LEYFA	124
22.3 TILSJÓNARMAÐUR OG PERSÓNULEGUR RÁÐGJAFI	125
22.3.1 UMSÖGN BARNAVERNDARÞJÓNUSTU OG LEYFISVEITING GÆÐA- OG EFTIRLITSSTOFNUNAR VELFERÐARMÁLA	126
22.4 STUÐNINGSFJÖLSKYLDUR	126
22.4.1 UMSÖGN BARNAVERNDARÞJÓNUSTU OG LEYFISVEITING GÆÐA- OG EFTIRLITSSTOFNUNAR VELFERÐARMÁLA	128
22.4.2 RÁÐSTÖFUN BARNS OG ÁBYRGÐ Á ÚRRÆÐI	128

22.5 HEIMILI OG ÖNNUR ÚRRÆÐI SEM BARNAVERNDARÞJÓNUSTUR SKULU HAFATILTÆK	128
22.5.1 ENDURNÝJUN LEYFA	130
22.5.2 RÁÐSTÖFUN BARNS TIL BRÁÐABIRGÐA	130
22.5.3 EFTIRLIT MEÐ REKSTRI	131
22.6 ÖNNUR VISTUN BARNS Á HEIMILI ÁN ATBEINA BARNAVERNDARYFIRVALDA – SUMARDVÖL OG ÖNNUR HEIMILI	131
22.6.1 UMSÖGN BARNAVERNDARÞJÓNUSTU	132
23. HLUTVERK BARNAVERNDARÞJÓNUSTU SAMKVÆMT BARNALÖGUM	133
24. HLUTVERK BARNAVERNDARÞJÓNUSTA SAMKVÆMT ÆTTLEIÐINGARLÖGUM	133
25. HLUTVERK BARNAVERNDARÞJÓNUSTA SAMKVÆMT LÖGUM UM TÆKNIFRJÓVGUN	134
26. SAMÞÆTTING ÞJÓNUSTU OG SAMSPIL VIÐ BARNAVERND	134
26.1 ALMENNT UM SAMÞÆTTINGU ÞJÓNUSTU	135
26.2 SAMÞÆTTING ÞJÓNUSTU Í BARNAVERND	135
26.3 SAMSPIL BARNAVERNDARLAGA OG FARSÆLDARLAGA Á MISMUNANDI STIGUM BARNAVERNDARMÁLS	136
26.3.1 TILKYNNING BERST OG BEIÐNI UM SAMÞÆTTINGU LIGGUR FYRIR	136
26.3.2 TILKYNNING BERST OG BEIÐNI UM SAMÞÆTTINGU LIGGUR EKKI FYRIR	136
26.3.3 MÁL ER KANNAÐ OG BEIÐNI UM SAMÞÆTTINGU LIGGUR FYRIR	136
26.3.4 MÁL ER KANNAÐ OG BEIÐNI UM SAMÞÆTTINGU LIGGUR EKKI FYRIR	137
26.3.5 KÖNNUN LOKIÐ – NIÐURSTAÐAN ER AÐ ÞÖRF ER Á ÚRRÆÐUM BARNAVERNDARÞJÓNUSTU OG BEIÐNI UM SAMÞÆTTINGU LIGGUR FYRIR	137
26.3.7 SAMÞÆTTINGU ÞJÓNUSTU KOMIÐ Á ÁN BEIÐNI FORELDRA	138
26.3.8 UPPLÝSINGAR UM FARSÆLD	138

1. SKIPULAG BARNAVERNDARMÁLA

II.–III. kafli barnaverndarlaga nr. 80/2002

I. kafli reglugerðar nr. 56/2004 um málsmeðferð fyrir barnaverndarnefnd

3. gr. stjórnssýslulaga nr. 37/1993

Lög um gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála nr. 88/2021

Í II. kafla barnaverndarlaga er gerð ítarleg grein fyrir skipulagi og stjórn barnaverndarmála og þeim stofnunum sem einu nafni nefnast barnaverndaryfirvöld en það eru mennta- og barnamálaráðuneytið, Barna- og fjölskyldustofa, barnaverndarþjónusta, umdæmisráð barnaverndar, Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála og úrskurðarnefnd velferðarmála.

1.1 MENNTA- OG BARNAMÁLARÁÐUNEYTIÐ

Málaflokkurinn heyrir undir mennta- og barnamálaráðuneytið sem ber einnig ábyrgð á stefnumótun í barnavernd. Ráðherra leggur fyrir Alþingi framkvæmdaáætlun til fjögurra ára í senn að loknum sveitarstjórnarkosningum. Frekari upplýsingar um mennta- og barnamálaráðuneytið má finna á heimasíðu ráðuneytisins.

1.2 ÚRSKURÐARNEFND VELFERÐARMÁLA

Fjallað er um úrskurðarnefnd velferðarmála í lögum nr. 85/2015 um úrskurðarnefnd velferðarmála. Kemur þar fram í 1. gr. laganna að nefndin skuli úrskurða í kærumálum vegna stjórnvaldsákvarðana eftir því sem mælt er fyrir um í lögum sem kveða á um málskot til nefndarinnar. Úrskurðarnefndin er sjálfstæð og óháð í störfum sínum, skipuð tólf nefndarmönnum og átta varamönnum og er til húsa að Katrínartúni 2, 11. hæð, 105 Reykjavík. Nánari upplýsingar um úrskurðarnefnd velferðarmála er að finna á heimasíðu nefndarinnar.

1.3 BARNA- OG FJÖLSKYLDUSTOFA

Barna- og fjölskyldustofa er sjálfstæð stofnun sem heyrir undir yfirstjórn mennta- og barnamálaráðuneytisins. Hlutverk hennar er að finna í 7. gr. barnaverndarlaga en helstu verkefnið eru:

- Að samhæfa og efla barnaverndarstarf, m.a. með því að stuðla að samþættingu barnaverndarstarfs og annarrar þjónustu í þágu barna.
- Að leiðbeina og veita ráðgjöf um framkvæmd barnaverndarlaga og vinnslu einstakra mála til barnaverndarþjónustu og umdæmisráða barnaverndar.
- Að stuðla að því að vinnsla barnaverndarmála sé í samræmi við lög, reglugerðir og leiðbeiningar.
- Að veita barnaverndarþjónustum liðsinni í fösturmálum.

- Að fara með yfirstjórn heimila og stofnana sem ríkinu ber að sjá til að séu tiltæk skv. XIII. kafla barnaverndarlaga og gæta þess að slík heimili og stofnanir séu sett á fót.
- Að hafa yfirumsjón með vistun barna á heimilum og stofnunum.
- Að hafa yfirstjórn barnahúsa og gæta þess að þau verði sett á fót ef þörf er á.

Barna- og fjölskyldustofu er jafnframt heimilt eftir atvikum:

- Að reka sérstakar þjónustumiðstöðvar eða verkefni í því skyni að treysta þverfaglegt samstarf, eflingu og samhæfingu stofnana við meðferð mála á sviði barnaverndar eða þjónustu við börn.
- Að reka sérhæfð úrræði fyrir börn sem glíma við fjölþættan vanda í samstarfi við önnur yfirvöld.
- Að bjóða barnaverndarþjónustum aðra sérhæfða þjónustu sem auðveldar þeim að sinna lögbundnu hlutverki sínu.

Barna- og fjölskyldustofa er til húsa í Borgartúni 21, 105 Reykjavík. Allar nánari upplýsingar um Barna- og fjölskyldustofu er að finna á heimasíðu stofunnar: www.bofs.is

1.4 GÆÐA- OG EFTIRLITSSTOFNUN VELFERÐARMÁLA

Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála fer með eftirlit með gæðum þjónustu sem veitt er á grundvelli barnaverndarlaga eftir því sem nánar er mælt fyrir um í lögum. Helstu verkefni Gæða- og eftirlitsstofnunar eru m.a.:

- Að þróa gæðaviðmið á grundvelli bestu mögulegu þekkingar á málaflökkum á verkefnasviði stofnunarinnar.
- Að veita rekstrarleyfi og hafa eftirlit með því að skilyrði rekstrarleyfa séu uppfyllt.
- Að hafa eftirlit með gæðum þjónustu.
- Að taka á móti og vinna úr kvörtunum frá notendum þjónustu.
- Að safna upplýsingum, halda skrár og vinna úr upplýsingum frá þeim sem lúta eftirliti stofnunarinnar.
- Að sinna öðrum verkefnum sem stofnuninni eru falin af ráðherra.

1.5 BARNAVERNDARÞJÓNUSTA OG UMDÆMISRÁÐ BARNAVERNDAR

Fjallað er um barnaverndarþjónustu og umdæmisráð barnaverndar í III. kafla barnaverndarlaga. Sveitarfélög skulu bera ábyrgð á starfi og starfrækja barnaverndarþjónustu. Barnaverndarþjónusta ber ábyrgð á verkefnum og ákvörðunum skv. barnaverndarlögum sem ekki eru sérstaklega falin öðrum, þ.m.t. umdæmisráði barnaverndar, dómstólum eða öðrum stjórnvöldum. Í umdæmi hvernar barnaverndarþjónustu skulu vera að lágmarki 6.000 íbúar, en hægt er að fá undanþágu frá lágmarkinu ef næg fagþekking er til staðar og ef fyrir liggur samningur um umdæmisráð barnaverndar sem uppfyllir skilyrði 14. gr. barnaverndarlaga.

Sveitarstjórnir fara með yfirstjórn barnaverndarþjónustu, en þeim er heimilt með sérstöku samþykki að fela fastanefnd yfirstjórnina. Sveitarstjórnun og fastanefnd er ekki heimilt að gefa barnaverndarþjónustu fyrirmæli um meðferð einstakra barnaverndarmála og þeim er eingöngu heimilt að óska eftir aðgangi að upplýsingum um málefni sem eru nauðsynlegar fyrir yfirstjórn. Með nýrri skipan barnaverndar er horfið frá því að barnaverndarþjónusta sé skipuð með sama hætti og fastanefndir sveitarstjórnar, þ.e. í takti við pólitískar áherslur og skiptingu í minni- og meirihluta, og áherslan er þannig færð yfir á faglega meðferð barnaverndarmála hjá barnaverndarþjónustu sveitarfélaga.

Umdæmisráð barnaverndar er stjórnsýslunefnd sem fer með úrskurðarvald í ákveðnum barnaverndarmálum á vegum sveitarfélagsins. Hún skal vinna sjálfstætt í sínum störfum og standa utan við almenna stjórnsýslu sveitarfélaga. Sveitarstjórn ber ábyrgð á að skipa í umdæmisráð barnaverndar og skal það vera til fimm ára í senn. Umdæmisráð eru skipuð þremur ráðsmönnum, einn skal vera félagsráðgjafi, einn sálfræðingur og einn lögfræðingur, en hann mun einnig vera formaður ráðsins. Þeir skulu hafa þriggja ára starfsreynslu í barnavernd og næga þekkingu og færni til að geta sinnt starfi ráðsmanns.

1.5.1 UM HÆFI RÁÐSMANNA OG BARNAVERNDARSTARFSFÓLKS

Um hæfi ráðsmanna og barnaverndarstarfsfólks til að fara með einstök mál gilda ákvæði stjórnsýslulaga nr. 37/1993 en þar segir í 3. gr.:

Starfsmaður eða nefndarmaður er vanhæfur til meðferðar máls:

- Ef hann er aðili máls, fyrirsvarsmaður eða umboðsmaður aðila.
- Ef hann er eða hefur verið maki aðila, skyldur eða mægður aðila í beinan legg eða að öðrum lið til hliðar eða tengdur aðila með sama hætti vegna ættleiðingar.
- Ef hann tengist fyrirsvarsmanni eða umboðsmanni aðila með þeim hætti sem segir í punkti tvö hér að ofan.
- Á kærustigi hafi hann áður tekið þátt í meðferð málsins á lægra stjórnsýslustigi. Það sama á við um starfsmann sem fer með umsjónar- eða eftirlitsvald hafi hann áður haft afskipti af málinu hjá þeirri stofnun sem eftirlitið lýtur að.
- Ef hann á sjálfur sérstakra og verulegra hagsmuna að gæta, venslamenn hans skv. punkti tvö, eða sjálfseignarstofnun eða fyrirtæki í einkaeigu sem hann er í forsvari fyrir. Sama á við ef næstu yfirmenn hans hjá hlutaðeigandi stjórnvaldi eiga sjálfir sérstakra og verulegra hagsmuna að gæta. Verði undirmaður vanhæfur til meðferðar máls verða næstu yfirmenn hans aftur á móti ekki vanhæfir til meðferðar þess af þeirri ástæðu einni.
- Ef að öðru leyti eru fyrir hendi þær aðstæður sem eru fallnar til þess að draga óhlutdrægni hans í efa með réttu.

Við mat á vanhæfi verður að nota almenna mælikvarða, þ.e. skoða hvort fyrirbyggjandi aðstæður séu almennt til þess fallnar að draga úr trú á óhlutdrægni hvers venjulegs manns. Sú regla er bæði reist á því sjónarmiði að rétt niðurstaða fái í máli og að menn geti borið traust til stjórnsýslunnar. Flestar ákvarðanir barnaverndarþjónustu og umdæmisráða barnaverndar snerta mjög persónuleg og viðkvæm atriði og miklu skiptir að ákvarðanir séu yfir gagnrýni hafnar. Það ber þó að varast að ganga svo langt í varkárni að umdæmisráð verði óstarfhæf sökum þess að ráðsmenn vilji víkjast undan því að fjalla um mál þeirra sem þeir kannast við eða starfa með.

Vínátta – óvínátta

Náin vínátta eða fjandskapur við aðila máls getur valdið vanhæfi. Til að vínátta valdi vanhæfi nægir ekki að um kunningsskap sé að ræða eða fyrir hendi séu þær aðstæður, t.d. á fámennum stöðum, að „allir þekki alla“, heldur verður að vera um nána vínátta að ræða. Þá er ekki talið að sjálfkrafa sé um vanhæfi að ræða þótt mál varði mjög náinn samstarfsmann heldur verður meira að koma til. Til að óvínátta valdi vanhæfi verður að vera um að ræða einhverjar sannanlegar hlutlægar ástæður sem almennt má telja til þess fallnar að draga óhlutdrægni í efa. Almennt er talið að einstaklingar geti ekki verið óhlutdrægir þegar yfirmenn þeirra eiga verulegra persónulegra hagsmuna að gæta, þar sem einstaklingar eru með vissum hætti háðir yfirmönnum sínum. Rétt er að minna á að formaður umdæmisráðs er ekki yfirmaður annarra ráðsmanna og því veldur vanhæfi formanns ekki endilega sjálfkrafa vanhæfi þeirra.

Fyrri afskipti af máli

Það er ekki talið valda vanhæfi þótt starfsmaður hafi áður fjallað um málefni viðkomandi barns, t.d. getur sami starfsmaður fjallað um það þegar óskað er endurskoðunar á fyrri ákvörðunum, sbr. 34. gr. barnaverndarlaga.

Umdæmisráðsmenn í öðrum störfum

Spurningar um hæfi til meðferðar máls vakna stundum ef í umdæmisráði eiga sæti ráðsmenn sem hafa samhliða afskipti af einstaklingunum í öðrum störfum sínum. Þau sem gegna þessum störfum eru oft mikilvægustu samstarfsaðilar barnaverndarþjónusta, bæði við könnun máls og meðferð þess að öðru leyti. Telja verður að ráðsmenn geti ekki komið að málum með þessum hætti. Þannig er rétt af ráðsmanni að víkja sæti ef umdæmisráð fjallar um málefni barns sem hann hefur haft afskipti af á öðrum vettvangi.

1.5.2 HLUTVERK BARNAVERNDARÞJÓNUSTU OG STARFSMANNA HENNA

Barnaverndarþjónusta ber alla ábyrgð á grunnvinnu í barnaverndarmálum og ákvörðunum sem henni tengjast. Í þessu felst að taka við tilkynningum, taka ákvörðun um könnun, kanna mál, gera áætlanir, koma með viðeigandi stuðningsúrræði eða sjá til þess að beitt verði öðrum úrræðum.

Barnaverndarþjónustur skulu hafa á að skipa sérhæfðu starfsliði. Sveitarstjórn setur samþykkt þar sem vald til fullnaðarafgreiðslu mála er falið einum eða fleiri úr hópi starfsfólks barnaverndarþjónustu sem geta falið starfsmönnum könnun og meðferð einstakra mála eða málaflokka samkvæmt reglum sem þjónustan setur. Reglur þessar skulu kynntar Barna- og fjölskyldustofu.

Eftir að barnaverndarþjónusta hefur borist tilkynning eða upplýsingar með öðrum hætti um að heilsa eða þroski barns kunni að vera í hættu vegna vanrækslu, vanhæfni eða framferðis foreldra; ofbeldis eða vanvirðandi háttsemi af hendi annarra eða vegna eigin hegðunar barnsins, ber barnaverndarþjónusta að taka afstöðu til þess, innan sjö daga, hvort ástæða sé til að hefja könnun á málinu. Þegar málið telst nægilega kannað skal barnaverndarþjónusta taka ákvörðun um hvort loka eigi málinu eða hvort þörf sé á áframhaldandi meðferð. Ef málinu er lokað geta foreldrar skotið ákvörðuninni til úrskurðarnefndar velferðarmála. Leiði könnunin það í ljós að þörf sé á beitingu sérstakra úrræða skv. barnaverndarlögum skal barnaverndarþjónustan, í samvinnu við foreldra og eftir atvikum barn sem náð hefur 15 ára aldri, gera skriflega áætlun um áframhaldandi meðferð máls. Úrræðin sem barnaverndarþjónustan getur gripið til með samþykki foreldris eða barns eru útlistuð í 24. og 25. gr. barnaverndarlaga. Skili úrræði skv. 24. og 25. gr. ekki árangri eða eftir atvikum ef niðurstaða þeirra er ófullnægjandi, getur barnaverndarþjónusta farið fram á úrskurð frá umdæmisráði gegn vilja foreldra, sbr. 26. og 27. gr. barnaverndarlaga.

1.5.3. HLUTVERK UMDÆMISRÁÐA BARNAVERNDAR

Umdæmisráð barnaverndar taka við ákveðnu hlutverki sem barnaverndarnefnd fór með í gildistíð eldri laga, en ráðunum er falið að kveða upp úrskurði í barnaverndarmálum þar sem helst reynir á faglega þekkingu.

Umdæmisráð tekur eftirfarandi ákvarðanir með úrskurði:

- 1) Beiting úrræða án samþykkis foreldra, sbr. 26. gr.
- 2) Vistun barns utan heimilis í allt að fjóra mánuði, sbr. 27. gr.
- 3) Heimild til barnaverndarþjónustu um að gera kröfu fyrir dómi um vistun barns í allt að tólf mánuði, sbr. 28. gr.
- 4) Heimild til barnaverndarþjónustu um að gera kröfu fyrir dómi um forsjársviptingu, sbr. 29. gr.
- 5) Umgengni í fóstri og við vistun, sbr. 74. og 81. gr.

Umdæmisráðin eru fjögur:

Umdæmisráð Reykjavíkur: Reykjavík.

Umdæmisráð í Kraganum: Kópavogur, Garðabær, Hafnarfjörður, Mosfellsbær, Kjósarhreppur, Seltjarnarnes.

Umdæmisráð Reykjaness og hluta af Suðurlandi: Reykjanesbær, Suðurnesjabær, Vogar, Grindavík, Árborg, Ásahreppur, Mýrdalshreppur, Rangárþing eystra, Rangárþing ytra, Skaftárhreppur.

Umdæmisráð landsbyggðarinnar: Öll önnur sveitarfélög.

2. BARNAVERND SAMKVÆMT ÁKVÆÐUM BARNAVERNDARLAGA NR. 80/2002

Það getur verið flókið að meta hvort ákveðin atriði er varða umönnun og aðbúnað barna geri það að verkum að fjalla skuli um mál sem barnaverndarmál, með þeim skyldum og heimildum opinberra aðila sem það felur í sér, eða hvort um sé að ræða mál sem fjalla eigi um með hliðsjón af öðrum lögum; svo sem barnalögum, lögum um félagsþjónustu sveitarfélaga, lögum um málefni fatlaðs fólks eða lögum um grunnskóla. Í barnaverndarlögum eru skýr ákvæði um þau réttindi og skyldur sem barnaverndarþjónusta hefur, þegar verið er að fjalla um barnaverndarmál, málsmeðferðina sem ber að fara eftir og nokkur þeirra stuðningsúrræða sem eiga að standa til boða. Þessi réttindi og skyldur eru ekki til staðar í öðrum lögum og það undirstrikar þá sérstöðu sem barnaverndarmál hafa miðað við mál sem fjallað er um á öðrum grunni, svo sem laga um félagsþjónustu sveitarfélaga.

Í barnaverndarlögum er að finna nokkur atriði sem unnt er að hafa til leiðbeiningar við skilgreiningu á barnaverndarmálum. Í 2. gr. laganna segir að tryggja eigi að börn sem búa við óviðunandi aðstæður eða börn sem stofna heilsu sinni og þroska í hættu fái nauðsynlega aðstoð. Í 16. gr. laganna er fjallað um börn sem búa við óviðunandi uppeldisaðstæður, verða fyrir ofbeldi eða annarri vanvirðandi háttsemi eða stofna heilsu sinni og þroska í alvarlega hættu. Einnig er fjallað um þær aðstæður þegar heilsu, þroska eða lífi ófædds barns er stefnt í alvarlega hættu vegna líferniss, háttsemi eða aðstæðna verðandi foreldra þess og loks er vísað til tilvika, af hvaða tagi sem er, sem telja má að barnaverndarþjónusta eigi að láta sig varða. Í 17. og 18. gr. laganna er sérstaklega getið um skyldu tiltekinna starfsstétta til að fylgjast með hegðun, uppeldi og aðbúnaði barna.

Það ríkir hins vegar ekki sátt um það hvað hugtökin *óviðunandi aðstæður* eða *að stofna heilsu sinni og þroska í hættu* þýða. Rannsóknir hafa leitt í ljós að ólíkir faghópar, svo sem félagsráðgjafar, starfsmenn heilbrigðisþjónustunnar, sálfræðingar og lögfræðingar, hafa ólík viðhorf til þess hvað sé börnum skaðlegt. Innlendar rannsóknir hafa staðfest að barnaverndarstarfsmenn leggja einnig ólíkt mat á það hvers konar tilvik eða aðbúnaður (eða skortur á aðbúnaði) leiði til afskipta barnaverndar.

Nokkrar umræður hafa skapast hér á landi líkt og annars staðar um það hvort skilgreina eigi barnaverndarmál vítt eða þröngt. Með víðri skilgreiningu er vísað til þess að almennar velferðaráherslur séu lagðar til grundvallar, en þröng skilgreining felur fremur í sér „verndaráherslur“. Í daglegu starfi er þó rétt að hafa markmið barnaverndarlaga og orðalag 21. gr. laganna í huga þegar verið er að skilgreina barnaverndarmál. Leggja skal áherslu á stuðningshlutverk barnaverndarþjónustu og beitingu meðalhófs, þ.e. barnaverndarþjónusta skal hafa svigrúm til þess að beita vægari úrræðum áður en gripið er til þvingunar. Þá eru skilgreind tiltekin úrræði í barnaverndarlögum og reglugerðum sem hvergi eru skilgreind í öðrum lögum. Einnig er rétt að hafa í huga að ef vandi barns er þess eðlis að rétt þykir að beita úrræðum barnaverndarlaga, þarf að fylgja ákvæðum laganna við alla málsmeðferð.

3. STEFNUMÖRKUN Í BARNAVERNDARMÁLUM

5. og 9. gr. barnaverndarlaga nr. 80/2002

Barnaverndarlögin kveða á um að bæði ríki og sveitarfélög marki sér stefnu og geri framkvæmdaáætlun um barnaverndarstarf.

Í 5. gr. laganna segir að ráðuneytið beri ábyrgð á stefnumótun í barnavernd og að ráðherra eigi að leggja framkvæmdaáætlun til fjögurra ára í senn fyrir Alþingi að loknum sveitarstjórnarkosningum. Áætlunina á að byggja á þeirri þekkingu sem til er hverju sinni um börn og aðstæður þeirra. Gert er ráð fyrir að hún sé endurskoðuð reglulega á grundvelli úttekta á barnaverndarstarfi og þeim úrræðum sem til eru hverju sinni og tryggi þannig að barnaverndarstarfið þjóni sem best þeim börnum sem í hlut eiga. Þess má vænta að mótun heildarstefnu í barnaverndarmálum geti orðið til þess að tryggja enn frekar að öll börn njóti sambærilegrar þjónustu.

Í 9. gr. barnaverndarlaga er ákvæði um að sveitarstjórnir skuli marka sér stefnu og gera framkvæmdaáætlun fyrir hvert kjörtímabil á sviði barnaverndar innan sveitarfélagsins. Framkvæmdaáætlunin skal send mennta- og barnamálaráðuneyti, Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála og Barna- og fjölskyldustofu. Þegar fleiri sveitarfélög en eitt standa saman að barnavernd er heimilt að gera sameiginlega áætlun.

Framkvæmdaáætlun er ætlað að stuðla að vönduðum vinnubrögðum og markvissu og árangursríku barnaverndarstarfi. Einnig má ætla að framkvæmdaáætlunin auki sýnileika málaflokksins innan sveitarfélagsins. Í áætluninni eiga að koma fram atriði eins og:

- Markmið sveitarfélagsins í barnaverndarstarfi.
- Hvernig barnaverndarstarfið er uppbyggt.
- Hver starfsmannapörfin er.

- Hver er helsti vandi barna í sveitarfélaginu.
- Hvers konar stuðningsúrræði eru til staðar.
- Hver er þörfin fyrir stuðningsúrræði og þá hvers konar úrræði.
- Hver er áætlaður kostnaður vegna stuðningsúrræða.
- Ákvarðanir um verkefni sem ráðist verður í samkvæmt áætluninni og forgangsörðun þeirra.
- Hvernig eftirliti barnaverndarþjónustu með aðbúnaði og uppeldisskilyrðum barna er háttað.

Við undirbúning framkvæmdaáætlunar er nauðsynlegt að safna saman upplýsingum um stöðu barna í sveitarfélaginu og þarfir þeirra á sviði barnaverndar. Því má gera ráð fyrir að auk starfsmanna barnaverndarþjónustu þurfi kennarar, leikskólakennarar og aðrir sem hafa sérstaka þekkingu á högum barna að koma að starfinu.

3.1 MÁLAVOG FYRIR VINNU MÁLASTJÓRA Í BARNAVERND

Barna- og fjölskyldustofa þýddi og staðfærði mælitæki sem þróað var í Gautaborg í Svíþjóð til þess að mæla vinnuálag í barnavernd. Mælitækið er kallað Málavog og skráir það vinnuálag hjá hverjum barnaverndarstarfsmanni fyrir sig, þannig að yfirmenn þeirra fái betri yfirsýn yfir stöðuna á vinnustaðnum og á breytingum á ákveðnu tímabili. Aðferðin mælir vinnuálag en er ekki mælikvarði á gæði vinnunnar. Þessi aðferð hefur verið prófuð í ýmsum sveitarfélögum í Svíþjóð og reynst vel, en einnig hefur Málavogin verið prófuð hjá barnaverndarþjónustum á Íslandi og var þróuð í samvinnu við stærstu barnaverndarþjónusturnar. Þar sem sumir barnaverndarstarfsmenn eru í hlutastarfi í barnavernd og sinna einnig verkefnum á grundvelli annarra laga, s.s. laga um félagsþjónustu sveitarfélaga, gæti verið æskilegra að mæla álag í barnavernd á vinnustaðnum í heild. Nánari upplýsingar um Málavogina má nálgast á heimasíðu Barna- og fjölskyldustofustofu.

4. NOKKUR GRUNDVALLARATRÍÐI Í BARNAVERNDARSTARFI

4. gr. barnaverndarlaga nr. 80/2002

3. mgr. 76. gr. stjórnarskrár nr. 33/1944

Lög um samning Sameinuðu þjóðanna um réttindi barnsins, nr. 19/2013

Í 3. mgr. 76. gr. stjórnarskrárinnar nr. 33/1944 segir að börnum skuli tryggð í lögum sú vernd og umönnun sem velferð þeirra krefst. Ákvæðið felur í sér stefnuyfirlýsingu og sækir m.a. fyrirmynd til ákvæða ýmissa alþjóðasamninga sem Ísland er aðili að. Þetta er mikilvægt ákvæði sem undirstrikar að vernd barna skuli vera í fyrirrúmi og að réttindi annarra geti þurft að víkja ef hagsmunir barns krefjast þess.

Sameinuðu þjóðirnar samþykktu haustið 1989 samning um réttindi barnsins og Ísland lögfesti hann árið 2013, sbr. lög nr. 19/2013. Samningurinn um réttindi barnsins er alþjóðalög og undirstrikar full mannréttindi allra barna. Í honum er að finna ýmis ákvæði sem jafnframt er að finna í barnaverndarlögum, svo sem skilgreiningu á aldri barna, ákvæði um að hagsmunir barna skuli vera í fyrirrúmi við allar ákvarðanir og um rétt barna til lífs, ríkisfangs, fjölskylduverndar og þátttöku.

4.1 MEGINREGLUR BARNAVERNDARSTARFS

Í 4. gr. barnaverndarlaga eru taldar upp þær meginreglur sem barnaverndaryfirvöldum ber að hafa í huga þegar verið er að fjalla um málefni barns og fjölskyldu þess:

- **Beita skal þeim ráðstöfunum sem ætla má að barni séu fyrir bestu**

Það getur verið erfitt að meta hvað er barni fyrir bestu og auðvelt að rangtúlka hugtakið til að rökstyðja ákvörðun um úrræði sem e.t.v. byggir frekar á óskum og hagsmunum hins fullorðna en á þörfum barnsins. Í öllu sínu starfi þarf barnaverndarþjónusta að horfa stöðugt á barnið sjálft, kynnast því og taka ákvarðanir með hagsmuni þess í huga. Þetta þarf að gerast allt frá og með því að tekin er ákvörðun um könnun máls og þar til barnaverndarmáli lýkur. Oftast nær er um að ræða lausnir, þar sem foreldrar eru í aðalhlutverki, með því að veita barninu stuðning. Þeir geta þurft að læra nýjar leiðir við umönnun barnsins og þurfa ef til vill sjálfir að takast á við eigin vanda. Þó getur komið fyrir að óskir og vilji foreldra er ekki talinn samræmast þörfum barnsins, til dæmis vegna vímuefnaneyslu eða annars vanda, sem þeir eru ekki tilbúnir til að takast á við og hindra það að barnið geti öðlast öryggi í þeirra umsjón.

- **Hagsmunir barna skulu ávallt hafðir í fyrirrúmi**

Spurningin um hagsmuni barnsins er nátengd því að velja þær lausnir sem eru barninu fyrir bestu. Þegar ljóst er að forsendur eru fyrir því að afskipti barnaverndar af málefnum barns hefjist, skal ætíð horfa á hagsmuni barnsins við val vinnuaðferða og stuðningsaðgerða. Þetta felur ekki í sér að horft sé fram hjá hagsmunum foreldra, enda er skýrt tekið fram í markmiðsgrein barnaverndarlaga að leitast skuli við að ná markmiðum laganna með því að styrkja fjölskyldur í uppeldishlutverki. Hin mikla áhersla sem lögð er á samvinnu við foreldra og barn, eftir aldri þess og þroska, getur hins vegar stundum leitt til þess að sjónarmið og þarfir foreldra verða sýnilegri í vinnslu málsins en líðan, óskir og þarfir barnsins, m.a. vegna þess að oft er mun meira rætt við foreldrana en barnið sjálft. Þetta getur átt sér eðlilegar skýringar; t.d. ungur aldur barnsins eða mikilvægi þess að foreldri breyti sínum aðstæðum til að geta betur tekist á við uppeldishlutverkið. Þessi regla getur t.d. verið áleitin þegar meta á hvort framlengja eigi ákveðnar stuðningsaðgerðir, eins og að nýta aðstoð tilsjónarmanns eða persónulegs ráðgjafa. Þá er það ekki fyrst og fremst spurning um hvort foreldri sé tilbúið til samstarfs um áframhaldandi stuðning, heldur hvort sá stuðningur sé líklegur til að bæta aðbúnað og líðan

barnsins, eða hvort ef til vill sé komið að því að skoða hvort hagsmunum barnsins verði betur borgið á annan hátt, t.d. hjá nýjum umönnunaraðilum.

- **Taka skal tillit til sjónarmiða og óska barna eftir því sem aldur þeirra og þroski gefur tilefni til**

Barn á rétt til þátttöku í málum er það varða á grundvelli barnaverndarlaga. Veita skal barni upplýsingar um mál sitt á barnvænan hátt og að því marki sem aldur þess og þroski gefur tilefni til. Þannig leggja lögin áherslu á að barnaverndarþjónusta kanni sérstaklega sjónarmið barna og taki tillit til þeirra þegar leita á lausna á stöðu þeirra og vanda. Á hvaða hátt það er gert fer eftir aldri barns og þroska.

Í 46. gr. barnaverndarlaga er fjallað nánar um réttindi og þátttöku barns við málsmeðferð og er þar lögð áhersla á að rætt sé við barnið og sjónarmið þess könnuð. Þetta þýðir ekki að börn ráði alfarið til hvaða ráðstafana er gripið, heldur að hlustað sé á sjónarmið þeirra og það metið hvernig hægt sé að koma til móts við þau. Þegar barn er orðið 15 ára er það aðili máls í ákveðnum tilvikum og á þá óskoraðan rétt á að tjá sig um mál sem það varðar, á sama hátt og foreldrar þess. Það hefur sjálfstæðan aðgang að öllum gögnum málsins og getur átt rétt á aðstoð lögmanns, auk þess sem heimilt er að skipa því talsmann með sömu skilmálum og gilda um yngri börn.

- **Stuðla skal að stöðugleika í uppvexti barna**

Eitt af því sem stuðlar að því að barn alist upp í öryggi er stöðugleiki. Umönnun barna þarf að einkennast af festu, þar sem umönnunaraðilar eru, eins og frekast er unnt, þeir sömu og tilvera barnsins er ekki lituð af stöðugum flutningum og nýju umhverfi. Þessi sjónarmið geta t.d. komið til athugunar þegar meta þarf hvort barn verði vistað utan heimilis hjá öðrum en forsjáraðilum, en einnig þegar skoðað er hvort barn eigi að fara á ný til forsjáraðila eftir langa dvöl hjá öðrum.

- **Leitast skal við að eiga góða samvinnu við börn og foreldra þeirra og sýna þeim ávallt fyllstu nærgætni og virðingu**

Eitt höfuðatriðið í barnaverndarstarfi, eins og í öðrum störfum þar sem unnið er með fólki, er að sýna öllum þeim sem að málinu koma fulla virðingu. Þetta varðar börnin sjálf, foreldra, samstarfsaðila og alla aðra. Virðingin felur m.a. í sér að hlustað sé á sjónarmið þeirra er málið varðar og leitað lausna í samvinnu við aðila málsins með hagsmuni barnsins í huga. Virðingin felur hins vegar ekki endilega í sér að öll hegðun og sjónarmið aðila séu viðurkennd og samþykkt.

- **Barnaverndaryfirvöld skulu leitast við að hafa góða samvinnu sín á milli og við aðrar stofnanir sem fjalla um málefni barna**

Barnaverndaryfirvöld þurfa oft að hafa samvinnu sín á milli þegar unnið er að málefnum barna, svo sem þegar verið er að kanna mál eða flytja mál á milli barnaverndarþjónusta. Einnig þurfa barnaverndarþjónustur oft að leita liðsinnis hvor hjá annarri, t.d. í tilvikum þegar barn sem barnaverndarþjónusta hefur afskipti af er statt í umdæmi annarrar barnaverndarþjónustu. Þá er barnaverndarþjónustum nauðsynlegt að vera í samstarfi við allar þær ólíku stofnanir sem sinna málefnum barna á einn eða annan hátt, þar sem þessar stofnanir geta búið yfir mikilvægum upplýsingum við könnun máls og geta einnig veitt barninu mikilvægan stuðning. Lögin leggja áherslu á þessa samvinnu og sérstaklega er fjallað um samvinnu við málsaðila, sem og aðra, í 10. kafla í handbók þessari. Fjallað er um samþættingu barnaverndarþjónustu við aðra þjónustu í lögum nr. 86/2021 um samþættingu þjónustu í þágu farsældar barna, en meginmarkmið laganna er að börn og foreldrar sem þurfa á að halda, hafi aðgang að samþættri þjónustu við hæfi án hindrana. Nánari umfjöllun um samþættingu í þágu farsældar barna má finna í kafla 10.

- **Í störfum sínum og öllum ákvörðunum skulu barnaverndaryfirvöld gæta samræmis og jafnræðis**

Í þessari reglu felst m.a. að barnaverndarþjónusta gæti þess ávallt að mál séu unnin af vandvirkni og samviskusemi, að verklags- og málsmeðferðarreglum sé haldið í heiðri og gildandi lögum og reglugerðum sé fylgt.

- **Eftir föngum skal þess gætt að almenn úrræði til stuðnings fjölskyldu séu reynd áður en gripið er til annarra úrræða**

Ávallt skal miða við að beitt sé vægustu ráðstöfunum til að ná þeim markmiðum sem að er stefnt. Aðeins skal gert ráð fyrir íþyngjandi ráðstöfunum þegar lögmæltum markmiðum verður ekki náð með öðru og vægara móti.

- **Allir þeir sem vinna að barnavernd skulu gæta fyllsta trúnaðar um hagi barna, foreldra og annarra sem þeir hafa afskipti af**

Til þess að ná þeirri samvinnu sem nauðsynleg er þurfa foreldrar og aðrir að geta treyst því að fullur trúnaður ríki um þau atriði sem fram kunna að koma við vinnslu barnaverndarmáls um hagi barns og/eða foreldra, enda er hér oftast um afar viðkvæmar persónuupplýsingar að ræða. Þá ber að hafa í huga að þó aðilar máls séu foreldrar og barn eftir atvikum, þá snertir hvert barnaverndarmál oft á tíðum ýmsa aðra, svo sem afa og ömmur, systkini og aðra sem láta sig hag barnsins varða. Trúnaður skiptir alla miklu máli og getur orðið forsenda þess að hægt verði að vinna að farsælli lausn fyrir barnið.

5. VALDSVIÐ OG SAMSTARF BARNAVERNDARÞJÓNUSTA

3. og 15. gr. barnaverndarlaga nr. 80/2002

90. gr. barnaverndarlaga nr. 80/2002

7. gr. reglugerðar nr. 56/2004 um málsmeðferð fyrir barnaverndarnefnd

Íslensku barnaverndarlögin taka til allra barna, þ.e. einstaklinga yngri en 18 ára, sem eru á yfirráðasvæði íslenska ríkisins. Barnaverndaryfirvöld bera fyrst og fremst ábyrgð á málum barna sem eru búsett hér á landi, en geta þurft að gegna ákveðnum skyldum gagnvart börnum sem eru stödd hér á landi. Barnaverndaryfirvöld bera almennt ekki ábyrgð á málefnum íslenskra barna ef þau eru búsett erlendis.¹

Samkvæmt 3. gr. barnaverndarlaga geta barnaverndaryfirvöld ákveðið, með samþykki ungmennis, að ráðstafanir sem gerðar eru á grundvelli laganna haldist eftir að viðkomandi er orðin 18 ára, allt til 20 ára aldurs. Skilyrði þess er að ráðstöfunin hafi þá þegar hafist áður en ungmennið nær 18 ára aldri, en ekki er heimilt að hefja nýjar ráðstafanir eftir að ungmenni nær 18 ára aldri. Barnaverndarþjónusta, þar sem barn hefur fasta búsetu, hefur fyrst og fremst úrlausnarvald í málefnum þess, sbr. 1. mgr. 15. gr. barnaverndarlaga. Stundum getur þurft að meta hvar barn telst hafa fasta búsetu og við það mat er fyrst horft til þess hvar barnið á lögheimili, enda löglíkur fyrir því að föst búseta og lögheimili fari saman. Í 2. gr. laga um lögheimili og aðsetur nr. 80/2018 segir að lögheimili einstaklings sé þar sem hann hefur fasta búsetu. Einnig segir að föst búseta sé lögð að jöfnu við þann stað þar sem einstaklingur hefur bækistöð sína, dvelst að jafnaði í tómstundum sínum og er svefnstaður þegar hann er ekki fjarverandi um stundarsakir vegna náms, orlofs, vinnuferða, veikinda eða annarra hliðstæðra atvika.

Í lögum um lögheimili og aðsetur er sérstaklega tekið fram í 6. gr. að barn yngra en 18 ára hafi sama lögheimili og foreldrar þess ef þeir eru í hjúskap eða skráðri sambúð. Hafi foreldrar skilið eða slitið sambúð hefur barnið skráð lögheimili hjá öðru foreldri sínu. Hafi foreldrar ekki verið í hjúskap eða skráðri sambúð við fæðingu barns skal lögheimili barns vera hjá því foreldri sem fer með forsjá þess. Hafi foreldrar samið um skipta búsetu barns samkvæmt ákvæðum barnalaga nr. 76/2003, hefur barnið skráð lögheimili hjá öðru foreldri sínu og skráð búsetuheimili hjá hinu foreldri sínu hér á landi. Þá kemur jafnframt fram í framangreindri 6. gr. að barn í varanlegu fóstri hafi lögheimili hjá fósturforeldrum. Barn í tímabundnu fóstri hefur lögheimili hjá fósturforeldrum, ákveði barnaverndarþjónusta það. Ákveði hjón sem eiga börn yngri en 18 ára að skrá lögheimili hvort á sínum staðnum, skal liggja fyrir ákvörðun þeirra um hjá hvoru þeirra lögheimili barna þeirra

¹Í ákveðnum tilvikum getur þó reynt á ábyrgð barnaverndarþjónustunnar og ráðstafanir á vegum hennar vegna barna erlendis. Sjá sem dæmi Haag-samninginn frá 1980 og brottnámslögin nr. 160/1995.

verði. Að öðru leyti gilda ákvæði barnalaga um lögheimili barna. Með hliðsjón af þessu er mikilvægt að athuga vel hvar barn er búsett og hvernig lögheimili þess er háttað áður en barnaverndarafskipti hefjast, sérstaklega ef barn býr ekki hjá báðum foreldrum sínum.

Í barnaverndarstarfi vaknar stundum spurning um valdsvið barnaverndarþjónustu þegar barn er hjá forsjáraðilum sínum sem setjast að í öðru sveitarfélagi en þar sem lögheimili þeirra er skráð. Í slíkum tilvikum þarf að meta hvort um tímabundna búsetu er að ræða eða hvort fjölskyldan búi í raun annars staðar en þar sem lögheimili þeirra er skráð.

Í þessu samhengi þykir jafnframt rétt að benda á að skv. 90. gr. barnaverndarlaga getur foreldri falið öðrum daglega umönnun og uppeldi barns síns með vissum skilyrðum. Ef öruggt er að slíkur samningur er fyrir hendi, getur verið rétt að barnaverndarþjónusta í umdæmi umsjáraðila fari með mál sem upp kann að koma vegna barnsins. Oft koma upp mál sem varða ágreining um slíkan samning, þ.e. hvort hann er til staðar, hvers efnis hann er og hver búseta barnsins á að vera.

Í þessu samhengi bendir Barna- og fjölskyldustofa á úrskurð úrskurðarnefndar velferðarmála frá árinu 2017. Samkvæmt þeim úrskurði ber almennt að líta til 15. gr. barnaverndarlaga hvað lögsögu varðar. Þar segir jafnframt að líta beri á 4. mgr. 90. gr. laganna sem sérákvæði varðandi lögsögu, þegar svo háttar til að beita þurfi þvingunarráðstöfunum samkvæmt 27. gr., 28. gr. eða 29. gr. laganna, í þeim tilvikum sem foreldrar hafa sjálfir vistað barn sitt hjá öðrum samkvæmt heimild í 1. mgr. 90. gr. laganna. Framangreint sérákvæði um lögsögu gildir um slíka vistun, þrátt fyrir að foreldrar hafi vistað barn í umdæmi annarrar barnaverndarþjónustu en þeirrar sem hefur lögsögu þar sem þeir sjálfir eru búsettir. Heldur þá sú þjónusta sem vistaði barnið á grundvelli 4. mgr. 90. gr. lögsögu málsins, þrátt fyrir að barnið hafi þá þegar verið flutt í umdæmi annarrar nefndar á grundvelli 1. mgr. 90. gr., þ.e.a.s. ef foreldri hafði falið öðrum umsjá barnsins í öðru umdæmi. Þá lagði úrskurðarnefndin áherslu á að samkvæmt 3. mgr. 15. gr. barnaverndarlaga væri Barnaverndarstofu aðeins heimilt að ákvarða að barnaverndarnefnd utan þess umdæmis þar sem barn hefur fasta búsetu fari með mál, ef talið er að málsmeðferðin sé betur tryggð hjá barnaverndarnefnd í öðru umdæmi en þar sem barn hefur fasta búsetu. Það er því föst búseta barnsins sem skiptir mestu við mat á því hvar mál barns skal unnið og skal almennt litið til 15. gr. barnaverndarlaga þegar lögsaga er ákvörðuð.

5.1 FLUTNINGUR MÁLA

Þegar fjölskylda barns flytur búferlum vakna oft upp spurningar um það hvenær eigi að flytja mál frá einni barnaverndarþjónustu til annarrar. Í 15. gr. barnaverndarlaga segir að flytjist barn úr umdæmi þjónustu á meðan hún hefur mál þess til meðferðar, skuli þjónustan tafarlaust tilkynna flutninginn til barnaverndarþjónustu í umdæminu sem barnið flytur í, upplýsa viðtakandi þjónustu um öll afskipti af málefnum barnsins og láta þjónustunni í té öll nauðsynleg gögn málsins. Barnaverndarþjónustu í umdæminu

sem barnið flytur í ber að taka strax við meðferð málsins og leitast við að tryggja samfellu í vinnslu og meðferð málsins. Ef hægt er að koma því við er kostur ef starfsmaður sem unnið hefur að málefnum barnsins getur fundað með starfsmanni í nýju sveitarfélagi og þá e.t.v. með foreldrum og barni, hafi það aldur og þroska til. Ætíð skal skrifa greinargerð um málið og senda öll þau gögn sem talin eru skipta máli við áframhaldandi vinnslu málsins. Í flestum tilvikum er einnig eðlilegt að foreldrar fái afrit af þeim gögnum sem miðlað er á milli barnaverndarþjónusta.

Barnaverndarlögin gera ráð fyrir því að hægt sé að reka mál í öðru umdæmi en þar sem barn á fasta búsetu, ef það er talið barninu fyrir bestu, sbr. 3. mgr. 15. gr. laganna. Í slíkum tilvikum geta viðkomandi barnaverndarþjónustur samið um það sín á milli. Ef ekki næst samkomulag um hvaða þjónusta skuli fara með mál samkvæmt fyrrnefndu lagaákvæði getur Barna- og fjölskyldustofa ákveðið hvaða barnaverndarþjónusta fer með mál barnsins. Þetta getur t.d. átt við ef miklu skiptir að halda stöðugleika í vinnslu málsins eða ef þjónustan sem farið hefur með mál barnsins þekkir fjölskylduna vel og er í góðu samstarfi við hana. Rísi ágreiningur á milli barnaverndarþjónusta getur Barna- og fjölskyldustofa ákveðið hvar barn telst hafa fasta búsetu, sem og mælt fyrir um að önnur þjónusta en sú þar sem barn hefur fasta búsetu fari með mál þess, ef það er talið þjóna hagsmunum barnsins. Skulu þjónusturnar þá veita hvor annarri upplýsingar til skýringar á málum og liðsinni við framkvæmd barnaverndarráðstafana.

Samkvæmt 4. mgr. 15. gr. barnaverndarlaga skal barnaverndarþjónusta sem ráðstafar barni í fóstur eða vistun í annað umdæmi fara með mál barnsins á meðan ráðstöfun varir, en þjónustan getur þó gert samkomulag við barnaverndarþjónustu í því umdæmi um að bera tiltekna skyldur. Á þetta við þó forsjáraðilar barnsins flytji í annað umdæmi á tímabilinu. Spurningar hafa vaknað um það hvenær þjónusta teljist hafa ráðstafað barni og er talið rétt að miða hér við að tekin hafi verið ákvörðun um ráðstöfunina, t.d. að það hafi verið gerð áætlun um vistun með aðilum og sótt um meðferðarheimili og/eða fósturheimili eftir atvikum til Barna- og fjölskyldustofu eða Gæða- og eftirlitsstofnunar og fengist jákvætt svar. Barna- og fjölskyldustofa hefur leyst úr ágreiningi um lögsögu í tilvikum sem þessum og unnt er að bera ákvörðun Barna- og fjölskyldustofu undir mennta- og barnamálaráðuneytið.

Ef forsjárforeldri flytur í annað sveitarfélag á meðan tímabundin ráðstöfun varir, er almennt miðað við að barnaverndarþjónustan í hinu nýja umdæmi taki við málinu þegar ráðstöfuninni lýkur. Mikilvægt er að þjónustur eigi gott samstarf í þessum málum, m.a. að barnaverndarþjónustan sem ráðstafar barni tilkynni mál tímanlega og láti hinni nýju þjónustu í té öll gögn, enda kemur það í hennar hlut að gera nýja áætlun með foreldrum að lokinni vistun. Stundum berast barnaverndarþjónustum upplýsingar um vanda barns sem er statt í umdæmi þjónustunnar en hefur fasta búsetu annars staðar á landinu, t.d. þegar barn er í útilegu, á útihátíð eða er tekið af lögreglu. Í þessum tilvikum ber barnaverndarþjónustu, þar sem barnið er statt, tafarlaust að hafa

samband við þjónustuna þar sem barnið hefur fasta búsetu og sú þjónusta verður að bregðast við, annað hvort með því að koma og vinna að málinu á staðnum eða biðja um aðstoð. Ef brýn þörf er til aðgerða og ekki er mögulegt að hafa samband við þá barnaverndarþjónustu sem ber að fara með málið, þá verður þjónustan þar sem barnið er statt að grípa til nauðsynlegra aðgerða, beita jafnvel 31. gr. barnaverndarlaga um neyðarráðstafanir, en koma svo máli í réttan farveg við fyrsta tækifæri. Hér skal undirstrika að um algjöra undantekningu er að ræða, ef ekki vinnst tími til að koma málinu áleiðis til þeirrar barnaverndarþjónustu sem lögsögu hefur, þ.e.a.s. þar sem barn hefur fasta búsetu. Hafa ber hagsmuni barnsins að leiðarljósi þegar teknar eru ákvarðanir við framangreindar aðstæður.

5.2 BÖRN SEM EKKI EIGA FASTA BÚSETU Á ÍSLANDI

Ef barn á ekki fasta búsetu á Íslandi, eða er hér án forsjáraðila sinna, skal sú þjónusta þar sem barnið dvelst eða er statt fara með málefni þess. Barnaverndarþjónustan fer þá með umsjá barnsins eftir því sem þörf krefur og ber að gera allar nauðsynlegar ráðstafanir til að tryggja hagsmuni þess. Barna- og fjölskyldustofa sker úr ágreiningi um hvaða barnaverndarþjónusta skuli fara með mál. Ef fylgdarlaust barn sækir um alþjóðlega vernd tryggir Barna- og fjölskyldustofa hagsmuni þess eftir því sem nánar er kveðið á um í ákvæðum laga um útlendinga nr. 80/2016. Í 7. mgr. 15. gr. bvl. kemur fram að ríkissjóður endurgreiði kostnað sveitarfélaga vegna barnaverndarþjónustu sem veitt er samkvæmt 5. og 6. mgr. ákvæðisins. Rísi ágreiningur um hvaða þjónustu beri að sinna málefnum barnsins getur Barna- og fjölskyldustofa skorið úr um það.

5.2.1 FYLG DARLAUS BÖRN OG BÖRN Á FLÓTTA

Um fylgdarlaus börn sem óska eftir alþjóðlegri vernd hér á landi gilda lög um útlendinga nr. 80/2016. Í lögnum er að finna skilgreiningu á hugtakinu fylgdarlaust barn. Samkvæmt ákvæðinu telst barn bæði fylgdarlaust ef það kemur eitt til landsins og ef það kemur í fylgd fullorðins einstaklings sem er ekki forsjáraðili þess. Þetta á einnig við ef barnið er skilið eftir án fylgdar eftir að það kemur á yfirráðasvæði ríkis.²

Útlendingastofnun, eftir atvikum annað stjórnvald, tilkynnir um slík mál til barnaverndarþjónustu og upplýsir Barna- og fjölskyldustofu um það skv. 4. mgr. 25. gr. laganna. Samkvæmt 5. mgr. 45. gr. skal barnaverndarþjónusta þegar í stað taka til sín forsjá þegar fylgdarlaust barn hefur hlotið vernd og tryggja öryggi þess í samræmi við barnaverndarlög og eftir atvikum ráðstafa barninu í föstur eða aðra vistun.

Barnaverndarlög nr. 80/2002 gilda um öll börn á yfirráðasvæði íslenska ríkisins, sbr. 2. mgr. 2. gr. Í 15. gr. laganna segir að ef barni, sem er hér á landi án forsjáraðila sinna, er veitt alþjóðleg vernd eða dvalarleyfi á Íslandi ákveði Barna- og fjölskyldustofa hvaða barnaverndarþjónusta skuli taka við forsjá barnsins og fara

² 12. tölul. 3. gr. Fylgdarlaust barn: *Barn sem kemur fylgdarlaust inn á yfirráðasvæði ríkis, svo lengi sem það hefur ekki í reynd verið tekið í umsjá foreldra eða fullorðins einstaklings sem ber ábyrgð á því samkvæmt lögræðislögum. Þetta á einnig við ef barnið er skilið eftir án fylgdar eftir að það kemur á yfirráðasvæði ríkis.*

með málið eftir að leyfi er veitt. Samkvæmt 7. mgr. 15. gr. endurgreiðir ríkissjóður kostnað sveitarfélaga vegna barnaverndarþjónustu sem veitt er á grundvelli 5. og 6. gr. bvl. Barnaverndarþjónustan þarf að uppfylla þarfir fylgdarlausra barna á viðeigandi hátt samkvæmt ákvæðum laganna, ekki síst hvað varðar búsetu, heilbrigðisþjónustu og möguleika til menntunar. Í 31. gr. laga um útlendinga er mælt fyrir um hagsmunagæslu barna á flóttu og skal Barna- og fjölskyldustofa sinna því hlutverki. Mikilvægur hluti hagsmunagæslunnar snýr að málum fylgdarlausra barna. Hagsmunagæsla felur í sér að gæta hagsmuna barns og sjá til þess að það fái þá aðstoð sem nauðsynleg er meðan á málsmeðferð stendur. Hvað hlutverk barnaverndarþjónustu varðar þá er tekið fram í 31. gr. útlendingalaga að starfsmaður barnaverndarþjónustu:

- a. verði viðstaddur skýrslutökur og önnur viðtöl við fulltrúa stjórnvalda,
- b. verði viðstaddur og gæti hagsmuna barns við aldursgreiningu, sé hennar krafist,
- c. aðstoði barn við að nýta þjónustu Rauða krossins á Íslandi við leit að nánustu fjölskyldu þegar þess er þörf,
- d. fái upplýsingar um stöðu umsóknar barnsins og sé í samskiptum við talsmann barnsins, sbr. 1. mgr. 30. gr.,
- e. tryggi barni örugga búsetu í samræmi við ákvæði barnaverndarlaga; þó er heimilt að barn frá 15 ára aldri dveljist í móttökumiðstöð, sbr. 27. gr., þar til viðeigandi úrræði finnst.

Fjallað er um réttindi fylgdarlausra barna í 22. gr. samnings Sameinuðu þjóðanna um réttindi barnsins, oft nefndur Barnasáttmálinn. Þar segir að tryggja skuli að barn sem leitar eftir réttarstöðu sem flóttamaður, eða sem talið er flóttamaður samkvæmt viðeigandi reglum og starfsháttum þjóðaréttar eða landslaga, fái, hvort sem það er í fylgd foreldra eða annarra eða ekki, viðeigandi vernd og mannúðlega aðstoð við að nýta sér þau réttindi sem við eiga og kveðið er á um í samningnum og öðrum alþjóðlegum löggerningum á sviði mannréttinda- eða mannúðarmála sem ríkið á aðild að. Meðal þeirra réttinda sem samningurinn veitir, og tryggð eru fylgdarlausum börnum samkvæmt ákvæðinu, má nefna rétt barns til að hljóta þá vernd og umönnun sem velferð þess krefst og að það sem er barni fyrir bestu skuli ávallt hafa forgang þegar stjórnvöld taka ákvarðanir sem varða börn, sbr. 1. og 2. mgr. 3. gr. samningsins. Réttindi barna samkvæmt samningnum skulu jafnframt tryggð hverju barni innan lögsögu ríkisins, án mismununar af nokkru tagi svo sem vegna uppruna, sbr. 2. gr. Í þessu felst ekki síst skylda til þess að meta þörf fylgdarlausra barna fyrir búsetuúrræði, menntun og heilbrigðisþjónustu. Hafa verður í huga sérstakar aðstæður fylgdarlausra barna og viðkvæma stöðu þeirra en þau kunna jafnvel að hafa þurft að þola ofsóknir, pyndingar, ómannlega og vanvirðandi meðferð; sætt refsingu eða verið fórnarlömb vopnaðra átaka í upprunalandi sínu. Þurfa því varanlegar lausnir, í því skyni að aðlaga barnið að nýju samfélagi, að byggja á einstaklingsmiðaðri skoðun og mati á því sem er barni fyrir bestu. Þannig þarf barnaverndarþjónustan ávallt að túlka barnaverndarlög og hlutverk sitt til samræmis við þau

réttindi sem stjórnvöldum er skylt að tryggja börnum samkvæmt Barnasáttmálanum og á það ekki einungis við í málum er varða fylgdarlaus börn.

6. SKRÁNING MÁLA OG MEÐFERÐ PERSÓNUUPPLÝSINGA HJÁ BARNVERNDARÞJÓNUSTUM

VII. kafli barnaverndarlaga nr. 80/2002

VIII. kafli reglugerðar nr. 56/2004 um málsmeðferð fyrir barnaverndarnefnd

Til að tryggja rétta málsmeðferð og til að hægt sé að skoða allan feril barnaverndarmáls hjá barnaverndarþjónustu, er mikilvægt að málin séu skráð eins og barnaverndarlögin gera kröfu um.

6.1 HVAÐ ER MÁL?

Mál telst barnaverndarmál þegar barnaverndarþjónusta hefur tekið ákvörðun um að hefja könnun, sbr. 6. mgr. 21. gr. barnaverndarlaga. Þannig er það ekki barnaverndarmál þó að tilkynning berist þjónustu, ef tekin er ákvörðun um að hefja ekki könnun. Barnaverndarþjónusta verður þó að gæta þess að skrá með kerfisbundnum hætti og varðveita allar tilkynningar, sbr. 12. gr. reglugerðar um málsmeðferð.

Athuga þarf að stofna skal mál um hvert einstakt barn þannig að ef til dæmis fjallað er um málefni þriggja systkina eru það þrjú mál.

6.2 SKYLDA TIL AÐ SKRÁ ÖLL MÁL OG UPPLÝSINGAR Í MÁLI

Í 39. gr. barnaverndarlaga er áréttuð sú skylda barnaverndarþjónustu að skrá mál sem koma til meðferðar hjá þeim á kerfisbundinn hátt. Málaskrá skal skipuleggja þannig að barnaverndarþjónusta geti á hverjum tíma með auðveldum hætti fundið mál barns og mál sem forsjáraðilar barnsins tengjast. Þar þarf nafn barns og forsjáraðila að vera skráð, svo og kennitölur og heimilisföng, auk upplýsinga um það hvenær barnaverndarmál hófst og hvenær því lauk.

Í 42. gr. laganna er fjallað um að barnaverndarþjónusta skuli skrá upplýsingar um málsatvik sem henni eru veittar munnlega ef hún telur þær geta haft þýðingu fyrir úrlausn máls og þær er ekki að finna í öðrum gögnum þjónustunnar. Í þessu felst að barnaverndarþjónusta þarf að skrá vandlega niður öll málsatvik í hverju einstöku máli, allt frá því að tilkynning berst og þar til máli er lokað. Þá þarf einnig að vera tryggt að allar ákvarðanir þjónustunnar séu skráðar og rökstuddar, hvort heldur ákvörðunin felur í sér að gera eitthvað, t.d. hefja könnun, bjóða stuðning eða annað, eða gera ekki neitt. Ákvarðanir þurfa að vera rökstuddar og byggja á upplýsingum sem liggja fyrir.

Til viðbótar við málaskrá þarf að gæta þess að skrá hvert mál skipulega og varðveita öll gögn og upplýsingar um hvert og eitt mál. Þannig er skylt að búa til einhvers konar skrá eða möppu um hvert mál sem hefur m.a. að geyma:

- Tilkynningar.
- Afrit allra bréfa sem send eru vegna málsins.
- Skrifleg gögn sem aflað er við könnun málsins.
- Upplýsingar um málsatvik sem barnaverndarþjónustu eru veittar munnlega, svo sem í símtölum eða á fundum.
- Allar greinargerðir og áætlanir. § Alla samninga um úrræði, svo sem við tilsjónarmann eða persónulegan ráðgjafa eða um vistun eða fóstur.
- Allar ákvarðanir barnaverndarþjónustu, umdæmisráðs, kæru- og úrskurðanefnda, Barna- og fjölskyldustofu, Gæða- og eftirlitsstofnunar velferðarmála og dómstóla.

6.3 VARÐVEISLA GAGNA – STARFSSTÖÐVAR

Öll gögn barnaverndarþjónustu þarf að varðveita með skipulögðum hætti á starfsstöð þjónustunnar. Varðveisla gagnanna þarf að samrýmast reglum og stöðlum sem Persónuvernd setur. Þetta gildir einnig um eldri gögn þjónustna og gögn sem tilheyrðu barnaverndarþjónustum sem síðar hafa sameinast. Við sameiningu barnaverndarþjónustna þarf því að tryggja að eldri gögn flytjist á nýja starfsstöð og varðveitist þar.

6.4 SKRÁNING, TALNING VEGNA ÁRSSKÝRSLU OG SÍSKRÁNING

Barna- og fjölskyldustofa hefur það hlutverk að safna tölulegum upplýsingum frá barnaverndarþjónustum.

Í 8. gr. reglugerðar um málsmeðferð fyrir barnaverndarnefnd kemur fram að barnaverndarnefndir (nú barnaverndarþjónustur) skuli fyrir 1. maí hvert ár senda Barnaverndarstofu (nú Barna- og fjölskyldustofu) skýrslu um starfsemi sína á liðnu almanaksári. Markmiðið með þessu er að tryggja að til séu upplýsingar um umfang barnaverndarmála í landinu. Barna- og fjölskyldustofa gefur út skýrslu árlega með upplýsingum frá öllum barnaverndarþjónustunum. Með skipulagðri skráningu fá þjónusturnar líka gott yfirlit yfir eigið starf, fjölda erinda, eðli þeirra og beitingu úrræða. Þá gefur þessi skráning einnig möguleika á að gera áætlun um framtíðarstarf, s.s. fjölda starfsmanna, uppbyggingu úrræða og hvaða áherslur beri að hafa í starfinu. Þessar upplýsingar eru einnig mikilvægar þegar verið er að meta þróun málaflokksins á landsvísu og móta stefnu. Þá er hér um að ræða upplýsingar sem eru mikilvægar þegar verið er að skoða þróun málaflokksins á Íslandi miðað við önnur lönd, við skýrslugerð og svör til alþjóðlegra stofnana, við framkvæmd rannsókna o.fl. Þá safnar Barna- og fjölskyldustofa mánaðarlega upplýsingum um fjölda tilkynninga og eðli þeirra frá barnaverndarþjónustum og birtir reglulega á heimasíðu stofunnar.

Árleg skil til Barna- og fjölskyldustofu er á samtölublaði sem finna má á heimasíðu stofunnar, ásamt leiðbeiningum. Þar er einnig eyðublað fyrir sískráningu tilkynninga ásamt leiðbeiningum. Uppfærð eyðublöð eru send barnaverndarþjónustunum fyrir hvert ár.

7. TILKYNNINGAR

16., 17., 18., 19. og 21. gr barnaverndarlaga 80/2002

III. kafli reglugerðar nr. 56/2004 um málsmeðferð fyrir barnaverndarnefnd

Til að barnaverndarþjónustur geti gegnt hlutverki sínu og komið börnum sem búa við vanrækslu, ofbeldi eða stofna heilsu sinni og þroska í hættu til aðstoðar, er mikilvægt að tilkynningarskyldan sé virk og að stöðugt sé unnið að því að kynna hana.

7.1 TILKYNNINGARSKYLDAN

Tilkynningarskyldan er ótvíræð og skýr í barnaverndarlögunum. 16. gr. fjallar um tilkynningarskyldu almennings, 17. gr. um tilkynningarskyldu þeirra sem afskipti hafa af börnum og 18. gr. um tilkynningar lögreglu. Í 2. mgr. 16. gr. er undirstrikað að tilkynningar geti einnig varðað ófætt barn þegar ástæða er til að ætla að lífi, heilsu eða þroska ófæddis barns sé stefnt í alvarlega hættu vegna lífennis, háttsemi eða aðstæðna verðandi foreldra þess eða um hvert það tilvik sem telja má að barnaverndarþjónusta eigi að láta sig varða.

7.2 HVERT Á AÐ TILKYNNNA?

Almennt ber að koma tilkynningu á framfæri við starfsmann á fastri starfsstöð barnaverndarþjónustu þar sem barn er búsett. Upplýsingar um barnaverndarþjónustur er að finna á heimasíðu Barna- og fjölskyldustofu.

Með samningi barnaverndarþjónustna við Neyðarlínuna er hægt að ná sambandi við allar barnaverndarþjónustur landsins gegnum símanúmerið 112. Þar eru skráðar helstu upplýsingar og gefið samband við viðkomandi þjónustu. Ef ekki er um neyðartilvik að ræða og símtalið berst utan venjulegs skrifstofutíma taka neyðarverðir við helstu upplýsingum og senda þær til barnaverndarþjónustu sem tekur við vinnslu málsins þegar skrifstofan opnar næst.

7.3 HVAÐ ER TILKYNNING?

Tilkynningar til barnaverndarþjónustu geta komið símleiðis, skriflega og á fundi, en einnig í tölvupósti og með SMS. Engin krafa er í lögum um form tilkynninga, en eins og fram kemur í 6. kafla er það skylda þjónustunnar að skrá niður tilkynninguna komi hún ekki skriflega og halda upplýsingunum til haga.

7.3.1 TILKYNNINGAR FRÁ EINSTAKLINGUM OG ÞEIM SEM AFSKIPTI HAVA AF BÖRNUM

Í lögunum segir að tilkynna skuli um aðstæður barns þegar ástæða er til að ætla að barn búi við óviðunandi uppeldisaðstæður, verði fyrir ofbeldi eða annarri vanvirðandi háttsemi eða stofni heilsu sinni og þroska í

alvarlega hættu, sbr. 16. gr. Einnig ber að tilkynna þegar sá sem stöðu sinnar og starfa vegna hefur afskipti af málefnum barna eða barnshafandi einstaklinga og verður í starfi sínu var við að barn búi við óviðunandi uppeldisskilyrði, verði fyrir áreitni eða ofbeldi eða að barn stofni heilsu sinni og þroska í alvarlega hættu, sbr. 17. gr. Tilkynningarskylda þeirra starfsstétta sem getið er um í 17. gr. gengur frammar ákvæðum laga og siðareglna um þagnarskyldu. Nær tilkynningarskylda einstaklinga og þeirra sem stöðu sinnar og starfa vegna hafa afskipti af börnum jafnframt til ófæddra barna líkt og rakið er í kafla 7.1. og 7.3.8.

Gerðar hafa verið sérstakar verklagsreglur fyrir starfsfólk heilbrigðisstofnana og starfsfólk leik-, grunn- og framhaldsskóla til að auðvelda þeim mat á því hvenær beri að tilkynna til barnaverndarþjónustna. Verklagsreglurnar er að finna á heimasíðu Barna- og fjölskyldustofu.

7.3.2 TILKYNNINGAR FRÁ LÖGREGLU

Tilkynningarskyldu lögreglu er að finna í 18. gr. þar sem sérstaklega er áréttað að til viðbótar við tilkynningar um aðstæður barns þá beri lögreglu að tilkynna þegar grunur leikur á að refsiverður verknaður hafi verið framinn, annað hvort af barni eða gegn því, ef verknaðurinn getur varðað þyngri refsingu en tveggja ára fangelsi. Af þessu leiðir að allar lögregluskýrslur sem lýsa óviðunandi aðstæðum barna eða brotum sem börn hafa framið eða orðið fyrir, ýmist á eigin heimili eða utan þess, eru tilkynningar og þarf að meta á sama hátt og þær tilkynningar sem áður voru nefndar.

Þegar talað er um brot framin af eða gegn börnum er átt við refsiverð brot en barnaverndarlögin takmarka ekki þau refsilög sem kann að vera brotið gegn. Fyrst og fremst er átt við almenn hegningarlög en einnig koma til álita t.d. umferðarlög, áfengislög, lög um ávana- og fíkniefni og refsíákvæði barnaverndarlaga.

7.3.3 BÖRN LEITA EFTIR AÐSTOÐ

Stundum kemur barn sjálft og lýsir aðstæðum sem það telur óviðunandi eða segir frá ofbeldi gegn sjálfu sér og/eða öðrum á heimilinu. Leiða má líkur að því að þessum tilkynningum eigi eftir að fjölga þar sem börn og ungt fólk verður æ meðvitaðra um rétt sinn og þá aðila sem eiga að geta komið þeim til hjálpar við erfðar aðstæður. Þá þekkja flest börn símanúmer Neyðarlínunnar 112, og leita stundum aðstoðar þar. Ef vandi þeirra er þannig að það fellur undir ákvæði barnaverndarlaga er símtölum þeirra beint áfram til barnaverndarþjónustu.

7.3.4 FORELDRAR LEITA EFTIR AÐSTOÐ

Foreldrar leita í mörgum tilvikum sjálfir eftir aðstoð vegna barnanna sinna. Vandinn getur verið margvíslegur; stundum er um að ræða vanda sem foreldri á sjálft við að etja, í öðrum tilvikum getur verið um að ræða vanda hjá barninu eða fjölskyldunni allri. Í þessum tilvikum þurfa starfsmenn að meta hvort hér sé um að ræða beiðni um félagslega ráðgjöf á grundvelli 17.gr. laga um félagsþjónustu sveitarfélaga nr. 40/1991 eða hvort líta eigi á beiðni foreldris sem tilkynningu á grundvelli barnaverndarlaga.

Meta verður foreldri sé að lýsa óviðunandi aðstæðum barns sem krefst þess að tekin sé ákvörðun um könnun og í framhaldi af því metið hvort og þá hvaða úrræði séu líkleg til að breyta aðstæðum þess í samræmi við VI. kafla barnaverndarlaganna. Miklu skiptir að starfsmenn skilgreini málið í upphafi og taki ákvörðun um eftir hvaða lögum sé unnið þar sem málsmeðferð og réttarstaða barnsins og fjölskyldunnar fer eftir því hvort hér sé um ráðgjöf á grundvelli félagsþjónustulaga að ræða eða tilkynningu á grundvelli barnaverndarlaga.

7.3.5 ÓSKIR UM ÚRRÆÐI

Samstarfsaðilar, svo sem skóli, leikskóli, BUGL og aðrir, biðja oft um tiltekin stuðningsúrræði fyrir barn og/eða fjölskyldu þess. Þarna er í raun verið að óska eftir stuðningi við viðkomandi barn á grundvelli barnaverndarlaga, svo sem persónulegum ráðgjafa, tímabundnu fóstri eða stuðningsfjölskyldu, vegna þess að aðstæður barnsins eru á einhvern hátt óviðunandi. Hér er því um tilkynningu að ræða sem meta þarf þegar hún berst. Ef ákveðið er að kanna málið þarf að skoða hversu umfangsmikil könnunin eigi að vera eða að hve miklu leyti mat samstarfsstofnunar nægi til að hægt sé að gera greinargerð um niðurstöðu könnunar og áætlun um stuðning. Ef um opið mál er að ræða þarf þó að meta hvort að um viðbótarupplýsingar inn í málið er að ræða frá samstarfsaðila. Eru slíkar upplýsingar ekki flokkaðar sem tilkynning sbr. umfjöllun í kafla 7.3.6.

7.3.6 FUNDIR MEÐ SAMSTARFSADILUM

Á fundum með samstarfsaðilum þar sem verið er að fjalla um málefni barna, eins og t.d. á nemendaverndarráðsfundum, getur stundum verið erfitt að meta hvort um barnaverndartilkynningu er að ræða eða ekki. Þumalfingurregla er að ef verið er að leita til fulltrúa barnaverndarþjónustu eftir almennri ráðgjöf í máli, sem ekki varðar vanrækslu eða ofbeldi, er ekki um tilkynningu að ræða. Eðlilegast er þá að ræða þessi mál nafnlaust. Um leið og farið er að ræða um aðstæður tiltekins barns sem talið er að búi við ófullnægjandi aðstæður er um tilkynningu að ræða og málið þarf að meta í samræmi við það. Í þessum tilvikum getur barnaverndarstarfsmaðurinn þurft að taka af skarið og undirstrika að hér sé um tilkynningu að ræða, enda má gera ráð fyrir að málið hafi verið tekið til umræðu til að finna á því lausn sem tilkynningaraðili, eins og skóli, hefur ekki yfir að ráða. Sé staðfest að um tilkynningu sé að ræða þá þarf að gæta að því að hún sé skráð niður með formlegum hætti.

7.3.7 MÁL Í VINNSLU

Þegar ábending berst um mál sem þegar er í vinnslu þarf að gera greinarmun á því hvort um er að ræða upplýsingar frá einhverjum sem barnaverndarþjónustan er í samstarfi við vegna málsins eða hvort hér er um að ræða upplýsingar frá öðrum. Í fyrra tilvikinu getur verið um að ræða upplýsingar sem verða liður í því að meta hvernig tiltekna stuðningsaðgerðir ganga, svo sem barn mætir ekki í leikskóla þrátt fyrir að gerð hafi verið áætlun um það. Ef um er að ræða tilkynningu frá öðrum sem ekki er á neinn hátt þátttakandi í

stuðningsaðgerðum við barnið og þekkir ekki til vinnslu málsins, eins og t.d. frá nágranna, er hér um nýja tilkynningu í málinu að ræða. Ef mál viðkomandi barns er þá þegar opið vegna tilkynningar sama efnis getur þjónustan tekið ákvörðun um að hefja ekki könnun vegna nýju tilkynningarinnar. Mikilvægt er þó að viðhafa þá málsmeðferð sem við á þegar tilkynningar berast.

7.3.8 TILKYNNING UM AÐ HEILSU EÐA LÍFI ÓFÆDDS BARN SÉ STEFNT Í HÆTTU MEÐ ÓVIÐUNANDI EÐA HÁSKALEGU LÍFERNI VERÐANDI FORELDRA

Í 16. og 17. gr. barnaverndarlaganna er ákvæði um tilkynningar til barnaverndarþjónustna ef lífi, heilsu eða þroska ófædd barns er stefnt í alvarlega hættu vegna líferniss, háttsemi eða aðstæðna verðandi foreldra þess, eða um hvert tilvik sem telja má að barnaverndarþjónusta eigi að láta sig varða. Þau tilvik sem hér er helst verið að fjalla um er ofneysla áfengis eða fíkniefna, barnshafandi einstaklingur býr við ofbeldi á heimili eða sinnir ekki ráðlagðri meðferð. Hér undir geta einnig fallið tilvik þar sem barnshafandi einstaklingur er haldinn alvarlegum geðsjúkdómi eða þroskaskerðingu sem leiðir til þess að hún með hegðun sinni kunni að valda ófæddu barni sínu skaða.

7.3.9 NAFNLAUSAR TILKYNNINGAR

Samkvæmt 19. gr. barnaverndarlaga skal hver sá sem tilkynnir til barnaverndarþjónustu segja á sér deili. Ástæðan er sú að sá sem tekur við tilkynningunni þarf að geta haft samband við tilkynnandann aftur til að fá nánari upplýsingar og einnig þarf að vera hægt að fá upplýsingar um hvernig viðkomandi hefur fengið þær upplýsingar sem verið er að tilkynna um og þannig styrkt trúverðugleika tilkynningarinnar. Nánar er fjallað um nafnleynd í kafla 8. í handbók þessari. Þrátt fyrir ofangreint er vert að benda á að tilkynningar geta í sumum tilvikum verið nafnlausar og barnaverndarþjónustan hefur þá ekki tök á að komast að því hver tilkynnandi er. Slíkar tilkynningar geta engu að síður verið fullt tilefni fyrir barnaverndarþjónustu til að hefja rannsókn máls og grípa til ráðstafana ef því er að skipta.

7.4 UPPLÝSINGAR TIL TILKYNNANDA

Barnaverndarþjónustur eru oft gagnrýndar af þeim sem tilkynna fyrir það að viðkomandi fái ekki neinar upplýsingar til baka um afdrif tilkynningarinnar. Í þeim tilvikum sem tilkynning fer fram á fundi, þar sem tilkynnandinn er mættur ásamt foreldri og barnaverndarstarfsmanni, kemur þessi spurning ekki upp. Öðru máli gegnir þegar tilkynnt er í síma eða skriflega. Ljóst er að viðkomandi á ekki rétt á neinum persónuupplýsingum um barnið sem tilkynnt er um eða fjölskyldu þess og undir þetta falla upplýsingar um hvort mál er kannað eða ekki og allar upplýsingar um vinnslu málsins í kjölfarið. Hins vegar ber barnaverndarþjónustu að staðfesta við tilkynnanda að tilkynning hafi borist og gefa almennar upplýsingar um málsmeðferð vegna tilkynningar, sbr. 4. mgr. 21. gr. barnaverndarlaga. Það getur verið ákjósanlegt að viðkomandi fái bréf um að tilkynningin hafi verið móttækin og að málið verði unnið í samræmi við lög og reglugerðir. Tilkynnandinn sér þá að einhver

hefur tekið eftir tilkynningunni og verður rólegri með að henni verði sinnt. Svar af þessu tagi skapar ákveðið traust og getur einnig skipt máli ef upp kemur spurning um samstarf vegna stuðnings við barnið og/eða fjölskyldu þess síðar.

Þá ber að áréttta að sé mál unnið í samþættri þjónustu skv. farsældarlögum ber að upplýsa tengilið/málstjóra þegar tekin hefur verið ákvörðun um að kanna mál á grundvelli barnaverndarlaga auk þess sem málstjóri og/eða stuðningsteymi getur fengið niðurstöður könnunar þegar henni er lokið. Ef niðurstaða könnunar er sú að ekki sé þörf á aðgerðum barnaverndar ber jafnframt að upplýsa tilkynnanda um þá niðurstöðu ef tilkynnandi er þjónustuveitandi sbr. 17. gr. barnaverndarlaga og á það einnig við þó málið sé ekki unnið í samþættri þjónustu. Í barnaverndarlög var bætt við nýrri lagagrein (22. gr. a) við tilkomu farsældarlaganna en þar er fjallað um þátttöku barnaverndar í samþættingu þjónustu. Nánari umfjöllun um samþættingu og upplýsingar til tilkynnanda er að finna í kafla 10.

7.5 ALMENN VERNDARÁKVÆÐI

Í XVII. kafla barnaverndarlaga er að finna nokkur almenn verndarákvæði. Hér má nefna ákvæði um útvístartíma barna í 92. gr., eftirlit með sýningum og skemmtunum í 93. gr. og almennt eftirlit barnaverndarþjónustna í 95. gr. Ef barnaverndarþjónustu berst ábending vegna þessara ákvæða sem varðar almenn atriði en ekki tiltekið barn eða börn, er ekki um tilkynningu að ræða. Ef ábendingar varða ákveðið barn eða börn er hins vegar rétt að líta á þær sem tilkynningar og meðhöndla þær samkvæmt því.

8. NAFNLEYND

19. gr. barnaverndarlaga nr. 80/2002

13. gr. reglugerðar nr. 56/2004 um málsmeðferð fyrir barnaverndarnefnd

Tilgangur nafnleyndarinnar er að gera þeim einstaklingi sem hefur áhyggjur af aðbúnaði og aðstæðum barns auðveldara fyrir að hafa samband við barnaverndarþjónustu og um leið að veita honum ákveðna vernd fyrir mögulegum afleiðingum tilkynningarinnar. Oft á tíðum er tilkynnandinn einhver sem er í nánú tilfinningasambandi við fjölskylduna eða einhver sem barnið hefur leitað athvarfs og stuðnings hjá og mikilvægt að viðkomandi geti haldið því hlutverki sínu áfram. Vert er að undirstrika að nafnleyndin nær eingöngu til nafns tilkynnanda og þeirra atriða sem gefa nafn hans augljóslega til kynna, en barnaverndarþjónustan verður að leitast við að gefa foreldri að öðru leyti sem mestar upplýsingar um efni tilkynningarinnar, svo sem vanrækslu eða ofbeldi.

8.1 NAFNLEYND EINSTAKLINGA

Nafnleyndin nær eingöngu til einstaklinga sem tilkynna til barnaverndarþjónustu samkvæmt 16. gr. barnaverndarlaga. Hér er oftast um að ræða ættingja, nágranna eða aðra sem þekkja til aðstæðna barnsins og

mikilvægt er að þeir geti notið ákveðinnar verndar samanber það sem að framan segir. Þó að barnaverndarþjónusta haldi nafni tilkynnanda leyndu kemur það ekki alltaf í veg fyrir að sá sem tilkynnt er um geti séð hver tilkynnandinn er þar sem efni tilkynningarinnar er oft á tíðum aðeins þekkt hjá afmörkuðum hópi eða að rætt hefur verið opið um að tilkynna þurfi barnaverndarþjónustu um ákveðið ástand. Í þeim tilvikum sem tilkynnandi treystir sér til að tilkynna undir nafni verður vinnsla málsins oft auðveldari vegna þess að upphaf málsins liggur ljóst fyrir. Áréttað er að hér er aðeins átt við nafnleynd gagnvart aðilum máls en ekki barnaverndarþjónustunni en hún þarf ávallt að hafa nafn tilkynnanda skráð hjá sér. Hér þarf þó að hafa í huga það sem kemur fram í kafla 7.3.9 um nafnlausar tilkynningar.

8.2 ÞEIR SEM AFSKIPTI HAFA AF BÖRNUM VEGNA STARFA SINNA

Þeir sem starfa sinna vegna hafa afskipti af börnum sbr. 17. og 18. gr. barnaverndarlaga njóta ekki nafnleyndar. Hér er m.a. um að ræða starfsmenn stofnana sem þekkja aðstæður barnsins vel, annað hvort vegna náinna tengsla við barnið, s.s. í skóla eða leikskóla, eða vegna þekkingar á högum barnsins vegna samskipta við foreldra þess, svo sem á sjúkrahúsi. Í flestum tilvikum er um að ræða tilvik sem þegar er búið að ræða við foreldra án þess að jákvæð breyting hafi orðið á, svo sem mæting barns í skóla eða ófullnægjandi útbúnaður barns í leikskóla, og þær bjargir sem viðkomandi stofnun hefur yfir að ráða duga ekki. Málið er því tilkynnt til barnaverndarþjónustu til að hægt sé að beita öðrum og stundum sterkari úrræðum. Eðlilegast er að þessar tilkynningar komi í nafni þeirrar stofnunar sem um ræðir en ekki frá einstökum starfsmanni sem er í nánustu tengslum við barnið og/eða foreldra þess, svo sem nafngreindum kennara eða hjúkrunarfræðingi. Í flestum tilvikum er eðlilegt að viðkomandi stofnun láti foreldra vita að málið hafi verið tilkynnt barnaverndarþjónustu en það er þó ekki skylda.

Í þeim tilvikum sem tilkynning varðar grun um líkamlegt eða kynferðislegt ofbeldi gegn barninu skiptir miklu máli að ekki sé haft samband við foreldra áður en tilkynning er send barnaverndarþjónustu. Ástæðan er sú að tryggja þarf öryggi barnsins um leið og farið er að ræða gruninn við foreldra, sérstaklega ef meintur gerandi er í nánú umhverfi barnsins. Verði foreldrum tilkynnt um þennan grun áður en tilkynning er send barnaverndarþjónustu er hætt á því að barnið verði beitt hótunum eða frekara ofbeldi af hendi geranda. Einnig er hætt á að lögreglurannsókn máls spillist, en þessi mál eru að öllu jöfnu kærð til lögreglu í kjölfar barnaverndartilkynningar.

8.3 AFLÉTTING NAFNLEYNDAR

Fái barnaverndarþjónusta rökstuddan grun um að tilkynnandi hafi vísvitandi komið á framfæri rangri eða villandi tilkynningu getur hún tekið ákvörðun um að aflétta nafnleyndinni, sbr. 13. gr. reglugerðar um málsmeðferð fyrir barnaverndarþjónustu. Gefa skal tilkynnanda kost á að tjá sig áður en ákvörðun er tekin. Heimilt er að skjóta ákvörðun barnaverndarþjónustu til úrskurðarnefndar velferðarmála. Ef tekin er ákvörðun

um að aflétta nafnleynd getur barnaverndarþjónusta og/eða forsjáraðilar barns óskað lögreglurannsóknar á meintu broti gegn 96. gr. barnaverndarlaganna.

9. ÁKVÖRÐUN UM KÖNNUN

21. gr. barnaverndarlaga nr. 80/2002

14. gr. reglugerðar nr. 56/2004 um málsmeðferð fyrir barnaverndarnefnd

Við ákvörðun um hvort hefja skuli könnun máls eða ekki skal hafa í huga að öll afskipti barnaverndaryfirvalda eru inngríp í einkalíf viðkomandi fjölskyldu. Barnaverndarþjónustur þurfa því að geta rökstutt afskipti og öll íhlutun barnaverndarþjónustu verður að styðjast við heimild í lögum. Ákvörðun um könnun þarf að taka með hagsmuni barns í huga.

9.1 ÁKVÖRÐUN UM AÐ HEFJA EÐA EKKI HEFJA KÖNNUN MÁLS

Eftir að barnaverndarþjónusta hefur fengið tilkynningu eða upplýsingar á annan hátt um að líkamlegri eða andlegri heilsu barns eða þroska geti verið hættu búin vegna vanrækslu, vanhæfni eða framferðis foreldra, ofbeldis eða vanvirðandi háttsemi af hendi annarra eða eigin hegðunar þess, þarf hún að meta hvort um rökstuddan grun sé að ræða. Skal sú ákvörðun tekin eins fljótt og hægt er og eigi síðar en 7 dögum eftir að upplýsingarnar berast, sbr. 21. gr. barnaverndarlaga. Enginn greinarmunur er hér gerður á tilkynningu sem berst utan frá eða upplýsingum sem barnaverndarþjónusta geta borist á annan hátt, t.d. vegna könnunar á öðru barnaverndarmáli eða við vinnslu máls samkvæmt lögum um félagsþjónustu sveitarfélaga.

Sömu ákvæði gilda einnig um málefni ófædds barns þar sem þjónustan hefur fengið vitneskju um að verðandi foreldrar barnsins geti stefnt heilsu eða lífi barnsins í alvarlega hættu eins og það er orðað í 2. mgr. 16. gr. barnaverndarlaga.

Hafa ber í huga að skyldur barnaverndaryfirvalda gagnvart einstökum börnum felast fyrst og fremst í því að grípa til viðeigandi úrræða ef og þegar aðstæður barns eða aðbúnaður er óviðunandi. Hér er átt við að:

- Heilsu barns og þroska sé hættu búin vegna vanrækslu, ofbeldis, vanhæfni eða annarrar vanvirðandi háttsemi foreldris.
- Barn verði fyrir ofbeldi eða annarri vanvirðandi háttsemi af hálfu annarra en foreldra.
- Barn stofni heilsu sinni og þroska í hættu með hegðun sinni eða líferni.
- Lífi, heilsu eða þroska ófædds barns sé stefnt í alvarlega hættu vegna líferniss, háttsemi eða aðstæðna verðandi foreldra þess eða um hvert það tilvik sem telja má að barnaverndarþjónusta eigi að láta sig varða.

Þegar verið er að meta hvort forsendur séu fyrir því að hefja könnun máls eða ekki getur verið gagnlegt að velta fyrir sér eftirfarandi:

- Er líkamlegur, tilfinningalegur og vitsmunalegur þroski barnsins í hættu?
- Er barnið í hættu? – hvað er það sem bendir til þess?
- Er barnið vanrækt? – hvað er það sem bendir til þess?
- Hver tilkynnir og hver eru tengsl viðkomandi við barnið og fjölskylduna?

Til að hægt sé að glöggva sig frekar á þessum spurningum getur starfsmaður barnaverndarþjónustu gert tvennt:

- Rætt aftur við tilkynnanda um þær aðstæður eða atvik sem tilkynnt er um.
- Skoðað upplýsingar eða gögn sem barnaverndarþjónusta kann að hafa í förum sínum vegna afskipta af barninu sem tilkynnt er um og forsjáraðila þess.

Heimildir til að afla frekari gagna eða upplýsinga á þessu stigi eru ekki fyrir hendi.

Hafa þarf í huga að ákvörðun um hvort ástæða sé til að hefja könnun skal taka sérstaklega fyrir hvert barn, sbr. 4. mgr. 14. gr. reglugerðar nr. 56/2004. Eftir að hafa skoðað tilkynninguna, eða þær upplýsingar sem þjónustan hefur og þau atriði sem að framan greinir, er tekin ákvörðun um hvort kanna eigi málið eða ekki.

Í þeim tilvikum sem ákveðið er að kanna málið ekki frekar eru foreldrar upplýstir um tilkynninguna og þá ákvörðun að aðhafast ekkert frekar.

9.2 TILKYNNING TIL FORSJÁRAÐILA

Þegar tekin er ákvörðun um hvort hefja eigi könnun máls skal barnaverndarþjónusta láta foreldra vita um tilkynninguna og ákvörðun þjónustunnar um könnun. Ef barnaverndarþjónusta telur að könnun málsins, og möguleg rannsókn lögreglu, gæti á einhvern hátt eyðilagst eða barnið verið í hættu fá foreldrar vitneskju um tilkynninguna, er heimilt að fresta því að láta foreldra vita. Þau tilvik sem hér um ræðir eru fyrst og fremst tilkynningar er varða ofbeldi gegn barni þar sem meintur gerandi er á heimili barnsins og því hætta á að hann gæti haft áhrif á vitnisburð barnsins og/eða beitt það enn frekara ofbeldi eða hótunum. Í þeim tilvikum þar sem um er að ræða vanrækslu eða annað er eðlilegt að foreldrum sé strax skýrt frá tilkynningunni og innihaldi hennar. Meginreglan er því að tilkynna foreldrum strax um ákvörðun um könnun. Öruggst er að tilkynna foreldrum ákvörðunina skriflega en ef það er gert munnlega er mikilvægt að skrá samskiptin í dagál. Minnt er á að hafi tilkynning borist frá einstaklingi samkvæmt 16. gr. getur verið um nafnleynd að ræða.

Ákvörðun barnaverndarþjónustu um að hefja könnun máls eða láta mál niður falla á þessu stigi er hvorki kæranleg til úrskurðarnefndar velferðarmála né annars stjórnvalds.

9.3 AÐILD

Aðilastaða í barnaverndarmálum er mjög mikilvæg þar sem að aðili barnaverndarmáls hefur þau réttindi sem tryggð eru í stjórnsýslu- og barnaverndarlögum; þar með talið upplýsingarétt, andmælarétt, kærueimild o.fl. Því er nauðsynlegt að afmarka hverjir teljast aðilar máls.

9.3.1 AÐILD FORSJÁRFORELDRIS

Í 3. mgr. 3. gr. barnaverndarlaga er aðilastaða foreldra að barnaverndarmálum að vissu leyti afmörkuð en þar segir að í lögunum sé með foreldrum að jafnaði átt við þá sem fara með forsjá barns. Á það við hvort sem að foreldrar sem fara með sameiginlega forsjá búa saman eða ekki. Því er mikilvægt að barnaverndarþjónustur virði aðilastöðu forsjárforeldra þar sem að barnaverndarlögin gera ráð fyrir ýmsum réttindum þeim til handa þegar mál barna þeirra eru til meðferðar. Þó ber að hafa í huga, eins og að neðan greinir, að aðild að barnaverndarmáli afmarkast ekki alltaf við það hver fer með forsjá barns.

9.3.2 AÐILD FORSJÁRLAUSS FORELDRIS

Hvað varðar aðild forsjárlauss foreldris að máli barns þá má benda á þau sjónarmið sem reifuð eru í lokabréfi umboðsmanns Alþingis frá 9. nóvember 2009 (5186/2007). Þar kemur m.a. fram að ekki sé unnt að meta aðild foreldris að barnaverndarmáli einungis á grundvelli þess hvort foreldri fari með forsjá hlutaðeigandi barns. Þess í stað beri að meta hvert tilvik fyrir sig á grundvelli heildstæðs mats á hagsmunum og tengslum hins forsjárlaus foreldris við það úrlausnarefni sem til meðferðar er. Við slíkt mat þarf m.a. að horfa til þess hvort hagsmunir foreldrisins séu slíkir að því sé þörf á að njóta verndar þeirra reglna um réttaröryggi sem sérstaklega er mælt fyrir um í VIII. kafla barnaverndarlaganna. Í framangreindum kafla er m.a. fjallað um andmælarétt aðila máls. Séu atvik til að mynda með þeim hætti að barnaverndarmál hefjist vegna ásakana á hendur forsjárlausu foreldri, t.d. þegar grunur er um ofbeldi af hálfu þess gagnvart barninu, eru hagsmunir þess foreldris og tengsl við úrlausnarefnið með þeim hætti að telja verði viðkomandi aðila að þeim þætti barnaverndarmálsins. Nýtur viðkomandi þá réttar samkvæmt 1. mgr. 45. gr. til aðgangs að öllum gögnum varðandi þann tiltekna þátt málsins, nema sérstaklega sé úrskurðað³ um annað, sbr. 2. mgr. sama ákvæðis, þar sem kveðið er á um heimild barnaverndarþjónustu til þess að takmarka aðgang aðila að tilteknum gögnum, með rökstuddum úrskurði⁴, ef þjónustan telur að það geti skaðað hagsmuni barns og samband þess við foreldra eða aðra.

9.3.3 AÐILD ANNARRA

Hvað varðar aðild annarra náinna aðstandenda þá er það til að mynda svo að þeir aðilar sem rétt eiga samkvæmt barnaverndarlögum til þess að óska eftir umgengni við barn, sem vistað er á vegum

³ Í lögunum kemur fram orðið úrskurður en er hér átt við rökstudda ákvörðun barnaverndarþjónustu.

⁴ Í lögunum kemur fram orðið úrskurður en er hér átt við rökstudda ákvörðun barnaverndarþjónustu.

barnaverndarþjónustu, njóta aðildar að þeim hluta málsins sem lýtur að beiðni þeirra um umgengni. Þá eru fósturforeldrar eða aðrir vistunaraðilar einnig aðilar að þeim þáttum máls er lúta að ráðstöfun barns til þeirra í fóstur eða vistun, sem og öðru sem við kemur þeim þáttum málsins og varða viðkomandi aðila með beinum hætti. Með hliðsjón af framangreindu er ljóst að forsjá barns afmarkar ekki alltaf aðild að barnaverndarmáli.

9.4 RÉTTUR TIL AÐGANGS AÐ GÖGNUM

Í 45. gr. barnaverndarlaga segir að barnaverndarþjónusta skuli með nægilegum fyrirvara láta aðilum máls í té öll gögn sem málið varða og koma til álita við úrlausn þess. Einnig er kveðið á um rétt aðila máls til aðgangs að gögnum í 15. gr. stjórnsýslulaga nr. 37/1993. Í 1. mgr. 15. gr. laganna er nánar tiltekið kveðið á um að aðili máls eigi rétt á aðgangi að skjölum og öðrum gögnum er málið varða. Ef því verður við komið skal veita aðgang að gögnum á því formi eða sniði og á þeim tungumálum sem þau eru varðveitt á, nema þau séu þegar aðgengileg almenningi með rafrænum hætti. Þegar skjöl eru eingöngu varðveitt á rafrænu formi getur aðili valið á milli þess að fá þau afhent á því formi eða útprentuð á pappír. Af 15. gr. stjórnsýslulaga leiðir að aðili máls getur hvenær sem er óskað eftir að fá gögn máls afhent og er skylt að verða við þeirri beiðni nema undantekningarheimildir 2. mgr. 45. gr. barnaverndarlaga eða 16.–17. gr. stjórnsýslulaga eigi við.

Sérstaklega er tekið fram í 2. mgr. 45. gr. barnaverndarlaga að barnaverndarþjónusta geti með rökstuddri ákvörðun takmarkað aðgang aðila að tilteknum gögnum ef hún telur að það geti skaðað hagsmuni barns og samband þess við foreldra eða aðra. Í lokamálslið ákvæðisins er tekið fram að barnaverndarþjónustan geti einnig úrskurðað að aðilar og lögmenn þeirra geti kynnt sér skjöl og önnur gögn án þess að þau, eða ljósrit af þeim, séu afhent. Slíkir úrskurðir barnaverndarþjónustu eru kæranlegir til úrskurðarnefndar velferðarmála.

Frekari leiðbeiningar um aðgang aðila að gögnum má finna á heimasíðu BOFS.

9.4.1 AÐGANGUR FORSJÁRFORELDRA OG FORSJÁRLAUSRA FORELDRA AÐ GÖGNUM

Líkt og rakið hefur verið má leiða af 3. mgr. 3. gr. barnaverndarlaga að almennt séu það forsjáraðilar barna sem teljast aðilar að barnaverndarmálum og eiga þar af leiðandi rétt á aðgangi að gögnum málsins. Framangreint felur í sér að að jafnaði hefur forsjárlaust foreldri ekki aðild að barnaverndarmáli barns síns. Hins vegar verður einnig að hafa í huga það sem fram hefur komið í framangreindu áliti umboðsmanns Alþingis að ekki er unnt að meta aðild foreldris að barnaverndarmáli einungis á grundvelli þess hvort foreldri fari með forsjá hlutaðeigandi barns líkt og rakið er í kafla 9.3.2. Þess í stað ber að meta hvert tilvik fyrir sig á grundvelli heildstæðs mats á hagsmunum og tengslum hins forsjárlausa foreldris við það úrlausnarefni sem til meðferðar er. Ætti því hið forsjárlausa foreldri ætíð rétt á að fá aðgang að þeim hluta málsins sem lýtur að aðild þess að málinu, til að mynda ef mál hefst vegna gruns um ofbeldi af hálfu hins forsjárlausa foreldris líkt og rakið var í dæmaskyni í kafla 9.3.2.

Réttur foreldris, sem ekki fer með forsjá barnsins og hefur ekki aðilastöðu í málinu vegna beinna hagsmuna, til aðgangs að gögnum fer hins vegar eftir upplýsingalögum nr. 140/2012. Í 14. gr. þeirra laga er fjallað um rétt aðila til aðgangs að gögnum sem geyma upplýsingar um hann sjálfan. Í 3. mgr. sama ákvæðis kemur hins vegar fram að heimilt sé að takmarka slíkan aðgang hafi gögn einnig að geyma upplýsingar um einkamálefni annarra enda vegi hagsmunir þess þyngra en hagsmunir þess sem fer fram á aðgang að gögnum. Í 17. gr. upplýsingalaga er fjallað um málshraða við afgreiðslu beiðna um afhendingu gagna. Þar kemur fram að afgreiða skuli slíkar beiðnir eins fljótt og verða má. Hafi beiðnin ekki verið afgreidd innan sjö daga frá móttöku hennar skal skýra aðila frá ástæðum tafanna og hvenær ákvörðunar sé að vænta. Framangreint felur í sér að beiðni um gögn þarf ekki að afgreiða samstundis heldur þarf að fara yfir hana og meta heildstætt hvaða gögnum viðkomandi á rétt á aðgangi að. Er slíkt sérstaklega mikilvægt í málum sem varða viðkvæmar persónuupplýsingar líkt og í barnaverndarmálum. Jafnframt er mikilvægt að hafa í huga að þegar beiðni um gögn er sett fram af lögmanni aðila verður ávallt að vera til staðar umboð þar sem fram kemur að viðkomandi lögmaður komi fram fyrir hönd aðila gagnvart barnaverndaryfirvöldum.

Þá ber jafnframt að nefna að skv. 2. mgr. 52. gr. barnalaga á forsjárlaust foreldri rétt á að fá munnlegar upplýsingar um barnið frá barnaverndarþjónustu en er þó sérstaklega tekið fram að þetta feli ekki í sér rétt til að fá upplýsingar um hag forsjárforeldris. Forsjárlaust foreldri þarf sjálft að hafa frumkvæði að því að leita eftir upplýsingum og á eingöngu rétt á munnlegum upplýsingum, eins og fram hefur komið, en á ekki rétt til aðgangs að gögnum á þessum lagagrundvelli. Samkvæmt 3. mgr. 52. gr. barnalaga er barnaverndarþjónustum heimilt að synja um að veita munnlegar upplýsingar ef hagsmunir foreldris af því að notfæra sér þær þykja eiga að víkja fyrir mun ríkari almanna- eða einkahagsmunum, þ.á m. ef telja verður að upplýsingagjöf sé skaðleg fyrir barn. Skjóta má synjun um upplýsingar um barn til sýslumanns innan tveggja mánaða frá því að foreldri var tilkynnt um ákvörðunina, sbr. 4. mgr. 52. gr. barnalaga.

9.4.2 AÐGANGUR FORSJÁRSVIPTRA FORELDRA AÐ GÖGNUM

Forsjársvipt foreldri á almennt engan rétt til aðgangs að gögnum. Forsjársvipt foreldri á þó almennt rétt til umgengni við barnið skv. 2. mgr. 74. gr. barnaverndarlaga og á þá rétt á aðgangi að gögnum máls sem kann að verða rekið um þessa umgengni. Þá getur forsjársvipt foreldri óskað eftir endurupptöku máls skv. 34. gr. laganna og ætti þá rétt á aðgangi að þeim gögnum sem varða þá ákvörðun sem tekin yrði þar að lútandi. Forsjársvipt foreldri á jafnframt rétt á gögnum sem urðu til þegar það fór með forsjá barns.

10. SAMVINNA Í BARNAVERNDARMÁLUM

4., 20., 23. og 43. gr. barnaverndarlaga nr. 80/2002

17., 18., 19., 22., 23. og 29. gr. reglugerðar nr. 56/2004

Í öllu barnaverndarstarfi er lögð áhersla á mikilvægi samvinnu. Þessi krafa um samvinnu getur stundum virst mótsagnarkennd. Í lögum er annars vegar lögð áhersla á það hlutverk barnaverndarþjónustu að tryggja öryggi og umönnun barnsins, hins vegar ber þjónustunni að styðja barnið og/eða fjölskyldu þess. Þannig fela þessi hlutverk í sér ákveðið eftirlit og stuðning, en undirstrika einnig það vald sem þjónustan hefur og ber að beita telji hún öryggi og aðbúnaði barnsins ógnað. Stundum er um það rætt að sú skýra málsmeðferð sem gerð er krafa um í lögum, sem m.a. felur í sér nákvæma skráningu og greinargerðaskrif, sé til trafala þegar verið er að vinna að því að ná samstarfi við barn og/eða foreldra í barnaverndarstarfi. Nákvæm skráning og skýrslur sem aðilar máls fá eintak af eru þó einnig tæki til að skapa öryggi, sýna markviss vinnubrögð og er góður grundvöllur fyrir umræðu um skilgreiningar á vanda og leiðum til úrbóta. Þegar verið er að byggja upp samstarf við barnið og/eða foreldra þess þarf jafnframt að ræða og skýra hvaða þætti hægt er að hafa samvinnu um og að í ákveðnum tilvikum beri starfsmanni að grípa inn í, jafnvel gegn vilja barns og/eða foreldra. Þá þarf einnig að undirstrika að samvinnan á ætíð að snúast um hagsmuni barnsins, en ekki um vilja og óskir foreldranna, sem í sumum tilvikum kunna að vera í andstöðu við þarfir barnsins.

10.1 ÁHERSLUR Í LÖGUM UM SAMSTARF

Í barnaverndarlögum má finna fjölmörg ákvæði sem leggja áherslu á samvinnu, ekki bara við börnin og foreldrana, heldur alla þá sem á einhvern hátt koma að barnaverndarstarfinu. Helstu greinar eru:

- 4. gr. – Samvinna við börn og foreldra og samvinna við önnur barnaverndaryfirvöld og stofnanir sem sinna málefnum barna.
- 20. gr. – Öllum sem stöðu sinnar og starfa vegna hafa afskipti af málefnum barna er skylt að hafa samstarf við barnaverndaryfirvöld. Barnaverndaryfirvöld skulu einnig leitast við að hafa samstarf við sömu aðila.
- 20. gr. – Sjúkrastofnunum, geðdeildum og áfengismeðferðarstofnunum ber að taka tillit til hagsmuna barns þegar teknar eru ákvarðanir um meðferð og innlögn foreldra.
- 20. gr. – Lögreglu og fangelsismálayfirvöldum er skylt að hafa samstarf við barnaverndaryfirvöld og veita þeim aðstoð eftir atvikum við úrlausn barnaverndarmála.
- M.a. 22. gr. a. og 23. gr. a. – Samþætting þjónustu.
- 23. gr. – Áætlun um meðferð máls skal unnin í samvinnu við foreldra og eftir atvikum barn sem náð hefur 15 ára aldri.
- 43. gr. – Leitast skal við að könnun fari fram í samráði og samvinnu við foreldra.

Reglugerð nr. 56/2004 um málsmeðferð hefur einnig að geyma fjölmörg ákvæði um samvinnu. Helstu greinar þar eru:

- 17. gr. – Samvinna barnaverndarþjónustu og forsjáraðila við könnun.

- 18. gr. – Samvinna við barn við könnun.
- 19. gr. – Samvinna við aðra við könnun.
- 22. gr. – Samvinna við aðila við gerð áætlunar.
- 23. gr. – Samvinna við aðra við gerð og framkvæmd áætlunar.
- 29. gr. – Talsmaður barns.

10.2 SAMVINNA VIÐ BARNIÐ

Mikil áhersla hefur verið lögð á það í öllu barnaverndarstarfi á undanförunum árum að tala meira við börnin. Ástæðan er m.a. sú aukna áhersla sem lögð hefur verið á þátttöku og samvinnu barna og fjölskyldna í starfinu en jafnframt er hér verið að bregðast við niðurstöðum ótal rannsókna sem sýna að almennt hafa barnaverndarstarfsmenn talað lítið við börnin. Í umræðum um þetta hefur komið fram að starfsmennirnir hafa viljað verja börnin fyrir erfiðum og krefjandi umræðum um aðstæður sínar; að aðrir fagmenn, s.s. leikskólakennarar og kennarar, þekki börnin betur og því hafi verið talið réttara að fá þessa aðila til að tala við þau. Loks má nefna að margir barnaverndarstarfsmenn hafa ekki talið sig hafa þá færni sem þeir telja nauðsynlega til að ræða við börnin og hafa lagt áherslu á að fá frekari kennslu og þjálfun í því. Einnig eru vísbendingar um að þegar rætt er við börn er það frekar til að útskýra fyrir þeim ákveðin atriði en að taka þau með sem ákveðna samstarfsaðila í eigin málum. Þessi mynd breytist þó nokkuð þegar um unglinga er að ræða þar sem áherslan er frekar á að leita eftir þeirra sjónarmiðum og kanna vilja þeirra. Það er einnig athyglisvert að í rannsókn dr. Guðrúnar Kristinsdóttur um börn í fóstri kom fram að þau vissu yfirleitt ekki af starfsmönnum meðan þau voru í fóstroinu og flest upplifðu engan stuðning frá þeim. Í þessu samhengi ber þó að nefna að barnaverndarlögum hefur verið breytt frá því að framangreind rannsókn fór fram, með lögum nr. 80/2011, og er nú í 89. gr. b. barnaverndarlaga gerð sú krafa að barnaverndarþjónusta sem ráðstafar barni í fóstur fylgist náið með aðbúnaði og líðan þess sem og því að ráðstöfun nái tilgangi sínum. Barnaverndarþjónusta skal afla nauðsynlegra upplýsinga í þessu skyni eftir því sem ástæða þykir til. Barnaverndarþjónusta skal leitast við að vera í reglubundnu sambandi við barn sem vistað er utan heimilis og gefa barni kost á að tjá sig um aðbúnað og líðan sína í samræmi við aldur og þroska. Þá skal barnaverndarþjónusta heimsækja með reglubundnum hætti börn sem vistuð eru á vegum þjónustunnar á heimilum og stofnunum. Barnaverndarþjónusta skal heimsækja fósturheimili eins oft og ástæða þykir til, þó eigi sjaldnar en tvisvar sinnum fyrsta árið sem ráðstöfun varir og einu sinni á ári eftir það.

Barnaverndarstarfsmaður þarf í öllum málum og á öllum stigum þess að velta fyrir sér samvinnu við barnið og meta hvernig hún á að vera. Aldur og þroski barnsins ræður að sjálfsögðu miklu þar um. Engu að síður skiptir nær alltaf máli að barnaverndarstarfsmaðurinn þekki barnið að einhverju marki. Það að sjá barnið og vita hvernig það lítur út, jafnvel þó um kornabarn sé að ræða, hjálpar starfsmanninum að halda athyglinni á

barninu og vinna málið út frá því. Barn sem farið er að tjá sig getur veitt mikilvægar upplýsingar um líf sitt þegar mál er í könnun, getur sagt frá því sem skiptir máli í umhverfi þess, frá áhugamálum og styrkleikum. Þá þarf einnig að hafa í huga að yngri börn finna oft fyrir þeirri spennu sem getur fylgt könnun barnaverndarmáls eða því ástandi sem ríkja kann á heimilinu og því er mikilvægt að ræða um það þannig að þau átti sig betur á því sem er að gerast. Stálpuð börn og eldri hafa oft á tíðum skýrar hugmyndir um vandamál sem kunna að vera fyrir hendi um leið og þau hafa velt fyrir sér mögulegum lausnum. Það getur einnig verið barni mikilvægt að fá upplýsingar um gang málsins, ákvarðanir barnaverndarþjónustu, hvernig stuðning barnið getur fengið og hvað í honum felst. Þannig verður hlutur barnsins í vinnslu málsins ekki eingöngu sá að taka við upplýsingum og skýringum frá barnaverndarstarfsmanninum heldur er það samstarfsaðili sem veitir upplýsingar og kemur með hugmyndir að lausnum við ákveðna þætti málsins. Eins og áður segir þarf hér ætíð að miða þátttöku barnsins út frá aldri þess og þroska. Í sumum tilvikum getur verið nauðsynlegt að fá túlk til aðstoðar eða aðra sérfræðinga, svo sem þroskajálfa ef um þroskahömlun er að ræða. Með breytingu á barnverndarlögum árið 2021 var ákvæði 2. mgr. 4. gr. barnaverndarlaga sem fjallar um rétt barna til að tjá sig um mál gert enn ítarlegra og skylda lögð á barnaverndaryfirvöld að taka tillit til sjónarmiða barns eftir því sem aldur þess og þroski gefur tilefni til. Veita á barni upplýsingar um mál sitt á barnvænan hátt og að því marki sem aldur þess og þroski gefur tilefni til. Tryggja skal barni sem getur myndað sér eigin skoðanir rétt til að láta þær í ljós við meðferð máls og taka skal réttmætt tillit til skoðana barns í samræmi við aldur þess og þroska. Hafa ber í huga að þátttaka barns felur í sér rétt þess en ekki skyldu. Því skal bjóða barni þátttöku en ekki þrýsta á að það taki þátt standi vilji barnsins ekki til þess. Barn á rétt á að koma sjónarmiðum sínum á framfæri með þeim hætti sem það kys. Mikilvægt er að gæta að því að skrá upplýsingar um þátttöku barns, þ.m.t. með hvaða hætti þátttaka barnsins fór fram, hver voru sjónarmið barnsins, hvernig var lagt mat á þau og hvaða þýðingu þau höfðu við meðferð málsins.

Í mörgum tilvikum getur verið rétt að skipa barni talsmann og verður fjallað um það nánar í kafla um könnun. Samkvæmt barnaverndarlögunum eru börn 15 ára og eldri aðilar að barnaverndarmálum þegar gripið er til tiltekinna ráðstafana. Í þeim tilvikum skiptir samvinna og samþykki barns sköpum um þær leiðir sem færar eru í málinu og þá málsmeðferð sem ber að beita. Nánar er gerð grein fyrir þessu í umfjöllun um þvingunarúrræði.

10.3 SAMVINNA VIÐ FORELDRA

Samvinna við foreldra barns er í langflestum tilvikum lykillinn að farsælli lausn barnaverndarmáls. Þegar rætt er hér um foreldra er fyrst og fremst átt við þá sem fara með forsjá barns og barnið býr hjá. Samvinnan þarf að vera virk allt frá því að könnun máls hefst og þar til málinu er lokað. Eins og bent var á hér að framan þarf strax í byrjun að ræða samvinnuna og jafnframt benda á að ákveðnar aðstæður geta leitt til þess að ekki er unnt að vera í samstarfi, t.d. ef tryggja þarf öryggi barns. Samstarfið felur í sér að hlustað sé á skoðanir og

hugmyndir foreldra, að tekið sé tillit til þeirra að því marki sem það þjónar hagsmunum barnsins, að foreldrum (og barni út frá þroska þess og aldri) sé kunnugt um fyrirætlanir barnaverndarþjónustu og að þeir fái aðgang að þeim gögnum sem tillögur og ákvarðanir byggja á.

Þegar um er að ræða foreldra sem ekki hafa vald á íslensku þarf að huga sérstaklega að því hvort rétt sé að leita aðstoðar túlks. Þá er rétt að vísa til auglýsingar nr. 5/1987 um fullgildingu Norðurlandasamnings sem felur í sér að ríkisborgarar annarra norrænna ríkja eiga rétt á að nota eigin tungu í samskiptum við yfirvöld og stofnanir hér á landi.

Ennfremur er rétt að hafa í huga að oft geta verið fleiri hindranir í samskiptum foreldra og barnaverndar. Ef um alvarlega þroskahömlun er að ræða getur þurft að meta hvort rétt sé að fá aðstoðarmann í málið sem er vanur að vinna með þroskaskertum og er líklegri til að geta tryggt að foreldrarnir geri sér grein fyrir því mati og þeim áætlunum sem gerðar eru. Sama gildir ef foreldri er t.d. mállaust og/eða heyrnarskert.

Sú meginregla um samvinnu sem finna má í lögnum er ekki algild. Í undantekningartilvikum er samvinna ekki talin þjóna hagsmunum barnsins. Þetta kemur t.d. fyrir þegar foreldri sem barn dvelur hjá er grunað um að beita það líkamlegu eða kynferðislegu ofbeldi.

Undantekningar frá meginreglunni um samvinnu er að finna í eftirfarandi greinum barnaverndarlaganna:

- 19. gr. – Ákvörðun um nafnleynd tilkynnanda.
- 21. gr. – Ákvörðun um að hefja könnun eða ekki skal taka án nokkurs samráðs við aðila.
- 4. mgr. 21. gr. – Heimilt er að fresta því að tilkynna foreldrum að tilkynning hafi borist og ákvörðun verið tekin um að hefja könnun eða að láta mál niður falla.
- 1. mgr. 43. gr. – Könnun er ekki háð samþykki aðila þó leita skuli eftir samvinnu.
- 5. mgr. 43. gr. – Heimild til að tala við og/eða fylgjast með barni án vitneskju eða samþykkis foreldra.
- 4. mgr. 23. gr. – Barnaverndarþjónusta skal semja einhliða áætlun um framvindu máls og beitingu úrræða náist ekki samstarf um stuðningsaðgerðir.
- 26. gr. – Úrræði án samþykkis foreldra án þess að taka barn af heimili.
- 27., 28. og 29. gr. – Úrræði án samþykkis foreldra um töku barns af heimili og um forsjárviptingu.
- 2. mgr. 30. gr. – Heimild til að gera kröfu um sviptingu sjálfræðis barnshafandi einstaklings.
- 31. gr. – Neyðarráðstafanir.
- 37. gr. – Heimild til að krefjast brottvikningar heimilismanns eða nálgunarbanns.
- 2. mgr. 45. gr. – Heimild til að takmarka aðgang aðila að tilteknum gögnum.

Í reglugerð nr. 56/2004 um málsmeðferð er að finna frekari ákvæði um frávík frá meginreglunni um samvinnu:

- 13. gr. – Ákvörðun um nafnleynd.
- 14. gr. – Ákvörðun um könnun og frestun tilkynningar til foreldra.
- 20. gr. – Ósk um lögreglurannsókn á alvarlegu refsiverðu broti gegn barni.
- 24. gr. – Einhliða áætlun um beitingu þvingunarúrræða.
- 26. gr. – Neyðarráðstafanir.

10.3.1 SAMVINNA VIÐ FORELDRA SEM FARA SAMEIGINLEGA MEÐ FORSJÁ EN BÚA EKKI SAMAN

Í barnaverndarstarfi er nauðsynlegt að gera sér grein fyrir því strax í upphafi máls hver fari með forsjá barns en það verður æ algengara að foreldrar fari sameiginlega með forsjá barns þó þeir búi ekki saman. Réttarstaða forsjáforeldris sem býr ekki með barninu sínu er ekki sú sama og forsjáforeldris sem býr með barninu. Samkvæmt ákvæðum barnalaga nr. 76/2003 geta foreldrar sem búa ekki saman gert samning sín á milli um að þau fari sameiginlega með forsjá barnsins en þau verða jafnframt að ákveða hjá hvoru þeirra barnið skuli eiga lögheimili. Þá geta foreldrar einnig samið um skipta búsetu. Skipt búseta barns er samningur foreldra með sameiginlega forsjá um að barn hafi fasta búsetu hjá þeim báðum. Í þjóðskrá verður barnið skráð með lögheimili hjá öðru foreldrinu og skráð búsetuheimili hjá hinu. Samningur um skipta búsetu er gerður hjá sýslumanni, einnig er hægt að gera dómsátt um skipta búsetu. Unnt er að tímabinda samning um skipta búsetu til minnst sex mánaða. Foreldrið sem barnið býr hjá þarf ekki að hafa samráð við hitt foreldrið um alla hluti er varða líf barnsins og í barnaverndarstarfi verður að leggja megináherslu á samvinnu við það foreldri sem barnið býr hjá. Hér getur þurft að meta eðli þeirrar ákvörðunar sem tekin er í máli á hverju stigi en ljóst er að barnaverndarþjónusta verður að taka meira frumkvæði að samvinnu við forsjáforeldri sem barnið býr ekki hjá heldur en t.d. hjá forsjárlausu foreldri sem fjallað verður um hér á eftir. Þá þarf að meta hvernig best er að haga samvinnu, t.d. hvort talað er við forsjáforeldra saman eða sitt í hvoru lagi. Um rétt forsjáforeldris sem barn býr ekki hjá má sérstaklega nefna eftirfarandi ákvæði barnaverndarlaga:

- 21. gr. – Skylt er að tilkynna forsjáforeldri að tilkynning hafi borist og um ákvörðun í tilefni af henni.
- 22. gr. – Gefa skal forsjáforeldri kost á að tjá sig um könnun og fá upplýsingar um hvernig könnun verði háttáð.
- 1. mgr. 23. gr. – Kynna greinargerð um niðurstöður könnunar.
- 3. mgr. 24. gr. – Samþykki foreldra og barns vegna úrræða innan heimilis.
- 4. mgr. 23. gr. – Kynna einhliða áætlun um beitingu þvingana.
- 4. mgr. 25. gr. – Samþykki fyrir vistun utan heimilis.
- 29. gr. – Forsjársvipting eftir atvikum.

- 67. gr. b. – Ef foreldri sem barn býr hjá þegar foreldrarnir fara sameiginlega með forsjána, afsalar sér umsjá barns skv. 25. gr. eða kveðinn er upp úrskurður um tímabundna vistun barns utan heimilis skv. 27. eða 28. gr., skal barnaverndarþjónusta kanna grundvöll þess að ráðstafa barninu til hins foreldrisins.
- 67. gr. c. – Ef foreldrar hafa samið um skipta búsetu barns samkvæmt ákvæðum barnalaga og annað foreldra afsalar sér umsjá barns skv. 25. gr. eða kveðinn er upp úrskurður um tímabundna vistun barns utan heimilis annars foreldris skv. 27. eða 28. gr. fer hitt foreldrið áfram með umsjá barnsins. Ef annað foreldra afsalar sér forsjá skv. 25. gr., eða er eitt svipt forsjá skv. 29. gr., fer hitt foreldrið eftir það eitt með forsjá barnsins og fellur skipt búseta samkvæmt barnalögum varanlega niður.

10.3.2 SAMVINNA VIÐ FORSJÁRLAUST/FORSJÁRSVIPT FORELDRI

Foreldri getur verið forsjárlaust samkvæmt ákvæðum barnalaga nr. 76/2003, þ.e. hefur ekki verið gift eða í skráðri sambúð með hinu foreldrinu, eða ef fyrir liggur staðfestur samningur eða dómur um að öðru foreldrinu sé falin forsjá barns.

Hugtakið forsjársvipt foreldri er notað um þá sem hafa afsalað sér forsjá barns til barnaverndarþjónustu skv. 25. gr. barnaverndarlaga eða hafa verið sviptir forsjá skv. 29. gr. barnaverndarlaga.

Forsjársvipt foreldri hefur almennt engan rétt til íhlutunar um málefni barnsins. Það á hvorki rétt á að fá upplýsingar um ráðstafanir vegna barnsins né aðgang að gögnum. Þá ber ekki að leita eftir samvinnu við það um aðgerðir, svo sem um val á fósturforeldrum eða öðrum vistunarstað. Foreldri á almennt rétt á umgengni við barnið samkvæmt 2. mgr. 74. gr. barnaverndarlaga og á þá rétt á aðgangi að gögnum í máli sem kann að verða rekið um þessa umgengni. Þá getur foreldri óskað eftir endurupptöku máls skv. 34. gr. laganna.

Forsjárlaust foreldri á samkvæmt ákvæðum barnalaga nokkuð ríkari rétt. Samkvæmt 2. mgr. 52. gr. barnalaga á forsjárlaust foreldri rétt á að fá munnlegar upplýsingar um barnið frá barnaverndarþjónustu en tekið er fram að þetta feli ekki í sér heimild til að fá upplýsingar um hagi forsjárforeldris. Heimilt er þó að synja um beiðni um upplýsingar ef hagsmunir foreldris af því að notfæra sér þær þykja eiga að víkja fyrir mun ríkari almanna- eða einkahagsmunum, þar á meðal ef telja verður að upplýsingagjöf sé skaðleg fyrir barn, sbr. 3. mgr. 52. gr. barnalaga. Hafa ber í huga að um þrönga undantekningu er að ræða og meginreglan er sú að forsjárlaust foreldri á rétt á munnlegum upplýsingum frá barnaverndarþjónustu. Ef forsjárlausu foreldri er synjað um upplýsingar um barn er heimilt að skjóta þeirri synjun til sýslumanns innan tveggja mánaða frá því að foreldri var tilkynnt um ákvörðunina. Því er mikilvægt að ef synjað er um upplýsingar á grundvelli þessa ákvæðis að þá sé foreldri leiðbeint skriflega um rétt til að kæra ákvörðunina til sýslumanns innan tveggja mánaða.

Forsjárlaust foreldri þarf sjálft að hafa frumkvæði að því að leita eftir upplýsingum og á ekki rétt til aðgangs að gögnum. Sérstaklega þarf að hafa í huga að trúnaðarskylda barnaverndaryfirvalda er fyrst og fremst til þess

að vernda barnið og forsjáraðila fyrir því að nokkur óviðkomandi fái upplýsingar um barnaverndarmál og því verður ekki um neina samvinnu að ræða við forsjárlaust foreldri nema með samþykki forsjáraðila eða ef það leiðir beinlínis af öðrum ákvæðum laga. Hér reynir helst á 67. gr. a. í barnaverndarlögum sem fjallar um réttarstöðu þess foreldris sem ekki fer með forsjá barns. Þar kemur fram að ef foreldri sem fer eitt með forsjá barns afsalar sér umsjá eða forsjá þess skv. 25. gr., eða kveðinn er upp úrskurður um tímabundna vistun barns utan heimilis skv. 27. eða 28. gr., eða forsjárvipting á sér stað skv. 29. gr. skuli barnaverndarþjónusta kanna grundvöll þess að ráðstafa barni til hins foreldrisins. Sé talið barni fyrir bestu að hitt foreldrið taki við umsjá meðan tímabundin ráðstöfun varir gilda um það sömu reglur og um tímabundið föstur eftir því sem við á. Barnaverndarþjónustu er heimilt, ef hún telur hagsmuni barns best tryggða með þeim hætti, að afsala forsjá þess til hins foreldrisins. Í þeim tilvikum metur barnaverndarþjónustan hæfni foreldrisins og gerir skriflegan samning um breytta forsjá. Áður en barni er ráðstafað í föstur skal barnaverndarþjónusta ávallt leita umsagnar þess foreldris sem ekki fer með forsjá barns. Forsjárlaust foreldri á einnig rétt á umgengni við barn sem vistað hefur verið utan heimilis á grundvelli barnaverndarlaga. Í þessu samhengi er jafnframt minnt á að hið forsjárlausa foreldri á aðild að máli barnsins hvað framangreinda þætti varðar, þ.e.a.s. þegar tekin er ákvörðun er varðar þeirra réttindi skv. barnaverndarlögum. Ætti hið forsjárlausa foreldri því rétt á aðgangi að gögnum málsins er varðar þær ákvarðanir, sbr. það sem fram kemur í kafla 9.4.1.

Eins og áður hefur verið rætt getur skipt miklu máli fyrir barnið að samstarf takist milli barnaverndarþjónustu og ólíkra aðila sem eru mikilvægir í lífi barnsins. Þetta getur að sjálfsögðu átt við um forsjárlaust foreldri. Við vinnslu málsins þarf ætíð að gera sér grein fyrir tengslum barnsins við hið forsjárlausa foreldri og hvernig sambandi þeirra er háttað. Þó svo að lögin setji ýmsar skorður um rétt forsjárlausa foreldrisins til upplýsinga og þátttöku í málsmeðferðinni, þarf að meta hvort rétt sé að leita eftir samþykki forsjárforeldris og barnsins um að leitað sé eftir samstarfi við forsjárlausa foreldrið á ólíkum stigum málsins, svo sem við könnun þess, áætlunargerð eða sem lið í stuðningi við barnið.

10.4 SAMVINNA VIÐ AÐRA

Hér að framan hefur verið fjallað um samstarf við þá sem mestu máli skipta til að takast megi að bæta aðbúnað og umönnun barna, þ.e. barnið sjálft og foreldra þess. Ótal aðrir þurfa þó að koma að þessu starfi og nauðsynlegt er fyrir barnaverndarþjónustur að vera í góðu samstarfi við flesta þá aðila sem sinna málefnum barna. Samvinnan getur oft á tíðum verið flókin og erfið í reynd og litast af tortryggni. Helstu ástæður þess eru:

- Vanþekking á tilkynningarskyldunni.
- Vanþekking á barnaverndarkerfinu og uppbyggingu þess.
- Vanþekking á þeim úrræðum sem barnaverndarþjónustur hafa og starfsaðferðum þeirra.

- Lítil þekking á verkaskiptingu og verkstjórn við vinnslu barnaverndarmála.
- Ótti um að grunur sé ekki nægilega sterkur (rökstuddur) eða misfellingur ekki nægilega alvarlegur.
- Grunur eða víska um að búið sé að tilkynna og að barnaverndarþjónusta þekki mál barnsins.
- Grunur um að afskipti barnaverndarþjónustu verði barninu erfið og það muni ekki hafa gagn af þeim.
- Ótti um að trúnaðarsamband gagnvart skjólstæðingum verði í hættu.
- Hræðsla um að yfirstandandi meðferð á barni og/eða fjölskyldu gæti truflast.
- Vantraust á kerfum og fagfólki sem maður er ekki sjálfur hluti af.

Ofangreind atriði skipta máli þegar barnaverndarstarfið, málsmeðferð og úrræði eru kynnt fyrir samstarfsaðilum og ástæða til að fjalla sérstaklega um hvað það er sem getur hindrað þá í að tilkynna.

Einnig þarf að ræða og verða sammála um helstu þætti samvinnunnar, í hverju hún eigi að felast og hvert verði ábyrgðarsvið hvers og eins. Þá þarf sérstaklega að ræða um trúnaðarskyldu barnaverndar og hvers vegna ekki er unnt að gera samstarfsaðilum grein fyrir gangi máls. Í þeirri umræðu þarf barnaverndarstarfsmaðurinn einnig að leggja áherslu á að með samþykki foreldra, og í sumum tilvikum barnsins, er hægt að gera samstarfsaðilum grein fyrir ákveðnum þáttum málsins sem geta skipt miklu þegar meta á hvernig best er hægt að mæta þörfum barnsins og styðja það. Til þess að það geti gerst þurfa barnaverndarstarfsmenn einnig að leggja áherslu á að kynna sér helstu þætti í starfi samstarfsaðila þannig að þeir þekki styrkleika og möguleika þeirra til að veita stuðning. Með tilkomu laga nr. 86/2021 um samþættingu þjónustu í þágu farsældar barna á, ef fyrir liggur beiðni um samþættingu þjónustu, barnaverndarþjónusta að upplýsa tengilið eða málstjóra um hvort hafin verði könnun í kjölfar tilkynningar eða ekki, sbr. 5. mgr. 21. gr. barnaverndarlaga. Þá tekur barnaverndarþjónusta þátt í samþættingu þjónustunnar ef fyrir liggur beiðni um samþættingu þjónustu í þágu farsældar barns frá upphafi barnaverndarmáls. Ef ekki liggur fyrir beiðni um samþættingu þjónustu ber barnaverndarþjónustu við upphaf barnaverndarmáls, og eftir þörfum á meðan könnun vindur fram, að leiðbeina foreldrum og/eða barni um rétt barns samkvæmt lögum um samþættingu þjónustu í þágu farsældar barna, sbr. 22. gr. a. barnaverndarlaga, sbr. nánari umfjöllun í kafla 10.

10.4.1 ÞÖRF Á SAMVINNU

Barnaverndarþjónusta þarf að vera í samvinnu við aðra á öllum stigum barnaverndarmáls og getur ekki unnið að máli barns án þess. Markmiðið með samstarfinu er mismunandi eftir því hvar málið er statt eins og sjá má hér:

- Við móttöku tilkynninga, til að barnaverndarþjónusta fái upplýsingar um barn sem mögulega býr við óviðunandi aðstæður eða er sjálfu sér hættulegt.
- Við könnun máls, til að hægt sé að fá sem besta mynd af aðstæðum og stöðu barnsins.
- Við gerð áætlunar, til að fá mynd af hvað samstarfsaðilar geta gert til að styðja barnið.

- Við beitingu úrræða, til að fá upplýsingar um hvernig samstarfsaðilar styðja barnið og hvernig sá stuðningur reynist.
- Við samþættingu þjónustu skv. farsældarlögunum, til að gæta að reglum sem um samþættingu gilda, sé mál í þeim farvegi.

10.5 SAMÞÆTTING ÞJÓNUSTU Í ÞÁGU FARSÆLDAR BARNA

Lög nr. 86/2021 um samþættingu í þágu farsældar barna

5. mgr. 21. gr., 22. gr. a., 23. gr., 23. gr. a., 26. gr. og 33. gr. barnaverndarlaga

10.5.1 ALMENNT UM SAMÞÆTTINGU ÞJÓNUSTU

Öll börn og foreldrar eiga rétt á að fá þá þjónustu sem þau þurfa, þegar á þarf að halda. Til þess að styðja við að þau fái rétta þjónustu, frá réttum aðilum á réttum tíma, geta þau óskað eftir samþættingu þjónustu í þágu farsældar barna á grundvelli laga nr. 86/2021.

Öll börn og foreldrar/forráðamenn þeirra hafa aðgang að *tengilið* þjónustu í þágu farsældar barns eftir því sem þörf krefur. Tengiliður farsældar er starfsmaður í nærumhverfi barns og foreldra þess. Tengiliður styður við samþættingu fyrsta stigs þjónustu í þágu farsældar barns og veitir fjölskyldunni upplýsingar um þjónustu, tryggir aðgang að frummati og styður við samþættingu á fyrsta stigi. Tengiliður kemur upplýsingum áfram ef þörf er á samþættingu á öðru eða þriðja stigi. Þurfi barn fjölþætta þjónustu á öðru og/eða þriðja stigi til lengri tíma, skal sveitarfélag þar sem barn á lögheimili tilnefna *málstjóra* þjónustu í þágu farsældar. Sveitarfélag skal velja málstjóra sem starfar við félagsþjónustu sveitarfélagsins eða á þeim sviðum þar sem þarfir barns liggja og skal málstjóri hafa þekkingu á þjónustu í þágu farsældar barna. Málstjóri stýrir m.a. stuðningsteymi, styður við fjölskyldur við samþættingu þjónustu á öðru og/eða þriðja stigi og hefur hagsmuni barns að leiðarljósi. Þegar barn hlýtur þjónustu málstjóra skal stuðningsteymi í kringum barn jafnframt vera til staðar.

Í stuðningsteymi skulu sitja fulltrúar þjónustuveitenda í máli barnsins, þ.e. þeir sem veita barninu þjónustu. Heimilt er að bjóða þeim sem veita almenna þjónustu í þágu farsældar barns að taka sæti í stuðningsteymi ef þörf krefur en þeir aðilar hafa heimild til þess að neita.

Mikilvægt er að muna að foreldrar og, eftir atvikum, barn eru hluti af stuðningsteyminu, sitja fundi þess og taka þátt í gerð stuðningsáætlunar. Stuðningsteymið skal í sameiningu gera skriflega stuðningsáætlun fyrir barnið þar sem þjónusta sem er veitt í þágu farsældar barnsins er samþætt. Stuðningsteymið hefur reglubundna samvinnu um framkvæmd stuðningsáætlunar þann tíma sem áætlunin varir. Áður en barn verður 18 ára skal stuðningsteymi gera áætlun þar sem fjallað er um samþættingu þjónustu fyrir barnið eftir að það nær fullorðinsaldri.

10.5.2 SAMÞÆTTING ÞJÓNUSTU Í BARNAVERND

Breytingar sem gerðar voru á barnaverndarlögum samhliða gildistöku farsældarlaganna fjalla m.a. um samþættingu þjónustu innan barnaverndarþjónustunnar. Þar kemur fram að nálgun barnaverndar er háð því á hvaða stigi þjónustan er þegar barnavernd kemur að málinu og er aðkoman mismikil eftir því hvar málið er statt.

Ein mikilvægasta breytingin er sú að þegar barnavernd berst tilkynning um barn ber barnavernd að kanna hvort málið sé í samþættri þjónustu. Almennt má segja að við könnun máls þá meti barnavernd mögulega þátttöku sína í samþættingu þjónustu. Sé það mat barnaverndar að þörf sé fyrir úrræði barnaverndar og málið er í samþættingu tekur barnavernd almennt við hlutverki málstjóra.

Ef það eru hagsmunir barns og þörf krefur þá getur Umdæmisráð úrskurðað um samþættingu þjónustu. Hafa ber þó í huga að ef barnavernd hefur tekið við umsjá eða forsjá barns þarf ekki úrskurð til að samþætta þjónustu heldur liggur sú skylda á barnaverndarþjónustu að samþætta málið sbr. 33. gr. barnaverndarlaga. Á það við til dæmis þegar barn dvelur á meðferðarheimili, í tímabundnu eða varanlegu fóstri, styrktu fóstri eða er vistað samkvæmt 84 gr. barnaverndarlaga. Allan tímann veitir barnavernd með virkum hætti leiðbeiningar um samþættingu þjónustu og leitast við að koma á samvinnu við foreldra um þjónustu í þágu barnsins.

10.5.3 SAMSPIL BARNAVERNDARLAGA OG FARSÆLDARLAGA Á MISMUNDANDI STIGUM BARNAVERNDARMÁLS

- Tilkynning berst og beiðni um samþættingu liggur fyrir.

Ef tilkynning berst og fyrir liggur beiðni um samþættingu þjónustu skal barnaverndarþjónusta upplýsa tengilið farsældar eða málstjóra farsældar um hvort hafin verði könnun. Barnaverndarþjónustan þarf því að afla upplýsinga um hvort fyrir liggi beiðni um samþættingu þjónustu ef það kemur ekki fram í tilkynningunni eða öðrum fyrirliggjandi gögnum.

- Tilkynning berst og beiðni um samþættingu liggur ekki fyrir.

Þegar beiðni um samþættingu liggur ekki fyrir ber barnaverndarþjónustu að leiðbeina foreldrum og barni um rétt þeirra skv. lögum um samþættingu þjónustu. Athugið að ekki er heimilt á þessu stigi að upplýsa tilkynnanda skv. 17 gr. um það hvort mál verður kannað eða ekki.

Ef beiðni um samþættingu er dregin til baka þegar könnun hefst getur barnaverndarþjónusta ekki tekið þátt í samþættingu þjónustu en leitast ávallt við að koma á samvinnu við foreldra um þjónustu í þágu barnsins.

- Mál er kannað og beiðni um samþættingu liggur fyrir.

Ef fyrir liggur beiðni um samþættingu þjónustu skal barnaverndarþjónusta upplýsa tengilið eða málstjóra um ákvarðanir samkvæmt 5. mgr. 21. gr. barnaverndarlaga. Ef málstjóri farsældar hefur þegar verið tilnefndur fyrir barnið og stuðningsteymi er að störfum getur starfsmaður barnaverndarþjónustu tekið sæti í stuðningsteyminu meðan mál er í könnun og skal það metið í hvert sinn. Ef barnaverndarþjónusta tekur ákvörðun um að loka máli eftir könnun getur stuðningsteymið fengið greinargerð um niðurstöðu könnunar og þau gögn sem niðurstaðan er byggð á. Þannig geta upplýsingar sem barnaverndarþjónusta hefur aflað og unnið meðan á könnun stóð því verið notaðar af stuðningsteymi í samþættingu þjónustu. Barnaverndarþjónusta þarf alltaf m.a. að leggja mat á, í samtali við foreldra og barn, hvaða upplýsingar eru nauðsynlegar fyrir stuðningsteymið við vinnslu málsins og er hér ekki um að ræða rétt til allra upplýsingar sem liggja fyrir í málinu.

- Mál er kannað og beiðni um samþættingu liggur ekki fyrir.

Áréttað skal að á þessu stigi er ekki heimilt að upplýsa tilkynnanda skv. 17. gr. um ákvörðun um könnun. Barnaverndarþjónusta kynnir fyrir foreldrum og barni samþættingu þjónustu og leiðbeinir þeim um leiðir til að koma á samþættingu ef þörf er talin á, óháð aðkomu barnaverndarþjónustu þar sem niðurstöður könnunar liggja ekki fyrir.

- Könnun lokið – ekki þörf á úrræðum á grundvelli barnaverndarlaga og máli því lokað. Beiðni um samþættingu liggur ekki fyrir.

Ef beiðni um samþættingu liggur ekki fyrir skal veita foreldrum og barni leiðbeiningar um samþættingu samhliða tilkynningu um lok máls. Ef málið hófst með tilkynningu skv. 17. gr. frá þjónustuveitanda skal jafnframt upplýsa þjónustuveitandann um lok málsins. Hér er einungis átt við upplýsingar um *niðurstöðu um lok máls* eins og orðalag ákvæðisins ber skýrt með sér. Er því *ekki heimilt* á grundvelli þessa ákvæðis að miðla gögnum eða upplýsingum um þær forsendur sem þar liggja að baki.

Ef barnaverndarþjónusta telur eftir könnun máls að ekki þurfi aðkomu barnaverndarþjónustu en mikilvægt sé fyrir hagsmuni barns að fá samþættingu þjónustu, leiðbeinir barnaverndarþjónusta með virkum hætti foreldrum og barni og bendir á leiðir til að koma á samþættingu þjónustu í þágu barnsins.

Foreldrar og barn geta leitað beint til tengiliðar farsældar. Foreldrar og barn skrifa undir „Beiðni um miðlun upplýsinga“ sem barnaverndarþjónusta sendir til tengiliðar farsældar eða málstjóra farsældar ef málið á heima á 2. stigi. Tengiliði farsældar er að finna í leik- eða grunnskóla barns, framhaldsskóla, viðkomandi heilsugæslu eða félagsþjónustu/þjónustumiðstöð sveitarfélagsins. Málstjórar eru almennt starfsfólk félagsþjónustu sveitarfélaga.

- Könnun lokið – niðurstaðan er að þörf er á úrræðum barnaverndarþjónustu og beiðni um samþættingu liggur fyrir.

Ef barnaverndarþjónusta telur rétt að grípa til úrræða á grundvelli barnaverndarlaga og beiðni um samþættingu liggur fyrir, tekur barnaverndarþjónusta að sér hlutverk málstjóra farsældar, tekur yfir málstjórn og leiðir stuðningsteymi með þeim sem veita barninu þjónustu. Það eru til undantekningar á þessu ef hagsmunir barns mæla sterklega með því að málstjórn sé á hendi annarra, s.s. félagsþjónustu, heilbrigðisþjónustu eða skólaþjónustu. Gerð er meðferðaráætlun og mögulegt er (skv. 23. gr. a. barnaverndarlaga) að nýta stuðningsáætlun skv. farsældarlögum í því skyni (þ.e. samnýta áætlanir farsældar og barnaverndar).

- Könnun lokið – niðurstaðan er að þörf er á úrræðum barnaverndarþjónustu og beiðni um samþættingu liggur ekki fyrir.

Ef ekki liggur fyrir beiðni um samþættingu þjónustu við beitingu úrræða og barnaverndarþjónusta metur það svo að barn hafi þörf fyrir samstarf þjónustuveitenda og annarra, skal barnaverndarþjónusta ræða við foreldra og barn (ef við á) með það að markmiði að þau undirriti beiðni um samþættingu. Barnaverndarþjónusta gerir að öðrum kosti hefðbundna meðferðaráætlun sbr. 23. gr. barnaverndarlaga.

- Samþættingu þjónustu komið á án beiðni foreldra.

Þegar barnaverndarmál er komið á það stig að umsjá eða forsjá barns er í höndum barnaverndar er talið að samþætting þjónustu sé í öllum tilvikum nauðsynleg út frá hagsmunum barns og skal þá samþætta þjónustu óháð afstöðu foreldra. Barnavernd tekur þá við hlutverki málstjóra farsældar skv. 33. gr. bvl. þar sem fjallað er um umsjá barns sem vistast utan heimilis. Umdæmisráð getur einnig úrskurðað um samþættingu þegar beiðni foreldra liggur ekki fyrir þó barnið sé ekki vistað. (sbr. 26. gr. barnaverndarlaga d lið, „Úrræði án samþykkis foreldra“).

10.5.4 NÁNARI UPPLÝSINGAR UM FARSÆLD

Á heimasíðunni www.farsaeldbarna.is er að finna upplýsingar um farsældarlögin á þremur tungumálum: íslensku, ensku og pólsku, en einnig eru upplýsingar og fræðsla á Fræðslutorgi á heimasíðu BOFS.

Sjá nánar flæðirit um feril samþættingar þjónustu: [Ferill samþættingar þjónustu \(11\)](#)

Lög, reglugerðir og fræðsla um farsæld:

- [Lög um samþættingu þjónustu í þágu farsældar barna.](#)
- Reglugerð um tengiliði og málstjóra samþættingar þjónustu í þágu farsældar barna.
- Reglugerð um framlög til að mæta kostnaði sveitarfélaga vegna samþættingar þjónustu í þágu farsældar barna á árinu 2022.
- Reglur um tilgang og aðferðir við vinnslu persónuupplýsinga sem fer fram á grundvelli laga nr. 86/2021 um samþættingu þjónustu í þágu farsældar barna.
- Upplýsingar á ensku: <https://www.bofs.is/english/about-us/>
- Upplýsingar um fræðslu BOFS: <https://www.bofs.is/stodflokkar/fraedslutorg/>

- Upplýsingar um farsæld á einföldu máli: <https://www.farsaeldbarna.is/>

11. KÖNNUN MÁLS

22. gr. og VIII. kafli barnaverndarlaga nr. 80/2002

V. og VII. kafli reglugerðar nr. 56/2004 um málsmeðferð fyrir barnaverndarnefnd

Þegar fyrir liggur ákvörðun um að hefja könnun verður að hafa hugfast að lögin leggja áherslu á að sýna þurfi þeim er málið varðar fyllstu nærgætni og að könnun megi ekki vera umfangsmeiri en nauðsyn krefur. Koma þarf fram við alla aðila málsins af virðingu og jafnframt að hafa í huga að könnunin snýst um barnið og aðstæður þess og að hagsmunir allra aðila málsins falla ekki endilega saman.

Í 22. gr. barnaverndarlaga og 16. gr. reglugerðar nr. 56/2004 er að finna ákvæði um markmið könnunar máls. Þar er lögð áhersla á að afla sem besta upplýsinga um hagi barnsins, svo sem andlegt og líkamlegt ásigkomulag, tengsl við foreldra eða aðra, aðbúnað þess á heimilinu, skólagöngu, hegðun og líðan. Jafnframt þarf að afla upplýsinga um hagi foreldra, fá upplýsingar um á hvern hátt þeim tekst að mæta þörf barnsins fyrir umönnun, ástúð, öryggi o.fl. Þá er tekið fram að leita skuli aðstoðar sérfræðinga eftir því sem þörf krefur. Markmiðið með könnun verður því:

- Að meta hvort barnið sé í hættu.
- Að safna staðreyndum varðandi þann grun sem fram hefur komið.
- Að ákveða hvort ástæða sé til að hafa áhyggjur.
- Að finna hvaða styrkleikar eru hjá barninu, í fjölskyldunni og umhverfinu.
- Að ákveða stuðning og/eða aðrar aðgerðir gagnvart barninu og mögulega öðrum.

Eftir breytingu á barnaverndarlögum frá árinu 2021 er nú skylt að óska eftir þjónustu Barnahúss við könnun máls ef grunur leikur á því að barn hafi orðið fyrir kynferðisofbeldi eða alvarlegu líkamlegu eða andlegu ofbeldi. Barnahús metur síðan hvort ástæða sé til að bjóða barninu þjónustu, sbr. 22. gr. barnaverndarlaga.

11.1 SKIPAN TALSMANNS Í BARNAVERNDARMÁLI

Samkvæmt 3. mgr. 46. gr. barnaverndarlaga og 15. gr. reglugerðar nr. 56/2004 ber barnaverndarþjónustu, þegar hún hefur tekið ákvörðun um að hefja könnun máls, að taka afstöðu til þess hvort þörf sé á að skipa barni talsmann. Þetta felur ekki í sér að ætíð skuli skipa barni talsmann, heldur að taka þurfi ákvörðun um hvort svo verði gert eða ekki og að ákvörðunin sé rökstudd og skráð. Einnig er unnt að skipa barninu talsmann á síðari stigum málsins. Það skal að jafnaði gert áður en gripið er til ráðstafana skv. 25., 27. og 28. gr. laganna

og einnig áður en sett er fram krafa um sviptingu forsjár skv. 29. gr., nema barn njóti aðstoðar lögmanns, sbr. 2. mgr. 47. gr. barnaverndarlaga. Í 2. mgr. 12. gr. Barnasáttmálans er fjallað um rétt barns til þess að tjá sig við málsmeðferð sem það varðar, annað hvort beint eða fyrir milligöngu talsmanns eða viðeigandi stofnunar.

Fjallað er um hæfi og hlutverk talsmanns í VII. kafla reglugerðar nr. 56/2004. Barnaverndarþjónustu ber að velja talsmann sem er best til þess fallinn að þjóna hagsmunum barns í hverju máli. Skoða þarf markmið með skipan talsmanns í hverju máli fyrir sig, hvaða þætti reynir sérstaklega á og í framhaldi af því að meta hver hæfir best til þess að vera talsmaður barnsins. Ekki er gerð krafa um sérstaka menntun talsmanns en almennt er miðað við að valinn sé einstaklingur sem hefur sérþekkingu á málefnum barna og ber skyn á þau mál sem barnaverndarþjónustur fjalla um. Hvorki ráðsmaður í umdæmisráði, starfsmaður barnaverndarþjónustunnar, eða þeirrar stofnunar sem fer með tiltekið mál í umboði þjónustu, getur orðið talsmaður barns. Þá skal ekki skipa neinn talsmann barns sem hefur hagsmuni af úrlausn barnaverndarmáls eða hefur sterk tengsl við einhvern sem hefur slíka hagsmuni. Barnaverndarþjónusta þarf að meta í hverju tilviki fyrir sig hvaða upplýsingar um málið talsmaður á rétt á að fá þannig að hann geti gegnt hlutverki sínu, þ.e. að ræða við barnið og koma sjónarmiðum þess á framfæri.

11.2 UPPHAF KÖNNUNAR

Þegar barnaverndarþjónusta telur forsendur fyrir hendi til að hefja könnun máls er algengast að haft sé samband við foreldra og þeir boðaðir í viðtal. Markmið þess viðtals er fyrst og fremst að gera foreldrum grein fyrir tilkynningunni og ræða við þau um innihald hennar. Það hvort barnið kemur með í þetta fyrsta viðtal fer eftir aldri þess, þroska og því hvers eðlis tilkynningin er. Ef fyrir liggur beiðni um samþættingu þjónustu í þágu farsældar barns skal barnaverndarþjónusta upplýsa tengilið eða málstjóra um að tilkynning hafi borist og hvort farið verði í könnun máls. Ef fyrir liggur beiðni um samþættingu þjónustu í þágu farsældar barns tekur barnaverndarþjónusta þátt í samþættingu þjónustunnar frá upphafi barnaverndarmáls. Að öðru leyti gilda lög um samþættingu þjónustu í þágu farsældar barna meðan á könnun stendur, sbr. 1. mgr. 22. gr. Ef ekki liggur fyrir beiðni um samþættingu þjónustu ber barnaverndarþjónustu við upphaf barnaverndarmáls, og eftir þörfum á meðan könnun vindur fram, að leiðbeina foreldrum og/eða barni um rétt samkvæmt lögum um samþættingu þjónustu í þágu farsældar barna, sbr. 2. mgr. 22. gr. a barnaverndarlaga. Markmið með þessu er að stuðla að samfelli í þjónustu við barn á meðan barnaverndarþjónusta kannar mál og leysa úr álitafnum sem kunna að vakna vegna samþættingar þjónustu. Vísast til nánari umfjöllunar um samþættingu í kafla 10.

Mikilvægt er að hafa hugfast að börn eiga rétt á að láta í ljós skoðanir sínar í öllum málum er varða þau og að tekið sé réttmætt tillit til skoðana þeirra í samræmi við aldur og þroska, sbr. grundvallarregla 12. gr. Barnasáttmálans. Barna- og fjölskyldustofa hefur lagt nokkra áherslu á að þetta fyrsta viðtal sé boðað formlega og fari að öllu jöfnu fram á skrifstofu barnaverndarþjónustu. Á þann hátt er undirstrikað að hér er

um opinber, formleg afskipti að ræða sem fylgja ákveðnu ferli og málsmeðferð, um leið og foreldrar fá tækifæri til að undirbúa sig fyrir fundinn. Jafnframt þarf að hafa í huga að fyrsta viðtalið í barnaverndarmáli getur verið það mikilvægasta í öllu ferlinu. Í þessu viðtali þarf að skapast grundvöllur fyrir ákveðnu trausti og gagnkvæmum skilningi sem er undirstaða þeirrar samvinnu sem er svo nauðsynleg til þess að hægt sé að vinna að viðunandi lausn fyrir barnið. Hér reynir því mikið á barnaverndarstarfsmanninn og að honum takist að skapa jákvætt andrúmsloft og trúverðugleika. Alla jafna er hægt að vinna barnaverndarmál opið þannig að foreldrinu, og barninu eftir aldri og þroska, sé ávallt ljóst hvað muni gerast næst, viti hvaða áætlanir eru í gangi og fái skýrslur, greinargerðir og annað sem er til þess fallið að skýra gang málsins. Sýnt hefur verið fram á að eftirfarandi þættir skipta miklu máli um framvindu samstarfs:

- Að hve miklu leyti foreldri/barn er sammála þeim lýsingum á vandamálum sem fram koma í tilkynningunni.
- Hvernig starfsmaður barnaverndar tekur á reiði, gagnrýni og mótmælum foreldris og/eða barns á fyrsta fundinum.
- Hvernig starfsmanni barnaverndar tekst að ná fram og skilja þau vandamál sem foreldrið og/eða barnið gerir sér sjálft grein fyrir.

Markmið á fyrsta fundinum verða því margþætt. Auk þess að ræða um tilkynninguna í samræmi við það sem fram kemur hér að framan þarf að leitast við að:

- Skilgreina hlutverk barnaverndarþjónustu, umdæmisráðs og lagarammann.
- Útskýra vinnubrögð barnaverndarþjónustu og hvað er í vændum.
- Ræða um hvað hægt er að semja um og hvað ekki. Það er t.d. hægt að semja um ákveðna þætti við könnun máls o.fl., en ekki um aðra þætti eins og það hvort könnun haldi áfram. Ef nauðsynlegt er að taka barn af heimili til að tryggja öryggi þess gæti e.t.v. verið hægt að semja um hvert barnið fer og um umgengni við foreldrið.
- Ræða um trúnað og skráningu upplýsinga í samræmi við lög um persónuvernd og vinnslu persónuupplýsinga nr. 90/2018, m.a. hverjir fá aðgang að upplýsingunum og að aðrir en lögboðnir aðilar fái þær ekki nema með samþykki foreldris/barns.
- Ræða um væntingar foreldris/barns, t.d. hvort einhver fyrri reynsla af samskiptum við barnaverndarþjónustu geti haft áhrif á væntanlegt samstarf.

Einn liður í því að vinna opið og stuðla að trausti foreldris og barns er að gera áætlun um könnun máls. Ekki er gert ráð fyrir svona áætlun í lögnum sjálfum en hún getur orðið gott vinnutæki þar sem tími er notaður í að ræða við foreldri, og barn eftir atvikum, um það við hverja er talað, hverjir er líklegastir til að geta veitt nauðsynlegar upplýsingar um barnið, hvort þörf sé á einhverjum sérstökum athugunum og hvenær ráðgert er

að könnun ljúki. Þá þarf einnig að vera ljóst að þörf getur orðið á því að endurskoða þessa áætlun, bæta við könnunarferlið eða bregðast við upplýsingum sem fram kunna að koma.

Í þeim tilvikum þar sem grunur er um að barnið hafi orðið fyrir alvarlegu líkamlegu eða andlegu ofbeldi eða kynferðislegu ofbeldi, eða þegar um heimilisofbeldi er að ræða, ber að haga könnun málsins í samræmi við það og er vísað sérstaklega til kafla 16 um Barnahús.

11.3 SKILGREININGAR OG FLOKKUNARKERFI Í BARNAVERND

Barna- og fjölskyldustofa og barnaverndarþjónustur notast við skilgreiningar- og flokkunarkerfi í barnavernd (SOF-kerfið). SOF-kerfið er annars vegar hjálp við flokkun tilkynninga og hins vegar er sjónum beint að barninu sjálfu, umönnun þess og líðan. Við könnun máls þarf ítarlega að skoða efni tilkynningarinnar og í SOF-kerfinu er leitast við að skilgreina hvert atriði betur. Flokkar SOF-kerfisins eru eftirfarandi:

1) Vanræksla skiptist í líkamlega vanrækslu, vanrækslu varðandi umsjón og eftirlit, varðandi nám og tilfinningalega vanrækslu. Ef í ljós kemur að eitthvað í tilkynningunni á við þessa flokka eru þau atriði skoðuð enn frekar. Ef t.d. er um líkamlega vanrækslu að ræða er skoðað hvort sú vanræksla lýsi sér í að fæði, klæðnaði, hreinlæti, húsnæði eða heilbrigðisþjónustu barns sé ábótavant.

2) Ofbeldi þar sem flokkað er hvort barn hafi verið beitt tilfinningalegu, líkamlegu eða kynferðislegu ofbeldi og enn fremur hvort það er umönnunaraðili barns sem beitir ofbeldinu eða hvort það eru aðrir aðilar, fullorðnir eða önnur börn. Viðbrögð barnaverndarþjónustunnar velta að miklu leyti á því hvort barnið er að verða fyrir ofbeldi á eigin heimili og/eða af hálfu umönnunaraðila eða af hálfu ótengdra aðila.

3) Heilsa eða líf ófæddes barns er í hættu sem er flokkað í: ofneysla barnshafandi einstaklings á áfengi, öðrum vímuefnum eða lyfjum, barnshafandi einstaklingur verður fyrir ofbeldi og önnur tilvik sbr. 16 gr. barnaverndarlaga.

4) Áhættuhegðun barns sem flokkast eftir því hvort grunur sé um: neyslu barns á vímuefnum eða öðrum skaðlegum efnum, að barn sýni sjálfskaðandi hegðun, um afbrot barns, að barn beiti ofbeldi, eða hvort námsástundun og/eða hegðun barns í skóla sé ábótavant.

Á þennan hátt er farið yfir hvert einstakt atriði sem við á í hverju tilviki og þannig fengin sem skýrust mynd af umönnun, aðbúnaði og hegðun barnsins. Með því að vinna könnun á svo skipulagðan hátt verður vandinn sýnilegri, t.d. fyrir foreldra, og um leið auðveldara að sjá hverju þarf að breyta og hvernig setja skuli viðeigandi markmið sem unnið skal að. Skilgreiningar- og flokkunarkerfið er að finna á heimasíðu Barna- og fjölskyldustofu og þar er einnig að finna ítarleg dæmi um tilkynningarefni hvers flokks.

11.4 ÓSK UM LÖGREGLURANNSÓKN

Í mörgum tilvikum tekur barnaverndarþjónusta ákvörðun um könnun máls þar sem jafnframt leikur grunur á að refsivert brot kunni að hafa verið framið. Barnaverndarþjónusta verður alltaf að hafa frumkvæði að því að meta hvort óska skuli lögreglurannsóknar á broti gegn barni. Samkvæmt 20. gr. reglugerðar nr. 56/2004 um málsmeðferð skal barnaverndarþjónusta að jafnaði óska lögreglurannsóknar ef grunur leikur á að alvarlegt, refsivert brot hafi verið framið gagnvart barni. Leita skal samþykkis forsjáraðila sem hefur barnið í sinni umsjá og hafa samráð við barn eftir atvikum. Ef samþykki liggur ekki fyrir getur barnaverndarþjónusta óskað lögreglurannsóknar ef grunur leikur á að velferð, lífi eða heilsu barns eða annarra sé stefnt í verulega hættu. Mikilvægt er að bóka ákvarðanir sem barnaverndarþjónusta tekur um þetta og ástæður þeirra. Í sumum tilvikum hefur sveitarstjórn gefið starfsmönnum barnaverndarþjónustu umboð til að taka ákvörðun um lögreglurannsókn, sbr. samþykkt á grundvelli 12. gr. barnaverndarlaga.

Mikilvægt er að hafa hugfast að lögreglurannsókn, samkvæmt lögum um meðferð sakamála nr. 88/2008, og barnaverndarmál eru byggð á afar ólíkum sjónarmiðum og eru hlutverk þessara stjórnvalda og markmið eðlisólík. Barnaverndarþjónustum ber að leggja sjálfstætt mat á mál í heild sinni og komast að sjálfstæðri niðurstöðu út frá þörfum barns. Getur sú niðurstaða orðið önnur en niðurstaða lögreglu, ákærvalds eða dómstóla vegna þeirra ólíku sjónarmiða sem koma til skoðunar í refsimálum annars vegar og barnaverndarmálum hins vegar.

11.5 RANNSÓKNARHEIMILDIR

Ákvörðun barnaverndarþjónustu um að hefja könnun er til þess fallin að valda ákveðnu álagi á fjölskylduna og barnið og raska heimilislífi. Barnaverndarmál fela nær oftast í sér takmörkun á friðhelgi einkalífs, heimilis og fjölskyldu, sem nýtur verndar skv. 71. gr. stjórnarskrárinnar og 8. gr. Mannréttindasáttmála Evrópu sbr. lög nr. 62/1994, enda heimila barnaverndarlög mikil inngríp af hálfu hins opinbera í líf fjölskyldna barna í því lögmæta markmiði að vernda hagsmuni þeirra barna sem lögunum er falið að vernda. Þannig geta vegið þyngra réttindi barns inni á heimili þar sem því er hætta búin vegna ofbeldis eða vanrækslu en réttur foreldra þess til að halda fjölskyldu og heimili saman án afskipta stjórnvalda. Þetta snúna hagsmunamat krefst þess þó að í öllu barnaverndarstarfi sé gætt vel að meðalhófi.

Leitast skal við að könnun fari fram í samráði og samvinnu við foreldra og barnið eftir því sem við á en þó verður að minna á að könnun er ekki háð samþykki aðila. Það er eðlileg tillitssemi að könnun sé hraðað eins og kostur er, enda er það í samræmi við ákvæði 41. gr. barnaverndarlaga um málshraða, auk þess sem henni er ekki ætlað að vera umfangsmeiri en þörf krefur. Könnun skal því að jafnaði ekki taka lengri tíma en þrjá mánuði en í undantekningartilvikum getur hún tekið fjóra mánuði. Að þeim tíma liðnum er gert ráð fyrir að

niðurstöður liggi fyrir sem og tillögur um viðeigandi stuðning fyrir barnið og/eða fjölskylduna ef þess er talin þörf.

Í 43. gr. barnaverndarlaga er fjallað um þær heimildir sem barnaverndarþjónusta hefur við könnun máls.

11.5.1 HEIMILDIR TIL AÐ TALA VIÐ BÖRN OG FYLGJAST MEÐ HEGÐUN ÞEIRRA

Liður í könnun máls er almennt að tala við barnið sjálft og er hér vísað í kaflann um samvinnu við barn. Barnaverndarstarfsmanni er almennt ekki heimilt að fara inn á heimili barns og ræða við það þar nema með samþykki forsjáraðila eða með dómsúrskurði. Ef vinda þarf bráðan bug að ráðstöfun er þó heimilt að fara inn á heimili án undangenginnar málsmeðferðar ef ástæða er til að ætla að barn sé í bráðri hættu, sbr. 3. mgr. 31. gr. barnaverndarlaga.

Hins vegar getur starfsmaður talað við barnið eða fylgst með því á öðrum stöðum sem það kann að dvelja á, svo sem á leikskóla, í skóla eða neyðarathvarfi. Jafnan skal hafa samráð við foreldra ef tala á við barn yngra en 12 ára eða gera athuganir á því. Ef rannsóknarhagsmunir mæla sannanlega með því er heimilt að tala við barn yngra en 12 ára og fylgjast með hegðun þess án vitneskju eða samþykkis foreldra en tilkynna skal þeim um það eins fljótt og hægt er. Þetta á nær eingöngu við ef grunur er um að barn sé beitt líkamlegu, andlegu, eða kynferðislegu ofbeldi og það býr með meintum geranda. Í þeim tilvikum getur það skipt sköpum við könnun máls að rätt sé við barnið án þess að foreldri fái tækifæri til að undirbúa það eða hafa áhrif á framburð barnsins.

Samantekt um hvenær og hvar tala má við börn:

- Almennt ber að miða við að ekki sé rätt við barn án samráðs við foreldra.
- Ef farið er á heimili barns til að ræða við það þarf samþykki forsjáraðila eða dómsúrskurð.
- Ef farið er á annan stað en heimili barns til að ræða við það, svo sem í dagvistun, leikskóla, skóla, félagsmiðstöð eða neyðarathvarf:
 - Ef barn er yngra en 12 ára þarf samþykki forsjáraðila nema sannanlegir rannsóknarhagsmunir séu fyrir hendi.
 - Ef barn er 12 ára eða eldra er heimilt að ræða við það án samráðs við foreldra ef þörf krefur.

11.5.2 HEIMILDIR TIL AÐ LEITA UPPLÝSINGA HJÁ FORELDNUM

Barnaverndarþjónustu er heimilt að tala við foreldra og er þeim skylt að veita liðsinni sitt til að könnun máls geti gengið greiðlega. Foreldri getur ekki ákveðið hvort eða hvernig könnun fer fram en miklu skiptir að hafa í huga þau atriði sem getið er um í köflunum hér að framan um samvinnu við foreldra. Foreldrarnir eru jú oftast þeir sem geta gefið bestu og mestu upplýsingarnar um barnið og að jafnaði lykillinn að farsælli lausn málsins.

11.5.3 HEIMILDIR TIL AÐ LEITA UPPLÝSINGA HJÁ ÖÐRUM

Við könnun máls þarf í hverju einstöku tilviki að meta og skoða hverjir það eru sem geta veitt upplýsingar um barnið. Eins og áður sagði geta foreldrar og barnið sjálft oft veitt mikilvæga aðstoð við þetta mat og gefið upplýsingar um aðila sem skipta máli í lífi barnsins og þekkja vel til aðstæðna. Könnun á þó aldrei að vera umfangsmeiri en nauðsynlegt er og því þarf að hafa skýra mynd af því hvaða upplýsinga er verið að leita og til hvers. Samþykki forsjáraðila þarf ekki að liggja fyrir til að afla upplýsinga sem taldar eru nauðsynlegar og starfsmaður þarf að meta hvort ástæða sé til að ræða við fleiri eða aðra en þá sem foreldrar og barn benda á. Þó ber að hafa í huga að alla jafna er það kostur að sátt náist um við hverja er talað við könnun málsins og að foreldrum sé kunnugt um það.

Í flestum tilvikum þarf að leita eftir upplýsingum um barnið hjá öðrum opinberum aðilum, svo sem skóla og heilsugæslu. Í 44. gr. barnaverndarlaga eru ákvæði um upplýsingaskyldu samstarfsaðila gagnvart barnaverndarþjónustu. Þar kemur m.a. fram að:

- Öllum heilbrigðis- og sjúkrastofnunum, sérfræðingum sem veita félagslega þjónustu, sjálfstætt starfandi heilbrigðisstarfsmönnum, öðrum sem veita félagslega þjónustu og aðstoð svo og öllum stofnunum eða aðilum þar sem barn hefur dvalist eða kemur reglulega, svo sem skólum, leikskólum og félagsmiðstöðvum, er skylt að láta barnaverndarþjónustu í té upplýsingar sem þjónustan telur að skipt geti máli fyrir úrlausn barnaverndarmáls, svo sem ástand viðkomandi og batahorfur.
- Upplýsingar geta varðað börn, foreldra og aðra eftir atvikum.
- Sama regla gildir um lögreglu og sakaskrá.
- Upplýsingarnar skal veita svo fljótt sem auðið er og eigi síðar en 14 dögum eftir að beiðni barst.
- Upplýsingarnar skal láta í té endurgjaldslaust.
- Upplýsingaskyldan gengur framar þagnarskyldu einstakra starfsstétta.

Samvinna milli stofnana fer oft fram á fundum. Æskilegt er að þetta samstarf sé skýrt og að skrifaðar séu fundargerðir þar sem fram kemur um hvað er fundað, hverjir sitja fundinn, hver niðurstaðan er og hver ætli að gera hvað. Einnig þarf samstarf af þessu tagi alltaf að byggjast á því að hlutverk hvers og eins sé skýrt og að hvorki sé aflað né miðlað meiri upplýsingum til annarra en nauðsynlegt þykir og heimilt er samkvæmt lögum, með tilliti til aðkomu þess sem um ræðir. Oft á tíðum er heppilegt að hafa foreldra, og eftir atvikum barnið, með á fundinum en þegar það er ekki hægt er sjálfsagt að senda þeim afrit af fundargerðinni. Þetta er liður í því að vinna barnaverndarmál opið og hafa aðila málsins með eins og hægt er. Þó verður að hafa í huga að þessar vinnuaðferðir eiga ekki alltaf við og þarf að meta þetta út frá hverju máli fyrir sig.

Ef fyrir liggur beiðni um samþættingu þjónustu í þágu farsældar barns tekur barnaverndarþjónusta þátt í samþættingu þjónustunnar frá upphafi barnaverndarmáls. Að öðru leyti gilda lög um samþættingu þjónustu í

þágu farsældar barna meðan á könnun stendur, sbr. 1. mgr. 22. gr. Ef ekki liggur fyrir beiðni um samþættingu þjónustu ber barnaverndarþjónustu við upphaf barnaverndarmáls, og eftir þörfum á meðan könnun vindur fram, að leiðbeina foreldrum og/eða barni um rétt samkvæmt lögum um samþættingu þjónustu í þágu farsældar barna, sbr. 2. mgr. 22. gr. a barnaverndarlaga. Markmið með þessu er að stuðla að samfellu í þjónustu við barn á meðan barnaverndarþjónusta kannar mál og leysa úr álitaefnum sem kunna að vakna vegna samþættingar þjónustu. Vísast til nánari umfjöllunar um samþættingu í kafla 10.

Við meðferð og vinnslu barnaverndarmála er mikilvægt að gæta þess að öll vinnsla persónuupplýsinga sé í samræmi við lög um persónuvernd og vinnslu persónuupplýsinga nr. 90/2018.

11.6 SKRIFLEGAR UPPLÝSINGAR

Eins og áður hefur komið fram er í 42. gr. barnaverndarlaga lögð áhersla á skráningu allra upplýsinga í barnaverndarmálum og því er æskilegt að óska eftir skriflegum upplýsingum við könnun máls. Hér er ekki eingöngu um kröfur laganna að ræða heldur geta skriflegar upplýsingar auðveldað vinnu barnaverndarstarfsmannsins og einnig forðað því að einhver misskilningur myndist. Í þeim tilvikum sem leitað er eftir upplýsingum á fundi eða í viðtali við einstaklinga er mælt með að fundargerð sé skrifuð og að viðkomandi fái tækifæri til að skoða og samþykkja það sem eftir honum er haft. Skráning upplýsinga er einnig forsenda þess að Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála og aðrir eftirlitsaðilar, sem og dómstólar, geti rækt lögbundið eftirlitshlutverk sitt.

11.6.1 HEIMILDIR TIL MIÐLUNAR UPPLÝSINGA

Áhersla er á það lögð í allri barnaverndarlöggjöf að fyllsta trúnaðar sé gætt um hagi barna, foreldra og annarra sem þarf að hafa afskipti af. Án samþykkis forsjáraðila má barnaverndarþjónusta einungis gefa þær upplýsingar við könnun máls sem brýna nauðsyn ber til í því skyni að fá umbeðnar upplýsingar um aðstæður barns. Þá skal barnaverndarþjónusta að jafnaði leita skriflegra upplýsinga og gagna um aðstæður barns og leitast við að afmarka með skýrum hætti hvaða upplýsinga eða gagna er óskað. Barnaverndarþjónustu ber að skrá upplýsingar um málsatvik sem henni eru veittar munnlega ef hún telur þær geta haft þýðingu fyrir úrlausn máls og þær er ekki að finna í öðrum gögnum.

C-liður 1. mgr. 26. gr. barnaverndarlaga veitir barnaverndarþjónustum heimild til þess að fara fram á það við umdæmisráð að ráðið úrskurði gegn vilja foreldra um að aðilum sem vinna með mál viðkomandi barns, t.d. lögreglu, sé látið í té upplýsingar um líðan barns eða meðferð máls ef það er talið nauðsynlegt vegna hagsmuna barnsins. Eðli málsins samkvæmt er þar af leiðandi hægt að leita eftir samþykki aðila máls til að miðla slíkum upplýsingum, sbr. 2. mgr. 26. gr., og þarf í þeim tilvikum að liggja fyrir sönnun fyrir slíku samþykki, s.s. með gerð áætlunar um meðferð máls.

Að auki getur, í afmörkuðum tilvikum, verið heimilt eða skylt að afhenda öðrum stjórnvöldum gögn á grundvelli tiltekinna lagaákvæða í öðrum lögum. Í slíkum tilvikum er nauðsynlegt að barnaverndarþjónusta berist skrifleg beiðni um afhendingu gagna, s.s. í tölvupósti, þar sem vísað er til viðeigandi lagaákvæða hverju sinni. Barnaverndarþjónusta þarf í kjölfarið að taka afstöðu til umræddrar beiðni og liggja þarf fyrir á hvaða lagagrundvelli beiðnin er afgreidd hverju sinni.

Í þessu samhengi er jafnframt minnt á umfjöllun kafla 10.5 um samþættingu þjónustu.

11.7 MÁL BARNA SEM ERU GRUNUÐ UM AÐ HAFA BROTIÐ AF SÉR

Þegar grunur leikur á að barn hafi framið refsivert brot reynir sérstaklega á samstarf við lögreglu og aðra í refsivörslukerfinu eftir atvikum. Hér að neðan er gerð grein fyrir sérstökum sjónarmiðum sem vert er að hafa í huga við könnun annars vegar mála ósakhæfra barna og hins vegar sakhæfra barna.

11.7.1 MÁL ÓSAKHÆFRA BARNA SEM GRUNUÐ ERU UM AÐ HAFA BROTIÐ AF SÉR

Skyldur barnaverndarþjónustu gagnvart börnum yngri en 15 ára sem grunuð eru um að hafa framið lögbrot eru þær sömu og gagnvart öðrum börnum og fram koma í barnaverndarlögum nr. 80/2002. Markmið barnaverndarþjónustu verður alltaf að veita barninu aðstoð, stuðning eða meðferð og getur aldrei verið refsing eða vernd fyrir samfélagið. Barnaverndarþjónusta ber að kanna málið, meta þörf barnsins fyrir stuðning og/eða meðferð og veita hann. Til viðbótar ber barnaverndarþjónusta sérstakar skyldur, þ.e. að vera viðstödd viðtal hjá lögreglu og á rétt á að fylgjast með rannsókn máls. Hlutverk lögreglu í þessum málum er fyrst og fremst að aðstoða og/eða hjálpa barnaverndaryfirvöldum og barninu sjálfu. Þá er lögreglu einnig skylt að upplýsa mál ósakhæfra barna sem brjóta af sér, m.a. með því að taka skýrslur af þeim sem og vitnum er sum kunna að vera á sama aldri og ósakhæfa barnið. Þá er vert að hafa í huga að skv. lögum nr. 69/1995, um greiðslu ríkissjóðs á bótum til þolenda afbrota, getur þolandi afbrots átt rétt á bótum þó að tjónvaldur sé ósakhæfur en það er skilyrði greiðslu bóta að brot hafi án ástæðulauss dráttar verið kært til lögreglu.

Miklu getur skipt fyrir barnið að meint brot sé rannsakað, að niðurstaða fáið um hvað gerðist og hver þáttur barnsins í því hafi verið. Þá getur skipt máli að barninu sé gerð grein fyrir alvarleika brotsins og mögulegum afleiðingum þess bæði fyrir tjónþola og barnið sjálft.

Þegar barnaverndarþjónusta berst vitneskja um að ósakhæft barn hafi brotið af sér, eða ef grunur er um það, skal hún meta hvort rökstuddur grunur leiki á því að aðstæður barns séu eins og lýst er í 1. og 2. mgr. 21. gr. barnaverndarlaga. Í mörgum tilvikum fær barnaverndarþjónusta þessa vitneskju eftir beiðni frá lögreglu um að starfsmaður verði viðstaddur skýrslutöku eða í formi lögregluskýrslu.

Ef fleiri börn eiga aðild að meintu broti þarf að hafa í huga að hefja könnun í samræmi við það sem sagt er hér að framan gagnvart hverju barni fyrir sig. Hafa ber í huga að mál hvers barns er sérstakt mál. Þegar þannig

stendur á er barnaverndarþjónustu heimilt að nýta upplýsingar sem hafa orðið til í máli tiltekins barns, t.d. þolanda, í máli annars enda sé hægt að færa gild rök fyrir því að brýna nauðsyn beri til þess vegna hagsmuna þess barns. Barnaverndarþjónusta þarf einnig að meta hvort hefja þurfi könnun í máli þolanda og veita ráðgjöf eða meðferð. Könnun málsins fer fram á sama hátt og fjallað var um hér að framan og heimildir og skyldur eru í engu frábrugðnar því sem þar kemur fram. Meta þarf hvort óskað er eftir aðstoð lögreglu við að taka viðtal við ósakhæft barn eða aðra og getur barnaverndarþjónusta haft samráð við lögreglu um framkvæmd viðtalsins. Starfsmaður skal leita eftir upplýsingum hjá lögreglu um það hvort barnið hafi komið við sögu varðandi önnur brot, fá upplýsingar um hvernig rannsókn málsins miðar og óska eftir afritum af skýrslum. Að lokinni könnun skal gera greinargerð um niðurstöður hennar og vinna áætlun í málinu ef þörf þykir.

11.7.2 MÁL SAKHÆFRA BARNA SEM GRUNUÐ ERU UM AÐ HAFA BROTIÐ AF SÉR

Börn verða sakhæf 15 ára og miðast það við lok afmælis dags. Skyldur barnaverndarþjónustu gagnvart sakhæfum börnum sem grunuð eru um að hafa framið lögbrot eru þær sömu og gagnvart öðrum börnum og fram koma í barnaverndarlögum nr. 80/2002. Markmið barnaverndar verður alltaf að veita barninu aðstoð, stuðning eða meðferð og getur aldrei verið refsing eða vernd fyrir samfélagið. Barnaverndarþjónustum ber að kanna málið, meta þörf barnsins fyrir stuðning og/eða meðferð og fylgja því eftir. Hafa verður í huga að brot barns beinist oft gegn öðru barni og verður barnaverndarþjónusta að taka ákvörðun um hvort óskað er lögreglurannsóknar á meintu broti barns, sjá kafla 11.4., ósk um lögreglurannsókn. Til viðbótar ber barnaverndarþjónusta sérstakar skyldur, þ.e. að vera viðstödd skýrslutöku hjá lögreglu og á svo jafnframt rétt á að fylgjast með rannsókn máls. Við alla vinnslu málsins þarf að hafa í huga hvort mál barnsins er einnig til meðferðar hjá lögreglu og/eða dómstólum og taka tillit til þess.

Þegar barnaverndarþjónusta fær vitneskju um að sakhæft barn hafi brotið af sér, eða ef grunur er um það, skal hún meta hvort rökstuddur grunur leiki á því að aðstæður barns séu eins og lýst er í 1. og 2. mgr. 21. gr. barnaverndarlaga. Í flestum tilvikum fær barnaverndarþjónusta þessa vitneskju eftir beiðni frá lögreglu um að vera viðstödd skýrslutöku eða í formi lögregluskýrslu.

Við mat á því hvort hefja skuli könnun máls hefur barnaverndarþjónusta sömu atriði til viðmiðunar og nefnd voru í kaflanum hér að framan um ósakhæf börn. Könnun málsins fer síðan fram á sama hátt og lýst er hér að framan þar sem markmiðið er að fá sem skýrasta mynd af aðstæðum og líðan barnsins með það í huga að beita úrræðum sem að gagni mættu koma til að breyta aðstæðum þess.

Óska skal eftir upplýsingum frá lögreglu um rannsókn málsins, tryggja að allar fyrri lögregluskýrslur um barnið liggi fyrir og fá afrit af dómum ef við á. Þá skal óskað eftir upplýsingum frá Fangelismálastofnun um hvort þar séu önnur mál til meðferðar varðandi viðkomandi barn.

Það getur skipt miklu máli fyrir barnið að starfsfólk barnaverndar sé í samstarfi við verjanda þess, lögreglu, saksóknara, dómara og eftir atvikum Fangelsismálastofnun við alla meðferð máls sem jafnframt er unnið að í refsivörslukerfinu. Þessir aðilar þurfa oft að taka mikilvægar ákvarðanir sem geta haft veruleg áhrif á hagi barns og þær byggjast oft að einhverju leyti á mati á andlegri, líkamlegri eða félagslegri stöðu þess. Barnaverndarþjónusta getur tryggt, í samvinnu við barnið og foreldra þess, að komið sé á framfæri nauðsynlegum upplýsingum til að unnt sé að taka upplýstar ákvarðanir og gott samstarf getur tryggt yfirsýn og samfellu í ákvarðanatöku hjá ólíkum aðilum. Sem dæmi um ákvarðanir sem getur þurft að taka í refsivörslukerfinu er hvort úrskurða skuli barn í gæsluvarðhald, um skilorðsbundna frestun ákæru og um ákvörðun refsingar, t.d. tímalengd og skilorðsbindingu. Þá kemur sérstaklega til álita samstarf við Fangelsismálastofnun um fullnustu refsinga, t.d. ákvörðun um hvenær og hvar skuli afplána, stuðningur við börn í afplánun, vistun utan fangelsis, reynslulausn, hvort samfélagsþjónusta komi til álita og atriði er varða eftirlit og stuðning við þá sem eru á skilorði.

Hafa ber í huga að börn sem fremja alvarleg ofbeldis- eða kynferðisbrot hafa í flestum tilvikum þörf fyrir sérhæfða meðferð þar sem t.d. dvöl á meðferðarheimili eða önnur öflug meðferð er nauðsynleg. Það sama getur einnig átt við um þau börn sem fá skilorðsbundinn dóm eða dóm í annað sinn. Samkvæmt samningi Barna- og fjölskyldustofu og Fangelsismálastofnunar er miðað við að fangar yngri en 18 ára verði að jafnaði vistaðir á meðferðarheimilum. Með lögfestingu Barnasáttmálans var nýrri grein bætt við 14. gr. laga um fullnustu refsinga nr. 49/2005 þess efnis að fangar undir 18 ára skuli vistaðir á heimili á vegum barnaverndaryfirvalda nema sérstakar ástæður séu til að vista þá í fangelsi. Einnig er óheimilt að jafnaði að vista einstaklinga yngri en 18 ára með þeim sem eru 18 ára og eldri. Þá kemur jafnframt fram í 44. gr. laga nr. 15/2016 um fullnustu refsinga að fangar sem eru undir 18 ára aldri skuli afplána refsingu á vegum barnaverndaryfirvalda og í reglugerð nr. 533/2015, um afplánun sakhæfra barna, kemur fram í 1. og 2. gr. að reglugerðin gildi um fullnustu óskilorðsbundinna fangelsisdóma sakhæfra barna á aldrinum 15–18 ára þegar þau eru vistuð á heimili á vegum barnaverndaryfirvalda og að með heimili á vegum barnaverndaryfirvalda sé átt við sérhæft meðferðarheimili sem rekið er á ábyrgð Barnaverndarstofu (nú BOFS).

Við gerð áætlunar skal metið hvaða aðrir aðilar þurfi að koma að stuðningi við barnið og barnaverndarþjónusta þarf að hafa samstarf við, svo sem Fangelsismálastofnun. Áætlun skal vera tímabundin og endurmetin eftir þörfum þar til viðunandi markmið hafa náðst. Ef barnið er að bíða eftir dómi þarf að gera áætlun um meðferð málsins þar til dómur er fallinn. Í framhaldi af því þarf að gera nýja áætlun sem tekur mið af niðurstöðum dómsins. Barnaverndarmál skal alltaf vera opið meðan barn afplánar dóm og mikilvægt er að barnaverndarþjónusta meti tímanlega þörf fyrir stuðning eða aðrar aðgerðir að afplánun lokinni og geri þá nýja áætlun sem tekur mið af þörfum barnsins.

Náist ekki samstarf við barnið og foreldra þess um þær stuðningsaðgerðir sem taldar eru nauðsynlegar skal þjónustan gera einhliða áætlun sbr. 4. mgr. 23. gr. barnaverndarlaganna.

11.8 ALMENNT UM SKÝRSLUTÖKUR AF BÖRNUM Í SAKAMÁLUM

Lög gera ráð fyrir aðkomu barnaverndarþjónustu ef taka þarf skýrslu af barni í sakamáli, þ.e. máli sem saksóknari höfðar til refsingar. Hér getur verið um að ræða skýrslu af barni sem sakborningi, sem brotaþola eða sem vitni og gilda nokkuð ólíkar reglur um réttarstöðu barna. Samkvæmt 2. mgr. 18. gr. barnaverndarlaga gilda ákvæði laga um meðferð sakamála um skýrslutökur af börnum ásamt þeim reglugerðum sem settar hafa verið á grundvelli þeirra. Eftirfarandi er yfirlit yfir þær reglur:

- **Barn 15 ára og eldra sem sakborningur:**

18. gr. barnaverndarlaga. – Lögregla skal tilkynna barnaverndarþjónustu og gefa henni kost á að fylgjast með rannsókn málsins. Barnaverndarþjónusta skal tilkynna foreldri barns mæli hagsmunir barnsins ekki gegn því.

Í 2. mgr. 1. gr. reglugerðar nr. 651/2009 um réttarstöðu handtekinna manna, yfirheyrslur hjá lögreglu o.fl. segir að þegar handtekinn maður sé yngri en 18 ára skal þá þegar hafa samband við foreldra hans og fulltrúa barnaverndar og hvetja þá til að koma án tafar á lögreglustöð. Þá segir í 1. mgr. 61. gr. sakamálalaga nr. 88/2008 að ef taka eigi skýrslu af sakborningi yngri en 18 ára vegna ætlaðs brots á almennum hegningarlögum eða brots gegn öðrum lögum, sem varðað geti þyngri refsingu en tveggja ára fangelsi, skuli tilkynna það barnaverndarþjónustu sem getur sent fulltrúa sinn til að vera við skýrslutökuna.

- **Barn sem vitni:**

Hugtakið vitni er ekki skilgreint í lögum en með því er þó almennt átt við þann sem orðið hefur sjónarvottur að málsatvikum eða skynjað þau að öðru leyti að eigin raun og jafnframt sá sem gefur munnlega skýrslu um atvik máls fyrir dómi. Börn geta af ýmsum ástæðum lent í þeirri aðstöðu að vera vitni í sakamáli, hvort sem það eru þau sjálf sem misgert var við, annar einstaklingur eða hvort tveggja. Þá getur barn þurft að bera vitni um mál alls ótengd því sjálfu, til dæmis þegar þriðji aðili greinir því frá meintum brotum gegn sér. Barn getur jafnframt hafa verið viðstatt brotavettvang eða verið sjónarvottur að málsatvikum þannig að nauðsynlegt sé að taka af því skýrslu til að kanna hvort það geti varpað frekara ljósi á málið.

Vitnaskylda hefst við 15 ára aldur og er vitnum skylt að svara spurningum og skýra satt og rétt frá að viðlagðri refsíabýrgð. Þá metur dómari með hliðsjón af atvikum hverju sinni hvort yngri manni verði gert skylt að gefa skýrslu sem vitni. Frá meginreglunni um vitnaskyldu gilda nokkrar undanþágur sem finna má í 117.–119. gr. laga um meðferð sakamála. Þar er m.a. kveðið á um heimild nánustu vandamanna ákærða til að skorast undan

vitnaskyldu og falla þar undir skyldmenni í beinan legg, systkini og stjúpborn. Einnig hefur dómari heimild til að leysa aðra sem eru eða hafa verið nákomnir ákærða undan vitnaskyldu ef honum virðist samband þeirra vera mjög náið, til dæmis ef um er að ræða fósturbarn. Ekki er um að ræða tæmandi talningu og gæti því komið til greina að fella aðra þar undir, til dæmis fóstur- eða stjúpssystkini ef dómari metur samband þeirra og ákærða mjög náið.

Í 6. gr. reglugerðar nr. 651/2009 um réttarstöðu handtekinna manna og yfirheyrslur hjá lögreglu o.fl. kemur m.a. fram að lögregla skuli gæta fyllstu tillitssemi. Ef aðstæður eru sérstakar, s.s. vegna þroska barns, ungs aldurs þess eða alvarleika máls, skal lögregla hafa samráð við forráðamenn barns og eftir atvikum gefa þeim kost á að vera viðstaddir yfirheyrslu. Þetta á ekki við ef viðkomandi er sjálfur sakborningur í málinu eða aðrar ástæður mæla gegn því að mati lögreglu. Ef ekki næst til forráðamanna skal gefa barnavernd kost á að láta fulltrúa sinn vera viðstaddan yfirheyrslu.

- **Barn sem brotþoli:**

Brotþoli er sá einstaklingur sem afbrot hefur beinlínis bitnað á eða orðið fyrir misgjörðum eða kveðst hafa verið eða talinn er hafa verið þolandi afbrots. Sérreglur gilda um börn sem brotþola í kynferðisbrotamálum, en í öðrum málum gilda almennar reglur um börn sem vitni.

Fái lögregla mál til rannsóknar þar sem grunur leikur á að barn hafi verið þolandi afbrots ber henni að tilkynna það barnaverndarþjónustu og gefa henni kost á að fylgjast með rannsókn málsins sbr. 18. gr. barnaverndarlaga. Sömuleiðis ber barnaverndarþjónustu að óska lögreglurannsóknar, með samþykki forsjáraðila, ef grunur leikur á að alvarlegt refsivert brot hafi verið framið gegn barni sbr. 20. gr. reglugerðar nr. 56/2004 um málsmeðferð fyrir barnaverndarnefnd. Ef samþykki forsjáraðila liggur ekki fyrir getur barnaverndarþjónusta óskað lögreglurannsóknar ef grunur leikur á að velferð, lífi eða heilsu barns eða annarra sé stefnt í verulega hættu.

Brotþoli nýtur réttarstöðu vitnis í sakamáli og telst ekki vera aðili máls nema með þeirri undantekningu að hann getur haft uppi einkaréttarlega kröfu í málinu og hefur því réttarstöðu aðila máls varðandi þann þátt málsins. Þó nýtur brotþoli nokkurrar sérstöðu sem er frábrugðin stöðu vitnis þar sem hann á eðli máls samkvæmt frekari hagsmuna að gæta en önnur vitni. Réttindi brotþola koma fram í V. kafla laga um meðferð sakamála og felast þau helst í skyldu lögreglu og ákærvalds til að leiðbeina honum um réttindi sín og tilkynna honum ef rannsókn máls er hætt eða það fellt niður, rétti hans til aðgangs að gögnum máls og til að gera einkaréttarkröfu, að ógleymdum rétti hans til að fá tilnefndan eða skipaðan réttargæslumann sér að kostnaðarlausu að tilteknum skilyrðum uppfylltum. Tilnefning eða skipun réttargæslumanns hefur síðan í för með sér enn frekari réttindi sem réttargæslumaður nýtur í því skyni að gæta hagsmuna brotþola.

11.8.1 SKÝRSLUTAKA FYRIR DÓMI

Samkvæmt 59. gr. laga um meðferð sakamála nr. 88/2008 skal skýrslutaka fara fram fyrir dómi meðan á rannsókn stendur í eftirfarandi tilvikum:

- a. Af brotþola ef rannsókn beinist að broti á XXII. kafla almennra hegningarlaga og hann hefur ekki náð 15 ára aldri þegar rannsókn máls hefst.
- b. Af sakborningi, brotþola eða öðrum vitnum ef lögregla telur það nauðsynlegt til þess að upplýsa mál áður en verjandi fær aðgang að einstökum skjölum eða öðrum gögnum þess.
- c. Af brotþola eða öðrum vitnum ef þau neita að mæta til skýrslutöku hjá lögreglu eða neita að svara spurningum hennar, ætla má að þau komist ekki fyrir dóm við meðferð málsins eða það er talið æskilegt með tilliti til hagsmuna þeirra, svo sem ef um börn er að ræða.

Samkvæmt 9. gr. laga um meðferð sakamála skulu skýrslur af brotþolum yngri en 15 ára fara fram í sérútbúnu húsnæði fyrir skýrslutökur af börnum, nema hagsmunir brotþola krefjist þess að annar háttur verði hafður á. Enn fremur getur dómari ákveðið að skýrsla skuli tekin af vitni, yngra en 15 ára, í slíku sérútbúnu húsnæði. Dómari getur þar að auki kvatt kunnáttumann sér til aðstoðar þegar taka á skýrslu af barni yngra en 15 ára.

11.8.2 HLUTVERK STARFSFÓLKS BARNAVERNDAR VIÐ SKÝRSLUTÖKUR

Skyldur barnaverndarstarfsmanns fara að mestu leyti eftir því um hvers konar mál og hvers konar skýrslu er að ræða. Rétt þykir að miða við að barnaverndarþjónusta sendi ekki fulltrúa sinn ef um minniháttar mál er að ræða nema sérstaklega standi á, svo sem ef foreldrar óska eftir því. Aftur á móti sendi barnaverndarþjónusta að jafnaði fulltrúa sinn til að vera viðstaddan skýrslutöku af sakborningi og brotþola þegar skylt er að hefja könnun máls eftir þeim viðmiðum sem nefnd eru hér að framan.

Hlutverk barnaverndarstarfsmanns við skýrslutöku af barni er fyrst og fremst að fylgjast með því hvernig barninu líður og tryggja að skýrslutakan gangi ekki gegn hagsmunum barnsins. Barnaverndarstarfsmaður getur komið með ábendingar eða gert athugasemdir við lögreglu ef ástæða þykir til. Það er mikilvægt að barnaverndarstarfsmaður reyni að meta hvort barn og foreldri fái þær upplýsingar sem þau þurfa á að halda og átti sig á farvegi málsins. Þá þarf barnaverndarstarfsmaður að fylgjast með því sem fram kemur við skýrslutöku og meta hvaða áhrif þær upplýsingar eiga að hafa á barnaverndarmál ef könnun er í gangi, m.a. með því að ræða við barn og foreldri að lokinni skýrslutökunni. Í sumum tilvikum er barni (brotþola) skipaður réttargæslumaður eða barni (sakborningi) skipaður verjandi við upphaf rannsóknar og þá geta barnaverndarstarfsmaður og réttargæslumaður/verjandi rætt þau atriði sem koma til álita við skýrslutöku.

11.9 NIÐURSTAÐA KÖNNUNAR

Þegar könnun máls er lokið skal taka saman greinargerð um málið, sbr. 1. mgr. 23. gr. barnaverndarlaga. Ef í gangi eru fleiri barnaverndarmál sem varða börn í sömu fjölskyldu þarf að kanna mál hvers og eins barns sérstaklega. Könnun í máli hvers barns getur verið misviðamikil og tekið mislangan tíma en getur einnig fallið að nokkru leyti saman, t.d. þegar aflað er upplýsinga um foreldri sem hafa svo áhrif í málum allra barnanna.

Undirstrika verður mikilvægi þess að komast að sérstakri niðurstöðu í máli hvers barns fyrir sig. Í 21. gr. reglugerðar nr. 56/2004 er að finna upptalningu á þeim atriðum sem fram þurfa að koma í greinargerð um niðurstöðu könnunar en þau eru:

- Tilkynningar og efni þeirra eða annað tilefni könnunar þegar það á við.
- Ákvörðun um að hefja könnun og tilkynning til forsjáraðila.
- Með hvaða hætti mál var kannað.
- Niðurstöður könnunar.
- Tillögur að heppilegum úrræðum ef við á.

Greinargerð um niðurstöðu könnunar verður alltaf að liggja fyrir áður en beitt er úrræðum á grundvelli barnaverndarlaga.

Mikilvægt er að greinargerðin innihaldi samantekt á því sem fram hefur komið við könnun málsins og að dregnar séu ályktanir af þeim niðurstöðum, en það er grundvöllur þess að þær tillögur sem síðar verða settar fram í áætlun skili árangri. Gert er ráð fyrir því að í greinargerð komi fram faglegt mat starfsmannsins á því í hverju vandi barns eða fjölskyldu þess felst og hvaða leiðir eru vænlegastar til árangurs til þess að ráða þar bót á. Greinargerð skal gera sérstaklega fyrir hvert barn.

Greinargerðina þarf að kynna fyrir forsjáraðilum og barni eftir því sem við á. Rík áhersla er lögð á að niðurstaða könnunarinnar sé skýr – annað hvort er ástæða til frekari afskipta og málið unnið áfram eða ef forsendur eru ekki fyrir hendi, þá er því lokað. Ef niðurstaða könnunar er sú að þörf sé á stuðningi við barnið er greinargerðin einnig góður umræðugrundvöllur við foreldra og eftir atvikum barnið sjálft og verður þannig upphafið að því að gera áætlun um meðferð máls. Í SOF-kerfinu eru ákveðnar leiðbeiningar um niðurstöður könnunar.

11.10 AÐ LOKA MÁLI

Ef könnun leiðir í ljós að aðstæður barns teljast viðunandi og gerð er tillaga um að loka málinu þá ber engu að síður að kynna greinargerð um niðurstöðu könnunar fyrir foreldrum og barni eftir atvikum. Ef barnaverndarþjónusta tekur ákvörðun um að loka málinu þá verður að benda aðilum á að þeir geti skotið þeirri

ákvörðun til úrskurðarnefndar velferðarmála innan fjögurra vikna frá því að viðkomandi var tilkynnt um ákvörðun þjónustunnar. Hið sama á við þegar máli er lokað á síðari stigum.

12. ÁÆTLUN UM MEÐFERÐ MÁLS

23. gr. barnaverndarlaga nr. 80/2002

VI. kafli reglugerðar nr. 56/2004

Verði niðurstaða könnunar barnaverndarmáls sú að þörf sé á stuðningi við barn og mögulega fjölskylduna alla til að bæta umönnun, aðbúnað eða hegðun barnsins, þarf að gera um það skriflega áætlun. Ákvæði þar að lútandi er að finna í barnaverndarlögunum svo og í reglugerð nr. 80/2004 um málsmeðferð fyrir barnaverndarnefnd.

12.1 HVERS VEGNA ÁÆTLUN?

Gerð áætlunar er ekki eingöngu mikilvæg til að uppfylla lagaákvæði heldur er hér um ákveðið vinnutæki að ræða. Annars vegar er áætlun merki um skipulögð vinnubrögð þar sem auðvelt er að sjá að hverju er verið að vinna á hverjum tíma. Hins vegar er vinnan að gerð áætlunarinnar mikilvægur ferill í samstarfi við foreldra og barn, þar sem unnið er að því að skýra hver vandinn er, að hvaða breytingum beri að stefna og hvernig eigi að ná fram þeim breytingum. Áætlun gegnir því margþættum tilgangi í vinnslu málsins:

- Skylda skv. 23. gr. b og ákvæðum reglugerðar um málsmeðferð.
- Auðveldar stjórnun og yfirsýn.
- Skapar samfellu í vinnslu máls.
- Er hluti af markvissri vinnslu máls.
- Er tæki til að vinna með barni, fjölskyldu þess og mögulega öðrum.

Lykilatriði við gerð áætlunar er að ná samvinnu við alla sem að málinu koma um gerð hennar og framkvæmd. Náist það samstarf er mun líklegra að markmið áætlunarinnar náist og að barnið og foreldrarnir sjái árangur af því starfi sem unnið er. Gerð áætlunar getur tekið nokkurn tíma þar sem starfsmenn ræða nokkrum sinnum við barnið og foreldrana, saman eða hvert fyrir sig, um þann vanda sem við er að etja; hverju hver einstakur getur breytt, hvaða stuðningur sé nauðsynlegur og hverjir geti veitt hann.

Hér er fyrst og fremst átt við samvinnu við það foreldri sem fer með forsjá barns. Þegar foreldrar sem búa ekki saman fara sameiginlega með forsjá barnsins er sömuleiðis fyrst og fremst átt við samvinnu við það foreldri sem barnið býr hjá þegar rætt er um skriflega áætlun máls. Verður þó að meta þetta í hverju einstöku tilviki, enda hefur það fyrirkomulag orðið algengara að börn dveljist jafnt hjá báðum foreldrum sínum, búi þau ekki saman. Verður í slíkum tilvikum að telja að eðlilegast væri að báðir foreldrar kæmu að gerð áætlunar í því

skyni að tryggja að sá stuðningur sem barninu er veittur nýtist sem best. Sé ekki samstarfsvilji fyrir hendi af hálfu umgengnisforeldris myndi þátttaka lögheimilisforeldris nægja svo að áætlun teldist gild. Ef um er að ræða stuðning á heimili umgengnisforeldris er þó nauðsynlegt að samvinna sé af hálfu lögheimilisforeldris einnig.

12.2 HVERJIR TAKA ÞÁTT Í GERÐ ÁÆTLUNAR?

- Barnið – háð aldri og þroska.
- Foreldri/foreldrar og aðrir umsjáraðilar
- Samstarfsaðilar svo sem skóli, heilsugæsla, lögregla o.fl.

Til að ná settu markmiði þarf að tryggja að aðilar málsins, þ.e. barnið (ef við á), foreldrar og starfsmaður barnaverndar, hafi sama skilning á því sem fram kemur í áætluninni. Í því felst að sameiginlegur skilningur sé á þeim vanda sem fram kemur og á því hvernig vinna eigi að jákvæðum breytingum fyrir barnið. Hafa ber í huga að oft á tíðum er verið að fást við vanda sem hefur lengi verið til staðar og það getur tekið langan tíma að breyta aðstæðum barnsins. Áætlunin þarf því að vera sveigjanleg og þau skref sem tekin eru ekki stærri en svo að allir ráði við þau og séu sammála um hvað þau þýða. Mikilvægt er að sett séu fram skýr, hnitmiðuð og mælanleg markmið í áætlun svo að allir sem að áætlanagerðinni koma viti til hvers er ætlast af þeim og að hlutverk hvers og eins sé skýrt. Tímanlega áður en áætlun rennur út þarf að meta hvort markmiðum hennar hafi verið náð, hvort þörf sé á áframhaldandi stuðningi og úrræðum og undirbúa og gera nýja áætlun ef þörf krefur.

Í þeim tilvikum sem aðilum innan eða utan fjölskyldunnar er ætlað ákveðið hlutverk, eins og t.d. skóla, getur verið nauðsynlegt að funda sérstaklega með t.d. kennara, foreldrum og barni til að gera sér grein fyrir hvort skólinn geti veitt umbeðinn stuðning eða komið inn í líf barnsins á einhvern annan hátt. Þannig verður einnig skýrt hvaða væntingar eru til skólans um leið og hann tekur þátt í að breyta aðstæðum og líðan barnsins.

Hafa ber í huga að hvert barn er sérstakt mál. Af þessu leiðir að þegar þörf er á stuðningi barnaverndarþjónustu gagnvart fleiri en einu barni í sömu fjölskyldu er gerð ein áætlun fyrir hvert barn. Þannig verður auðveldara að horfa á þarfir hvers barns fyrir sig og einnig þau atriði sem foreldrar og/eða aðrir þurfa að sinna sérstaklega fyrir hvert barn þó svo að aðrir þættir verði e.t.v. samhljóða.

12.3 INNIHALD ÁÆTLUNAR UM STUÐNINGSÚRRÆÐI

- Nafn barns, kennitala og heimilisfang.
- Nafn forsjáraðila, kennitala og heimilisfang.
- Niðurstaða könnunar.
- Markmið áætlunar.

- Hlutverk barns.
- Hlutverk forsjáraðila.
- Hlutverk annarra.
- Hlutverk barnaverndarþjónustu.
- Hvenær og hvernig skuli meta árangur. § Tímalengd áætlunar.

Áætlunin á að vera skrifleg og undirrituð af foreldrum, barni ef við á og starfsmanni barnaverndarþjónustu.

12.4 EINHLIÐA ÁÆTLUN UM BEITINGU ÞVINGUNAR

Þó að meginreglan í barnaverndarstarfi sé að ná samstarfi við aðila málsins um það sem gera þarf, tekst það ekki í öllum tilvikum. Hafa ber í huga að barn sem orðið er 15 ára er stundum sjálft aðili að máli, þannig að í þeim tilvikum þarf að nást samvinna við bæði foreldra og barn og er þá ekki nægjanlegt að aðeins foreldri sé samþykkt tillögum um stuðning og tilbúið að vinna að áætlun. Náist ekki samkomulag um gerð áætlunar um stuðning skal barnaverndarþjónusta semja einhliða áætlun um framvindu máls og beitingu þvingunarúrræða samkvæmt ákvæðum barnaverndarlaga. Þessa áætlun þarf að kynna foreldrum, og barni ef við á, í því skyni að þeim gefist tækifæri til að koma sjónarmiðum sínum á framfæri.

Ef barnaverndarþjónusta og umdæmisráð telur ekki uppfyllt skilyrði til að beita þeim þvingunarúrræðum sem mælt er fyrir um í lögunum ber að loka málinu. Einhliða áætlun skal þannig aðeins kveða á um úrræði sem umdæmisráð hefur heimild til að úrskurða um og koma fram í 26. og 27. gr. barnaverndarlaga. Sem dæmi um ákvæði áætlunar sem ekki er unnt að úrskurða um er áfengis- og vímuefnaðferð foreldra eða sálfræðiviðtöl. Séu foreldrar til samvinnu um slík atriði en ekki t.d. varðandi vistun (sem unnt er að úrskurða um) er gerð einhliða áætlun um þann þátt málsins sem lýtur að vistun og viðauki hvað aðra þætti varðar sem foreldrar eru tilbúnir að samþykkja.

12.4.1 INNIHALD EINHLIÐA ÁÆTLUNAR UM BEITINGU ÞVINGUNAR

- Nafn barns, kennitala og heimilisfang.
- Nafn forsjáraðila, kennitala og heimilisfang.
- Niðurstaða könnunar.
- Áætlanir um stuðning sem kunna að hafa verið gerðar og mat á árangri þeirra.
- Með hvaða hætti reynt hefur verið að gera áætlun um stuðning.
- Tillögur um beitingu tiltekinna þvingunarúrræða sem nauðsynlegt þykir að grípa til.

12.5 ÁÆTLUN UM UMSJÁ BARNIS Í FÓSTRI EÐA VISTUN UTAN HEIMILIS

Ef ráðstöfun barnaverndarþjónustu felur í sér að barn eigi að fara af heimilinu og á fóstur- eða meðferðarheimili skal gera skriflega áætlun samkvæmt 33. gr. barnaverndarlaga um að tryggja umsjá barnsins.

Þetta á við hvort heldur ráðstöfunin er gerð með samþykki foreldris og barns, ef við á, eða ef beitt er þvingun. Atriði sem þurfa að koma fram í þessari áætlun eru:

- Hvers konar vistun er fyrirhuguð.
- Tímalengd vistunar.
- Markmið vistunar.
- Stuðningur við barnið meðan á vistun stendur.
- Stuðningur við aðra, svo sem fósturforeldra, meðan á vistun stendur.
- Annað sem máli skiptir.

Hér er ekki um að ræða sömu áætlun og gerð er um meðferð málsins sbr. 23. gr. barnaverndarlaga þar sem þessi áætlun snýr eingöngu að umsjá barnsins meðan á vistun stendur.

Barna- og fjölskyldustofa hefur gefið út Staðla fyrir vistun eða fóstur barna á vegum barnaverndaryfirvalda og eru þeir aðgengilegir á bofs.is.

12.6 MÁL UNGMENNA 18–20 ÁRA

Samkvæmt 3. gr. barnaverndarlaga getur barnaverndarþjónusta ákveðið, með samþykki ungmennis, að ráðstafanir sem gerðar eru á grundvelli laganna haldist eftir að þau eru orðin 18 ára, allt til 20 ára aldurs. Gert er ráð fyrir að fyrst og fremst muni reyna á þetta ákvæði ef ráðstöfun felst í vistun barns utan heimilis, svo sem ef barn er í fóstri þegar það verður 18 ára eða í vistun á meðferðarheimili. Rétt er að barnaverndarþjónusta taki frumkvæði að því að meta þörf barns fyrir áframhaldandi ráðstöfun við þessar aðstæður og er hér um að ræða faglegt mat á þörf fyrir áframhaldandi stuðning. Slík ráðstöfun er háð samþykki ungmennis og allt samráð við foreldra og aðra er háð samþykki ungmennisins. Ef um er að ræða úrræði á vegum ríkisins tekur Barna- og fjölskyldustofa ákvörðun að fenginni umsókn barnaverndarþjónustu. Leitað er umsagnar meðferðarheimilis og lagt mat á hvort barn hafi ríka þörf fyrir sérhæfða meðferð af því tagi sem veitt er á meðferðarheimili og sem barnið er talið geta nýtt sér.

Ef um áframhaldandi ráðstöfun er að ræða er rétt að barnaverndarþjónusta geri áætlun um stuðningsaðgerðir í samvinnu við viðkomandi ungmenni.

13. STUÐNINGSÚRRÆÐI

VI. kafli barnaverndarlaga nr. 80/2002

Reglugerð nr. 652/2004 um úrræði á ábyrgð sveitarfélaga skv. barnaverndarlögum

Reglugerð nr. 804/2004 um fóstur

Í áætlun um meðferð máls, samkvæmt 23. gr. barnaverndarlaga nr. 80/2002, þarf að koma fram hvert markmiðið með afskiptum barnaverndarþjónustu eigi að vera og þá um leið markmiðið með stuðningsúrræðum. Greining þarf að vera góð og markviss og orðalag þess sem á að bæta sömuleiðis. Einnig skal sérstaklega taka það fram í greinargerð hvernig barni var gefinn kostur á að koma sjónarmiðum sínum á framfæri og hvernig tillit var tekið til skoðana barnsins, eftir því sem við á. Flest mál sem barnaverndarþjónustur fást við varða vanrækslu sem hefur staðið yfir um langt skeið og gera má ráð fyrir að barnið og fjölskylda þess þurfi stuðning í langan tíma. Þá þarf stuðningurinn að taka mið af bæði áhættu- og verndandi þáttum í umhverfi barnsins. Það þarf reglulega að meta hvaða árangri stuðningurinn skilar til að ákveða framhaldið.

Í barnaverndarlögnum eru úrræði flokkuð annars vegar eftir því hvort veita eigi stuðninginn til barnsins og/eða fjölskyldunnar inni á heimili barnsins eða utan þess með því að fóstora barnið eða vista á meðferðarheimili. Hins vegar eru úrræði flokkuð eftir því hvort um samstarf við foreldra og/eða barn, þegar við á, sé að ræða eða hvort beita þurfi þvingun. Hafa ber í huga að þau úrræði sem talin eru upp í lögnum eru aðeins dæmi um þann stuðning sem barnaverndarþjónustur eiga að hafa tiltækan. Barnaverndarþjónusta getur og þarf ávallt að skoða hvort stuðningur af öðrum toga myndi gagnast barninu og þannig leitast við að sníða viðeigandi úrræði kringum hvert barn en ekki bara leita eftir úrræðum sem þegar eru til. Þar sem vandi barna og fjölskyldna er oft flókinn og langvarandi og snertir marga fjölskyldumeðlimi er sjaldnast nægjanlegt að beita aðeins einu úrræði, heldur þarf að skoða hvernig þau spila saman og hvernig síðan eitt úrræði tekur við af öðru. Þess vegna er mikilvægt að markmið áætlunar séu mælanleg og skiljanleg þeim sem eiga að taka þátt í þeim.

13.1 SAMNINGUR BARNAVERNDARÞJÓNUSTU UM STUÐNING EÐA BEITINGU ÚRRÆÐIS

Áætlun um meðferð máls, samkvæmt 23. gr. barnaverndarlaga, er fyrst og fremst gerð í samvinnu við foreldri og barn eftir atvikum en stundum einnig að einhverju leyti í samvinnu við þann sem tekur að sér að veita stuðning. Til viðbótar við þetta þá þarf barnaverndarþjónustan alltaf að gera sérstakan samning við hvern þann sem tekur að sér að veita barni og/eða fjölskyldu stuðning samkvæmt 24. gr. og XIV. kafla barnaverndarlaga; t.d. tilsjónarmann, persónulegan ráðgjafa, stuðningsfjölskyldu, sérfræðinga sem veita meðferð eða heimili sem tekur barn í vistun í skamman tíma sbr. 5. gr. reglug. nr. 652/2004. Í slíkum samningi koma að einhverju leyti fram þau atriði sem fjallað er um í áætlun um stuðning en í samningnum er einnig að finna ákvæði um réttarstöðu barnaverndarþjónustu og þess sem veitir þjónustuna sérstaklega.

Í hverjum samningi skal tilgreina meðal annars:

- Nafn þjónustuþega.

- Skilgreiningu og markmið með úrræði.
- Tíma sem úrræði er ætlað að vara, starfshlutfall og vinnuskyldu eftir því sem við á.
- Stuðning við barn og þann sem tekur að sér að veita þjónustu meðan úrræði varir.
- Samráðsfundi.
- Skýrslugerð, skráningu, varðveislu og skil persónuupplýsinga eftir því sem við á.
- Innra eftirlit.
- Umgengni barns við foreldra og aðra nákomna þegar það á við.
- Greiðslur.
- Þagnarskyldu.
- Uppsagnar- og endurskoðunarákvæði.

Sá sem tekur að sér að veita þjónustu skal haga störfum sínum í fyllsta samræmi við þarfir barns og stuðla að alhliða þroska og heilbrigði barnsins í samræmi við markmið með úrræðinu. Viðkomandi á rétt á að fá þær upplýsingar um barn og fjölskyldu sem nauðsynlegar eru til að gera honum kleift að sinna hlutverki sínu. Allir sem taka að sér að veita þjónustu samkvæmt ákvæðum barnaverndarlaga eru bundnir trúnaði um hagi barns, foreldra og annarra sem koma að máli.

Þá er rétt að minna á að óheimilt er að fela nokkrum að veita barni eða fjölskyldu þjónustu samkvæmt ákvæðum barnaverndarlaga ef viðkomandi hefur hlotið refsídóm vegna brota á XXII. kafla almennra hegningarlaga (um kynferðisbrot) ef brot hefur beinst gegn einstaklingi sem ekki hefur náð 18 ára aldri.

13.2 STUÐNINGUR INNI Á HEIMILI SAMKVÆMT 24. GR. BARNAVERNDARLAGA

Alla jafna er fyrsti stuðningurinn við barn og/eða fjölskyldu þess veittur inni á heimili barnsins. Á þann hátt verður minnst röskun á högum barnsins, auk þess sem það er í því umhverfi sem gera má ráð fyrir að það eigi eftir að alast upp í.

13.2.1 LEIÐBEINA FORELDRUM UM UPPELDI OG AÐBÚNAÐ BARNIS

Þetta er úrræði sem stundum er notað eitt og sér en einnig oft til viðbótar við ýmis önnur úrræði. Til grundvallar liggur niðurstaða könnunar og þessu úrræði, eins og öðrum, þarf að marka ákveðinn tíma og gera ráð fyrir að meta árangurinn og á hvaða hátt. Sá sem veitir leiðbeiningarnar þarf að hafa góða þekkingu á uppeldismálum og vera búinn að skapa það traust sem nauðsynlegt er til að foreldrið geti nýtt sér leiðbeiningarnar. Gera má ráð fyrir að leiðbeiningarnar séu oftast hluti af fjölskylduráðgjöf eða félagslegri ráðgjöf við fjölskylduna og geta falist í reglulegum viðtölum við foreldra eða barn þann tíma sem áætlunin varir. Telji barnaverndarþjónustan sig ekki vera í stakk búna til að sinna þessu hlutverki, annað hvort vegna þess að

fagþekkingu vanti eða vegna vinnuálags, er unnt að semja við sérfræðinga í einstökum málum, sbr. 10. gr. barnaverndarlaga.

13.2.2 STUÐLA AÐ ÞVÍ Í SAMVINNU VIÐ HLUTAÐEIGANDI STOFNANIR AÐ BEITT VERÐI ÚRRÆÐUM SKV. ÖÐRUM LÖGUM

Fjárhagsvandi getur verið hluti af vanda fjölskyldu og/eða barns sem barnaverndarþjónusta hefur afskipti af. Ein forsendan fyrir því að takist að breyta aðstæðum barnsins og styrkja uppeldishlutverk fjölskyldunnar getur þá verið að leita leiða til að barn komist á leikskóla, tryggja fjölskyldunni öruggt húsnæði, stuðla að bættum fjárhag hennar o.fl. Þessi úrræði eru ekki á höndum barnaverndarþjónustunnar en þjónustan getur oft aðstoðað fjölskylduna við að leita réttar síns eða stutt umsóknir um stuðning úr öðrum kerfum, svo sem frá Tryggingastofnun og félagsþjónustu, bæði samkvæmt lögum um félagsþjónustu sveitarfélaga nr. 40/1991 og lögum um þjónustu við fatlað fólk með langvarandi stuðningsþarfir nr. 38/2018. Hlutverk barnaverndarþjónustu er þá meðal annars að tryggja að foreldrar sækji um og nýti sér þá þjónustu sem talin er nauðsynleg fyrir barnið.

13.2.3 ÚTVEGA BARNI VIÐEIGANDI STUÐNING EÐA MEÐFERÐ

Hér er átt við annan stuðning en þann sem fram kemur í d-lið 24. gr., svo sem viðtöl hjá sjálfstætt starfandi sérfræðingum, sérstakan stuðning sem tengist námi eða stuðla að því að barnið komist í frekari greiningu og meðferð t.d. á barnageðdeild og Greiningar- og ráðgjafarstöð ríkisins. Undir þetta fellur einnig að útvega barni sumardvöl.

13.2.4 ÚTVEGA BARNI EÐA FJÖLSKYLDU TILSJÓNARMANN, PERSÓNULEGAN RÁÐGJAFA EÐA STUÐNINGSFJÖLSKYLDU

- **Tilsjónarmaður:** Samkvæmt 22. gr. reglugerðar nr. 652/2004 er með tilsjónarmanni átt við einstakling sem fenginn er á vegum barnaverndarþjónustu, fyrst og fremst til að aðstoða foreldra við að sinna forsjár- og uppeldisskyldum sínum svo sem best hentar hag og þörfum barns. Lögð er áhersla á að ganga þurfi frá ráðningu tilsjónarmanns á formlegan hátt sbr. 24. gr. sömu reglugerðar en þar er mælt fyrir um skyldu til þess að sækja um rekstarleyfi til Gæða- og eftirlitsstofnunar. Í 25. gr. er að finna nánari ákvæði um réttindi hans og skyldur. Engar formlegar menntunarkröfur eru gerðar til tilsjónarmanna. Gert er ráð fyrir að sá sem taki að sér þetta starf hafi ákveðna þekkingu og mögulega reynslu af starfi með börnum og fjölskyldum, sé góður hlustandi og hafi hæfileika til að leiðbeina og miðla þekkingu. Stundum má finna heppilegan tilsjónarmann í umhverfi fjölskyldunnar. Nokkrar barnaverndarþjónustur hafa farið þá leið að ráða tilsjónarmann í fasta stöðu sem síðan sinnir nokkrum fjölskyldum og enn aðrar hafa ráðið ákveðinn hóp fólks sem sinnir störfum tilsjónarmanna og velja síðan þann úr hópnum sem best er talinn geta stutt viðkomandi fjölskyldu.

Þegar ákveðið er að styðja fjölskylduna með því að fá tilsjónarmann þarf að ákvarða hvert hlutverk hans er í hverju tilviki og tryggja þarf að öllum sé það ljóst; þ.e. foreldrum, barninu sjálfu eftir því sem við á og tilsjónarmanninum. Jafnframt þarf öllum að vera ljóst að koma tilsjónarmanns inn á heimili sé liður í stuðningsúrræðum barnaverndarþjónustu og að hann þurfi að skila skýrslum til þjónustunnar um starf sitt. Tilsjónarmanninum er ætlað að vera inni á heimili fjölskyldunnar þar sem siðir, venjur, viðhorf og samskiptamynstur kunna að vera mjög ólík því sem hann á að venjast. Tilsjónarmaðurinn þarf að hafa möguleika á að ræða vinnu sína og vangaveltur sem henni tengjast við starfsfólk barnaverndarþjónustu, fá reglulega leiðsögn og handleiðslu og tryggja að markmið vinnunnar séu ætíð í

forgrunni. Í áætlun um meðferð málsins þarf að koma fram í hve langan tíma tilsjónarmaður eigi að koma inn á heimilið og hvenær eigi að meta reynsluna af starfinu og hvort þeim markmiðum sem sett hafa verið sé náð.

- **Persónulegur ráðgjafi:** Samkvæmt 23. gr. reglugerðar nr. 652/2004 er með persónulegum ráðgjafa átt við einstakling sem fenginn er á vegum barnaverndarþjónustu til að veita barni ráðgjöf og leiðbeiningar í þeim tilgangi að styrkja barnið félagslega og tilfinningalega, svo sem í sambandi við tómstundir, menntun og vinnu. Þá er einnig tekið fram að samband persónulegs ráðgjafa og barns byggist á gagnkvæmu trausti og vinsemd. Lögð er áhersla á að ganga þurfi frá ráðningu persónulegs ráðgjafa á formlegan hátt sbr. 24. gr. og sækja þarf um rekstrarleyfi Gæða- og eftirlitsstofnunar skv. sömu gr. reglugerðarinnar. Í 25. gr. er að finna nánari ákvæði um réttindi hans og skyldur.

Engar formlegar menntunarkröfur eru gerðar til persónulegs ráðgjafa. Starf hans snýr fyrst og fremst að barninu sjálfu og því þarf viðkomandi að hafa gaman af því að vera með börnum, þekkja áhugamál þeirra og geta hlustað á og tekið þátt í því sem þau eru upptekin af. Um leið þarf hann að geta leiðbeint og hjálpað barni við að kynnast nýjum/öðrum tómstundum og rætt um það sem barnið er upptekið af og vill breyta.

Við gerð áætlunar þar sem gert er ráð fyrir persónulegum ráðgjafa þarf barnið að vera virkur þátttakandi þannig að hugmyndir þess um hverju það vill breyta og hvernig, komi skýrt fram. Við val á persónulegum ráðgjafa þarf að hafa þessi markmið í huga og horfa til þess ef hægt er velja einhvern sem barnið annað hvort þekkir og treystir eða sem hefur einhverja þá eiginleika sem barninu finnst eftirsóknarverðir og geta skapað traust.

Um persónulega ráðgjafa gildir það sama og tilsjónarmenn, þeir þurfa sjálfir að fá stuðning og leiðbeiningar um starf sitt hjá barnaverndarstarfsmanni til að tryggja að markmiðum

starfsins sé fylgt en einnig til að persónulegi ráðgjafinn fái möguleika á að ræða sínar tilfinningar og upplifun af starfinu.

- **Stuðningsfjölskylda:** Samkvæmt 26. gr. reglugerðar nr. 652/2004 er með stuðningsfjölskyldu átt við aðila sem er fenginn á vegum barnaverndarþjónustu fyrst og fremst til að taka á móti barni, eða í sumum tilvikum barni og foreldrum, á einkaheimili í því skyni m.a. að tryggja öryggi barnsins, léttu álagi af því og fjölskyldu þess og leiðbeina foreldrum og styðja þá í uppeldishlutverkinu. Þar kemur einnig fram að heimilt sé að vista barn hjá stuðningsfjölskyldu í allt að sjö daga samfelld. Nánari ákvæði er tengjast umsóknum, skilyrðum o.fl. er einnig að finna í VI. kafla reglugerðarinnar.

Hugtakið stuðningsfjölskylda er einnig að finna í lögum um þjónustu við fatlað fólk með langvarandi stuðningsþarfir nr. 38/2018. Það þarf því að vera ljóst á hvaða lagagrunni verið er að veita barninu og fjölskyldu þess stuðningsfjölskyldu. Þegar um er að ræða úrræði á vegum barnaverndarþjónustu gerist það á grundvelli niðurstöðu könnunar og sem liður í áætlun um stuðningsúrræði. Þá er einnig vakin sérstök athygli á því hvernig ganga á frá leyfi til stuðningsfjölskyldna sem vinna fyrir barnaverndarþjónustur sbr. fyrrnefnd ákvæði reglugerðar nr. 652/2004.

Stuðningsfjölskyldan þarf að vera tilbúin að taka barnið, og í sumum tilvikum foreldri líka, inn á heimili sitt til dvalar í ákveðinn tíma í einu. Eins og þegar beitt er öðrum úrræðum þarf markmiðið með starfinu að vera öllum ljóst. Starf stuðningsfjölskyldunnar krefst þess að hún myndi náin tengsl við barnið (og í sumum tilvikum fjölskylduna alla), kynnist gleði þess og sorgum og oft á tíðum erfiðri upplifun og reynslu. Markviss handleiðsla er því nauðsynleg um leið og meta þarf reynsluna af starfinu með það í huga að sjá hvort stuðningurinn sé að ná tilætluðum árangri eða hvort breyta þurfi áherslum í starfinu með barnið.

13.2.5 AÐSTOÐA FORELDRA EÐA ÞUNGADA KONU VIÐ AÐ LEITA SÉR MEÐFERÐAR VEGNA VEIKINDA, ÁFENGIS- EÐA VÍMUEFNANEYSLU EÐA ANNARRA PERSÓNULEGRA VANDAMÁLA

Einn liður í áætlun máls getur verið sá að foreldri leiti sér meðferðar. Ef ekki er hægt að fá viðeigandi meðferð þar sem foreldri býr, þarf að meta hvort barnaverndarþjónusta aðstoði foreldri við að leita sér meðferðar annars staðar eða hvort hægt er að stuðla að því að fá sérfræðing á staðinn sem sinnt getur viðeigandi meðferð. Lögin leggja áherslu á samstarf barnaverndarþjónusta við meðferðarstofnanir vegna áfengis- og vímuefnavandamála, geðdeildir og göngudeildir þeirra svo og aðra sem veita geðlæknisfræðilega og sálfræðilega meðferð.

13.3 STUÐNINGUR MEÐ VISTUN BARNS UTAN HEIMILIS SAMKVÆMT 25. GR.

BARNAVERNDARLAGA

Ástæða er til að undirstrika að vistun utan heimilis ber almennt ekki að nota nema þegar aðrar og mildari stuðningsaðgerðir hafa ekki skilað nægilegum árangri eða ef tryggja þarf öryggi barnsins. Könnunin sem liggur til grundvallar þeirri ákvörðun að vista barnið utan heimilis þarf m.a. að gefa skýra og góða mynd af þörfum barnsins og hvað leggja beri áherslu á í stuðningi við það meðan á vistun stendur. Þegar barn er vistað utan heimilis þarf að gera sérstaka áætlun um trygga umsjá barnsins sbr. 33. gr. barnaverndarlaga. Nánar er fjallað um þessa áætlun í kafla 12.5 um áætlun. Þá ber að hafa til hliðsjónar staðla fyrir vistun eða fóstur barna á vegum barnaverndaryfirvalda sem Barna- og fjölskyldustofa hefur gefið út og hægt er að nálgast á heimasíðu stofunnar.

13.3.1 RÁÐSTÖFUN BARNS Í FÓSTUR

Upplýsingar um ráðstöfun barns í fóstur, hvort heldur sem er tímabundið eða varanlegt, með samþykki eða án samþykkis foreldris og/eða barns, er að finna í kafla 20 um fósturmál.

13.3.2 VISTUN BARNS Á STOFNUN EÐA HEIMILI

Upplýsingar um vistun barns á stofnun eða heimili á vegum ríkisins, hvort sem það er með eða án samþykkis foreldris og/eða barns, er að finna í kafla um heimili, stofnanir og önnur úrræði á ábyrgð sveitarfélaga og í kafla 19 um meðferðarheimili.

13.4 SAMÞYKKI FORELDRA OG BARNS SEM NÁÐ HEFUR 15 ÁRA ALDRI

Í 25. gr. barnaverndarlaga er kveðið á um heimildir barnaverndarþjónustu til að taka við forsjá barns eða umsjá þess og ráðstafa barni í fóstur, á meðferðarheimili eða á annan stað sem hentar þörfum þess. Þegar barnaverndarþjónusta tekur við forsjá eða umsjá barns á grundvelli fyrrnefndrar greinar þarf að gæta að því að það sé gert skriflega sbr. 48. gr. barnaverndarlaga. Samþykkið þarf að vera undirritað og vottað af tveimur einstaklingum sem staðfesta að bæði barni og foreldrum hafi verið gerð full grein fyrir eðli og réttaráhrifum samþykkisins.

13.5 HEIMILI OG STOFNANIR Á ÁBYRGÐ SVEITARFÉLAGA SBR. 84. GR.

BARNAVERNDARLAGA

Í 84. gr. barnaverndarlaga kemur fram að barnaverndarþjónustur skuli hafa tiltæk úrræði til að veita börnum móttöku, hvort heldur sem er í bráðatilvikum eða til að tryggja öryggi þeirra, greina vanda eða vegna ófullnægjandi heimilisaðstæðna. Nánar er fjallað um skilyrði slíkra heimila, leyfisveitingar o.fl. í VII. kafla

reglugerðar nr. 652/2004. Barnaverndarþjónusta getur falið öðrum aðilum rekstur heimila og annarra úrræða á grundvelli ákvæðisins með þjónustusamningi.

Með heimili/stofnun er átt við úrræði sem barnaverndarþjónusta setur á laggirnar og ætlað er að starfa í lengri tíma með skipulögðum hætti. Hér er t.d. átt við vistheimili eða sambýli þar sem ráðið er ákveðið starfsfólk og markmið starfseminnar eru skýr.

Með öðru úrræði er átt við að ákveðnum aðilum, vistforeldrum, er falið að taka við barni til dvalar í ákveðinn tíma. Hér getur verið um að ræða ættingja, svo sem forsjarlaust foreldri, afa og ömmu o.fl. eða aðila sem barnið þekkir ekki. Vistun af þessu tagi er að jafnaði ekki ætlað að standa lengur en þrjá mánuði. Einkaaðilar sem óska eftir að reka heimili/stofnun eða annað úrræði á grundvelli 84. gr. barnaverndarlaga skulu hafa rekstrarleyfi Gæða- og eftirlitsstofnunar velferðarmála, sbr. lög um Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála, nr. 88/2021. Umsókn um rekstrarleyfi skal vera skrifleg. Umsókninni skulu fylgja þau gögn sem Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála gerir kröfu um, sbr. einkum 38. og 39. gr. reglugerðar nr. 652/2004.

Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála er heimilt að hafna umsókn á þeim grundvelli einum að tilskilin gögn hafi ekki borist. Áður skal umsækjanda þó leiðbeint um kröfur til framlagningar gagna, sbr. 1. mgr.

Oftast nær á vistun barns sér einhvern aðdraganda þannig að tími gefst til að undirbúa barnið fyrir vistunina, sækja um leyfi fyrir úrræðinu til Gæða- og eftirlitsstofnunar velferðarmála og undirbúa vistforeldra. Hins vegar getur komið fyrir að ekki gefist tími til að vinna málið á þennan hátt því barnið þarf fyrirvaralaust á vistun að halda. Í slíkum tilvikum er heimilt samkvæmt 44. gr. reglugerðarinnar að vista börn í undantekningartilvikum áður en leyfi Gæða- og eftirlitsstofnunar velferðarmála liggur fyrir. Ef vistun barns hefst áður en rekstrarleyfi er gefið út skal barnaverndarþjónusta leiðbeina þeim aðila sem tekur við barni um rekstrarleyfis skyldu einkaaðila. Sá aðili sem tekur við barni skal svo fljótt sem verða má og eigi síðar en sjö dögum eftir að vistun hefst leggja fram umsókn um rekstrarleyfi, sbr. lög um Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála, nr. 88/2021 og ákvæði reglugerðar þess efnis. Rekstrarleyfi til að reka heimili/stofnun eða annað úrræði samkvæmt 84. gr. barnaverndarlaga, skal gefið út til ákveðins tíma, þó ekki lengur en til fimm ára. Heimilt er að binda rekstrarleyfi skilyrðum.

Um málsmeðferð endurnýjunar leyfa fer samkvæmt lögum um Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála, nr. 88/2021 og ákvæðum reglugerðar nr. 652/2004.

14. ÞVINGUNARÚRRÆÐI

26. – 29. gr. barnaverndarlaga nr. 80/2002

2. mgr. 30. gr., 1. og 2. mgr. 34. gr. og 37. gr. barnaverndarlaga nr. 80/2002

VIII., XI. og XII. kafli barnaverndarlaga

VII. kafli reglugerðar nr. 56/2004

Stjórnsýslulög nr. 37/1993

Barnaverndarlög heimila ákveðin þvingunarúrræði þegar talið er að hagsmunir barns verði ekki tryggðir á annan hátt.

14.1 MARKMIÐ ÞVINGUNARÚRRÆÐA

Markmiðið með úrræði án samþykkis foreldra og/eða barns er að barn fái þann stuðning sem talinn er nauðsynlegur þrátt fyrir að forsjáraðilar og jafnvel barnið sjálft séu því andvíg. Í sumum tilvikum getur verið um að ræða að barnið óski eftir ákveðnum stuðningi en foreldri sé andvíg, eða öfugt, þ.e. að foreldrar óska eftir úrræði fyrir barn sitt en barnið, sem orðið er 15 ára, er því andvíg.

Hafa ber í huga að úrræði án samþykkis skal aldrei beita nema að vægari úrræði hafi verið reynd og ekki borið tilætlaðan árangur eða þá að sýnt þykir að vægari úrræði muni ekki duga. Stundum eru foreldrar reiðubúnir að samþykkja tiltekin úrræði, t.d. ráðstöfun barns í fóstur í eitt ár, en ekki úrræði sem barnaverndarþjónusta gerir tillögu um, svo sem að foreldri afsali sér forsjá svo unnt verði að ráðstafa barni í varanlegt fóstur. Barnaverndarþjónusta verður í slíkum tilvikum að meta sérstaklega hvort vægara úrræði tryggi hagsmuni barnsins og mæti þörfum þess með viðunandi hætti. Ef ekki getur þurft að grípa til þvingunar.

Umdæmisráð hefur heimild til að úrskurða um beitingu þvingunar í ákveðnum tilvikum sbr. 26. og 27. gr. barnaverndarlaga en ef um er að ræða lengri vistun barns utan heimilis en fjóra mánuði, sbr. 28. gr., eða forsjárviptingu, sbr. 29. gr., þá þarf barnaverndarþjónusta að leita til dómstóls. Umdæmisráð getur einnig í öðrum tilvikum þurft að kveða upp úrskurð ef ekki næst samvinna við aðila máls, svo sem um umgengni við barn í fóstur eða á meðferðarheimili.

14.2 NEYÐARRÁÐSTAFANIR

Meginregla barnaverndarlaga er sú að viðhafa skuli ákveðna málsmeðferð áður en gripið er til þvingunarúrræða, svo sem að leiðbeina aðilum, kynna þeim gögn og gefa þeim kost á að tjá sig. Ef ljóst þykir að barni stafi hættu af því að fara þessa leið er hægt að grípa strax til ráðstöfunar sbr. 31. gr. barnaverndarlaga. Þær ráðstafanir sem hér koma aðallega til skoðunar eru þær sem varða töku barns af heimili eða kyrrsetningu þess á stað þar sem það er. Hér geta þó komið til álita allar ráðstafanir barnaverndarþjónusta sem annars þyrfti að úrskurða um, svo sem að stöðva för barns úr landi eða stöðva umgengni við barn í fóstur. Dæmi um aðstæður þar sem reynt getur á ákvæði um neyðarráðstöfun samkvæmt 31. gr. eru t.d.:

- Barnaverndarstarfsmaður er kallaður út með lögreglu á heimili þar sem er mikil vímuefnaneysla eða ofbeldi, barn er í reiðileysi og hefur þörf fyrir að komast í öryggi.
- Nauðsynlegt þykir að vista barn sem orðið er 15 ára með litlum fyrirvara, t.d. á neyðarvistun Stuðla.
- Barn er í vistun utan heimilis og annað hvort foreldri eða barnið sjálft, ef það er orðið 15 ára, afturkallar samþykki sitt fyrir vistun sem engu að síður er talin nauðsynleg.
- Nauðsynlegt þykir að fara með barn til sérstakrar rannsóknar eða skoðunar, t.d. í Barnahús vegna gruns um kynferðisofbeldi, og varasamt þykir að foreldri viti af því fyrir en um leið og það gerist eða um leið og rannsókn er lokið.
- Samkomulag eða úrskurður gildir um umgengni við kynforeldri eða aðra nákomna og nauðsynlegt þykir að sú umgengni verði stöðvuð. Ef ekki næst samkomulag um nýtt fyrirkomulag þarf að beita neyðarráðstöfun þar til úrskurðað hefur verið um breytingu á umgengni.

Starfsfólk barnaverndarþjónustu sem fer með vald til fullnaðarafgreiðslu mála samkvæmt lögum þessum, getur gripið til neyðarráðstöfunar. Mikilvægt er að fjalla um umboð starfsmanna til þess að grípa til neyðarráðstöfunar í reglum barnaverndarþjónustu skv. 12. gr. barnaverndarlaga. Um leið og ákvörðun er tekin, eða svo fljótt sem unnt er, þarf að kynna hana foreldri og barni ef við á og leiðbeina um framhaldið.

Eftir að gripið hefur verið til neyðarráðstöfunar verður barnaverndarþjónusta að taka málið til meðferðar án tafar ásamt því að fjalla um ákvörðunina um neyðarráðstöfunina á fundi og færa til bókar. Ákvörðun um að beita neyðarráðstöfun þarf ekki að bera undir umdæmisráð. Neyðarráðstöfun getur aldrei varað lengur en 14 daga. Að þeim tíma liðnum skal taka ákvörðun eða kveða upp úrskurð, eftir atvikum með aðkomu umdæmisráðs, um áframhaldandi ráðstöfun, að öðrum kosti fellur ráðstöfun úr gildi. Náist ekki samkomulag um beitingu stuðningsúræða verður því að leggja málið fyrir umdæmisráð um frekari ráðstafanir innan 14 daga frá því að gripið var til neyðarráðstöfunar. Um undirbúning þess úrskurðar gilda hefðbundnar málsmeðferðarreglur. Ef ákvörðun barnaverndarþjónustu liggur ekki fyrir innan 14 daga fellur neyðarráðstöfun úr gildi.

14.3 STAÐA BARNSINS Í ÞVINGUNARMÁLUM

Vísað er til þess sem áður hefur verið sagt um samvinnu við barn en mikilvægt er að huga að þátttöku barns áður en gripið er til þvingunar með hliðsjón af aldri þess og þroska. Eins og áður hefur komið fram skal að jafnaði skipa barni talsmann áður en gripið er til ráðstafana sem fela í sér vistun barns utan heimilis og á þetta sérstaklega við þegar um þvingun er að ræða.

Eins og fram kemur í 46. gr. barnaverndarlaga er barn sem orðið er 15 ára sjálft aðili að máli þegar um er að ræða vistanir utan heimilis, endurskoðun á þeim eða umgengni meðan barn er í fóstri eða á heimili eða stofnun, þ.e. ákvæði á grundvelli 25., 27., 2. mgr. 34., 74. og 81. gr. barnaverndarlaga.

Þegar um er að ræða tímabundna vistun barns utan heimilis er barn sem náð hefur 15 ára aldri aðili málsins með sama hætti og forsjáraðili. Ef barn samþykkir ekki ráðstöfun sem barnaverndarþjónusta telur nauðsynlega þarf að beita þvingun. Barnið getur þá óskað eftir styrk til að greiða lögmannsaðstoð, það á rétt á að fá leiðbeiningar um málsmeðferð, réttindi og skyldur; barnið á rétt á gögnum og upplýsingum og það nýtur andmælaréttar áður en ákvörðun er tekin. Þannig á barnið rétt á að mæta á fund umdæmisráðs ef um er að ræða ákvörðun samkvæmt 27. gr. og úrskurð skal tilkynna barninu og benda því á rétt til málskots. Ef um er að ræða lengri vistun en fjóra mánuði þá beinir barnaverndarþjónusta kröfu til dómstóls, að fengnum úrskurði umdæmisráðs, og krafan beinist að þeim sem samþykkir ekki vistunina. Ef foreldri samþykkir þá beinist krafan eingöngu að barninu og málið er rekið gegn barninu sem alla jafna nýtur lögmannsaðstoðar og hefur gjafvörn.

Sérregla gildir um aðkomu barna að forsjárvíptingarmálum. Samkvæmt 55. gr. barnaverndarlaga þá skal tilkynna barni um höfðun víptingarmáls og gefa barninu kost á að gæta réttar síns. Er barninu heimilt að ganga inn í mál með meðalgöngustefnu en hér er um að ræða réttarfarsúrræði samkvæmt lögum nr. 91/1991 um meðferð einkamála í héraði þar sem einstaklingi er heimilt að ganga inn í mál annarra ef úrslit þess skipta hann máli að lögum. Viðkomandi getur þá haft uppi kröfur um að dómur falli þannig að réttur hans verði verndaður. Ef 15 ára barn velur að gerast ekki aðili með þessum hætti að forsjárvíptingarmáli skal engu að síður gefa barninu kost á að tjá sig um málið.

14.4 UNDIRBÚNINGUR ÞVINGUNAR – MÁLSMEÐFERÐ

14.4.1 ÚRSKURÐUR UMDÆMISRÁÐS

Ef ekki tekst að gera áætlun um fullnægjandi stuðningsaðgerðir þá semur barnaverndarstarfsmaður einhliða áætlun um beitingu þvingunar þar sem m.a. koma fram tillögur um beitingu tiltekinna þvingunarúrræða sem nauðsynlegt þykir að grípa til.

Einhliða áætlun um beitingu þvingunar þarf að kynna fyrir foreldrum, og barni ef við á, tímanlega fyrir þann fund umdæmisráðs þar sem ráðgert er að taka málið fyrir. Engin ákveðin tímamörk eru sett í þessum efnum en leggja verður áherslu á að gefa aðilum eins mikið svigrúm og hægt er til að fara yfir áætlunina, leita sér aðstoðar og móta sín sjónarmið. Samkvæmt 18. gr. stjórnarsýslulaga getur aðili á hvaða stigi málsmeðferðar sem er krafist þess að afgreiðslu málsins sé frestað þar til honum hefur gefist tími til þess að kynna sér gögn málsins og gera grein fyrir afstöðu sinni. Hér verður sem endranær að meta hvert mál fyrir sig og veita hæfilega fresti miðað við stöðu máls og hagsmuni barns.

Með áætlun um beitingu þvingunar þarf einnig almennt að láta fylgja afrit af öllum gögnum sem málið varða og koma til álita við úrlausn þess. Ef aðilar hafa áður fengið afrit gagna er óþarfi að láta þau fylgja nema sérstaklega sé óskað eftir því. Þá getur barnaverndarþjónusta með rökstuddri ákvörðun takmarkað aðgang aðila að tilteknum gögnum ef hún telur að aðgangur geti skaðað hagsmuni barns og samband þess við foreldra og aðra. Þjónustan getur ákvarðað að aðilar og lögmenn þeirra geti kynnt sér skjöl og önnur gögn án þess að þau séu afhent.

Almennt á ekki að fara með gögn barnaverndarmáls eða afrit þeirra út af starfsstöð barnaverndarþjónustu en starfsmönnum er það þó heimilt í skýrum og afmörkuðum tilgangi, m.a. til að undirbúa fund. Ef þetta er gert verður hver og einn að gæta þess sérstaklega að óviðkomandi hafi ekki aðgang að gögnunum og sjá til þess að gögnum verði skilað aftur á starfsstöð svo fljótt sem verða má.

14.4.2 STYRKUR TIL AÐ GREIÐA FYRIR LÖGMANNSAÐSTOÐ

Samkvæmt 2. mgr. 47. gr. barnaverndarlaga skal barnaverndarþjónusta veita foreldrum og barni sem er aðili máls fjárfstyrk til að greiða fyrir lögmannaðstoð áður en kveðinn er upp úrskurður í barnaverndarmáli. Í einhverjum tilvikum velja foreldrar að leita aðstoðar lögmanns fljótlega eftir að barnaverndarmál fer í gang og spurning getur vaknað um rétt til að fá styrk ef ekki er gripið til þvingunarúrræðis í málinu. Þótt foreldri geti þótt stuðningur af því að hafa lögmann sér til aðstoðar meðan mál er í könnun eða við gerð áætlunar um stuðningsúrræði, er barnaverndarþjónusta ekki skylt að veita styrk til að greiða fyrir lögmannaðstoð í þessum tilvikum. Ef niðurstaða könnunar felur hins vegar í sér tillögu um beitingu þvingunar eða gerð er einhliða áætlun um beitingu þvingunar, þá er alla jafna rétt að gera ráð fyrir að unnt sé að sækja um styrk, jafnvel þó máli ljúki svo síðar með því að samvinna takist um stuðningsúrræði.

Styrk skal veita í samræmi við reglur sem barnaverndarþjónustan setur og í reglunum skal taka tillit til efnahags foreldra, eðlis og umfangs málsins. Markmið þessa ákvæðis er að fjárhagur fólks hindri það ekki í að njóta lögmannaðstoðar og verður mat á fjárhag viðkomandi að ráða mestu um hvort styrkur sé veittur og einnig hversu hár hann skuli vera. Þannig er óheimilt við ákvörðun styrks að meta hvort barnaverndarþjónustan telji málarekstur þjóna hagsmunum barns eða ekki. Í reglum barnaverndarþjónustu er óheimilt að takmarka rétt aðila til að fá styrk með því að krefjast þess að samið sé um fjárhæð fyrirfram eða með því að setja reglur um hámarksfjárhæðir styrkja. Í reglunum skal einungis setja fram viðmið sem leiða til samræmis í framkvæmd og skilvirkni, svo sem um hvaða gögn eiga að fylgja umsókn um styrk. Barnaverndarþjónusta verður svo að fjalla um hvert mál fyrir sig en grundvallaratriði við ákvörðun um fjárhæð styrks er mat á hæfilegu vinnuframlagi lögmanns við að gæta hagsmuna aðila í tilteknu máli. Við mat á því má kalla eftir rökstuðningi fyrir kröfu um ákveðinn styrk og almennum upplýsingum um í hverju vinnuframlag lögmannsins hafi verið fólgið.

14.4.3 FRÁGANGUR ÚRSKURÐAR UMDÆMISRÁÐS

Barnaverndarþjónusta undirbýr og fer fram á úrskurð umdæmisráðs vegna mála sem lúta úrskurðarvaldi ráðsins.

Samkvæmt 3. mgr. 49. gr. barnaverndarlaga fer um ályktunarhæfi og form úrskurða eftir ákvæðum stjórnsýslulaga. Skv. 34. gr. stjórnsýslulaga er umdæmisráð ályktunarhæft þegar meirihluti ráðsmanna situr fund. Afl atkvæða ræður úrslitum nema öðruvísi sé mælt fyrir um í lögum. Verði atkvæði jöfn telst tillaga fallin.

Skv. 31. gr. stjórnsýslulaga skal úrskurður vera skriflegur og eftirfarandi atriði þurfa að koma fram:

- Kröfur aðila.
- Efni það sem til úrlausnar er, þar á meðal hin kærða ákvörðun.
- Stutt yfirlit um málsatvik og ágreiningsefni málsins.
- Rökstuðningur fyrir niðurstöðu málsins.
- Aðalniðurstöðu skal draga saman í lokin í sérstakt úrskurðarorð.

14.5 AÐRAR STJÓRNSÝSLUÁKVARÐANIR BARNAVERNDARÞJÓNUSTU

Gæta skal að reglum stjórnsýsluréttar þegar teknar eru stjórnvaldsákvörðanir af hálfu barnaverndarþjónustu. Þetta á til dæmis við um eftirfarandi ákvarðanir:

- Ákvörðun um nafnleynd skv. 19. gr. barnaverndarlaga og 13. gr. reglugerðar nr. 56/2004.
- Ákvörðun um að loka barnaverndarmáli skv. 23. gr. barnaverndarlaga.
- Ákvörðun um styrk til foreldris til að greiða lögmannsaðstoð skv. 47. gr. barnaverndarlaga.
- Synjun á beiðni nákomins ættingja um að taka barn í föstur skv. 18. gr. reglugerðar nr. 804/2002 um föstur.
- Synjun um að ráðstöfun haldist eftir að viðkomandi ungmenni verður 18 ára, sbr. 2. mgr. 25. gr. a barnaverndarlaga.
- Ef um sameiginlega forsjá er að ræða og vista á barn utan heimilis getur það foreldri sem barn býr ekki hjá skotið ákvörðun barnaverndarþjónustu um að annar aðili taki við umsjá þess til úrskurðarnefndar velferðarmála, sbr. 2. mgr. 67. gr. b. barnaverndarlaga.
- Barnaverndarþjónusta getur með rökstuddum úrskurði takmarkað aðgang aðila að tilteknum gögnum ef hún telur að það geti skaðað hagsmuni barns og samband þess við foreldra eða aðra.

14.6 ÚRSKURÐUR DÓMSTÓLS SAMKVÆMT 28. GR. BARNAVERNDARLAGA

Samkvæmt 28. gr. barnaverndarlaga getur barnaverndarþjónusta að fengnum úrskurði umdæmisráðs gert kröfu um vistun barns fyrir dómi og héraðsdómur úrskurðað um vistun utan heimilis í allt að 12 mánuði í senn. Ákvörðun um að leita til dómstóls er undirbúin með svipuðum hætti og þegar óskað er úrskurðar umdæmisráðs. Starfsmaður gerir því einhliða áætlun um beitingu þvingunar, aðilum er gefinn kostur á að mæta á fund þjónustunnar sem tekur svo ákvörðun um hvort hún telji skilyrði þvingunar uppfyllt. Barnaverndarþjónusta ber það undir úrskurð umdæmisráðs hvort að skilyrði fyrir framlengingu séu uppfyllt.

Barnaverndarþjónusta getur falið starfsmanni sínum og/eða lögmanni að hrinda ákvörðun í framkvæmd. Beint er skriflegri beiðni til héraðsdóms þar sem þarf að koma fram:

- Nafn þess sem krafa beinist að, kennitala, lögheimili og dvalarstaður.
- Nafn forsjáraðila ef krafa beinist að barni, kennitala, lögheimili og dvalarstaður.
- Hvaða krafa er gerð, t.d. um tímalengd vistunar.
- Lýsing á málsatvikum og rökstuðningur fyrir kröfum.

Beiðninni skulu svo fylgja nauðsynleg gögn sem varpa ljósi á málið. Mikilvægt er að barnaverndarþjónusta fylgi málinu vel eftir, t.d. með því að mæta við þinghöld í málinu. Sérstakar reglur um meðferð þessara mála er að öðru leyti að finna í XI. kafla, sbr. X. kafla barnaverndarlaganna.

14.6.1 MÁLSHÖFÐUN SAMKVÆMT 29. GR. BARNAVERNDARLAGA

Samkvæmt 29. gr. barnaverndarlaga getur barnaverndarþjónusta að fengnum úrskurði umdæmisráðs höfðað mál fyrir dómi og krafist þess að foreldri verði svipt forsjá barns síns. Ákvörðun um málshöfðun er undirbúin með svipuðum hætti og úrskurður umdæmisráðs og ákvörðun um að leita til dómstóls samkvæmt 28. gr. laganna.

Gera má ráð fyrir að barnaverndarþjónusta feli alltaf lögmanni að reka mál um forsjárviptingu. Mikilvægt er að undirstrika að barnaverndarstarfsmaður verður jafnframt að vinna málið áfram þrátt fyrir málshöfðun. Hér getur þurft að taka ýmsar ákvarðanir, t.d. um vistun barns meðan mál er rekið og um umgengni; nýjar tilkynningar geta borist sem þörf er á að kanna og alltaf þarf að vera vakandi fyrir þeim möguleika að gera áætlun um stuðningsaðgerðir ef svigrúm skapast til að mæta þörfum barns með þeim hætti. Það er því nauðsynlegt fyrir barnaverndarþjónustu að eiga nána og góða samvinnu við lögmann sem rekur forsjárviptingarmál allan tímann meðan málið er í gangi og að fylgjast vel með rekstri málsins, m.a. með því að mæta í þinghöld. Almennar gilda um þessi mál reglur laga nr. 91/1991 um meðferð einkamála í héraði en sérstakar reglur um meðferð forsjárviptingarmála er að öðru leyti að finna í X. kafla barnaverndarlaga.

14.6.2 EIN RÁÐSTÖFUN TEKUR VIÐ AF ANNARRI SAMKVÆMT 2. MGR. 28. GR.

BARNAVERNDARLAGA

Í barnaverndarlögunum er reynt að tryggja samfellu í vinnslu barnaverndarmáls. Í þeim tilvikum þegar nauðsynlegt reynist að vista barn utan heimilis er mikilvægt að tryggja stöðugleika fyrir barnið og að rof verði ekki á vistun meðan verið er að taka ákvarðanir um framlengingu vistunar. Um þetta er m.a. fjallað í 2. mgr. 28. gr. laganna sem vísar bæði til framlengingar á úrskurðum umdæmisráða og úrskurðum dómstóls. Til nánari skýringar:

- Umdæmisráð getur úrskurðað um vistun í allt að fjóra mánuði skv. 27. gr. – ef barnaverndarþjónusta telur þörf á að ráðstöfun standi lengur en fjóra mánuði skal hún, að fengnum úrskurði umdæmisráðs, gera kröfu um það fyrir héraðsdómi. Ef þjónustan leggur fram beiðni til dómstóls um framlengingu vistunar, eða höfðar forsjársviptingarmál innan þess tíma, þá helst ráðstöfun þar til úrskurður eða dómur liggur fyrir.
- Dómstóll getur úrskurðað um vistun í allt að 12 mánuði í senn skv. 28. gr. – ef barnaverndarþjónusta grípur til áðurnefndra aðgerða áður en vistunartími er liðinn þá helst ráðstöfun þar til úrskurður eða dómur liggur fyrir.

14.6.3 KRAFA UM SVIPTINGU SJÁLFRÆÐIS SAMKVÆMT 30. GR. BARNAVERNDARLAGA

Ef könnun barnaverndarþjónustu leiðir í ljós að barnshafandi einstaklingur stofni heilsu eða lífi ófædds barns síns í hættu með lífernir sínu, háttsemi eða aðstæðna og brýn þörf standi til, enda talið að stuðningsúrræði komi ekki að gagni; þá getur barnaverndarþjónusta sett fram kröfu um sviptingu sjálfræðis einstaklingsins í því skyni að koma honum til aðhlynningar og meðferðar á viðeigandi stofnun. Um meðferð þessara mála gilda ákvæði lögræðislaga nr. 71/1997.

Áður en gripið er til þessa úrræðis er rétt að tryggja gott samstarf við það sjúkrahús eða stofnun sem óskað er eftir að barnshafandi einstaklingur vistist á. Þetta samstarf er oft viðkvæmt og til að árangur af ráðstöfuninni náist þarf að tryggja að barnaverndarþjónusta og viðkomandi stofnun vinni að sama markmiði og að einstaklingurinn fái þá aðstoð sem talin er nauðsynleg fyrir hið ófædda barn.

14.6.4 KRAFA UM BROTTVIKNINGU HEIMILISMANNS OG NÁLGUNARBANN SAMKVÆMT 37. GR. BARNAVERNDARLAGA

Ef barnaverndarþjónusta þykir heilsu eða lífi ófædds barns stefnt í hættu eða barni háski búinn af háttsemi eða framferði manns, svo sem vegna ofbeldis, ógnana eða hótana eða vegna vímuefnaneyslu eða annars athæfis; skal þjónustan setja fram beiðni til lögreglu að viðkomandi verði bannað að koma á tiltekinn stað eða svæði, veita eftirför, heimsækja eða setja sig með öðrum hætti í samband við barn eða barnshafandi einstakling. Með sama hætti er hægt að krefjast þess að manni verði bönnuð dvöl á heimili ef barnaverndarþjónusta telur það

nauðsynlegt vegna hagsmuna barns eða barnshafandi einstaklings. Um málsmeðferðina gilda að öðru leyti ákvæði laga um nálgunarbann og brottvísun af heimili nr. 85/2011.

14.7 ÞVINGUNARÚRRÆÐI INNI Á HEIMILI

Þau úrræði sem barnaverndarþjónusta getur beitt inni á heimili barns gegn vilja foreldranna, miða fyrst og fremst að því að tryggja öryggi barnsins og/eða tryggja að barnið fái ákveðna þjónustu. Þessi úrræði eiga við ef stuðningsúrræði hafa ekki skilað árangri eða barnaverndarþjónusta hefur komist að þeirri niðurstöðu að þau séu ófullnægjandi. Hafa ber í huga að sömu úrræðum er einnig hægt að beita ef samvinna næst um þau. Úrræðin eru talin upp í 26. gr. barnaverndarlaga.

14.7.1 EFTIRLIT MEÐ HEIMILI

Markmiðið með eftirliti með heimili getur verið að ganga úr skugga um hvernig umönnun og aðbúnaði barnsins sé háttað og hvort aðstæður á heimilinu séu viðunandi. Eftirlit með heimili felur í sér reglulegar heimsóknir barnaverndarþjónustu á heimili. Einnig er mögulegt að beita þessu úrræði með öðrum hætti, t.d. með því að fylgjast með barni með öflun upplýsinga frá dagvistun, leikskóla eða öðrum þar til bærum aðilum. Eftirlit með barni á þessum stofnunum hefur talsverða þýðingu í framkvæmd. Þegar ákvörðun er tekin um eftirlit þarf að vera ljóst að hverju eftirlitið á að beinast og eins á hvern hátt það á að fara fram. Í þeim tilvikum sem eftirlit fer fram utan heimilis er starfsfólk barnaverndarþjónustu í samvinnu við starfsfólk leikskóla og óskar reglulega eftir tilteknum upplýsingum frá leikskólanum um þau atriði í umönnun barns sem verið er að fylgjast með. Við ákvörðun um eftirlit þarf einnig að hafa í huga að eftirlitið eitt og sér veitir barni sem býr við erfiðar aðstæður takmakaða vörn þar sem tíðni eftirlitsins verður ætíð takmörkuð.

14.7.2 FYRIRMÆLI UM AÐBÚNAÐ OG UMÖNNUN BARN, SVO SEM DAGVISTUN, SKÓLASÓKN, LÆKNISÞJÓNUSTU, RANNSÓKN, MEÐFERÐ EÐA ÞJÁLFUN

Markmiðið með þvingunarákvörðun á þessum grundvelli er fyrst og fremst að reyna að tryggja að barn fái ákveðna þjónustu sem því er talin nauðsynleg. Um gæti verið að ræða lækniaðgerð eða meðferð sem foreldrar eru ósáttir við vegna eigin trúarskoðana eða annarra viðhorfa. Í slíkum tilvikum getur verið rétt að leita eftir mati fleiri en eins sérfræðings á því hvort umrædd aðgerð sé nauðsynleg eða hvort hægt sé að veita barninu annars konar meðferð sem ekki stríðir gegn skoðunum foreldra. Hér er ekki um að ræða heimild til að taka barn úr umsjá foreldris heldur til að úrskurða um ágreining sem kann að vera uppi um þörf barns fyrir tiltekna umönnun. Í reynd þjóna slík fyrirmæli oft en ekki því markmiði að gefa foreldrum kost á að fara að fyrirmælum barnaverndarþjónustu um tiltekin atriði áður en gripið er til frekari ráðstafana.

14.7.3 ÁKVÖRÐUN UM AÐ HEIMILT SÉ AÐ LÁTA AÐILUM Í TÉ UPPLÝSINGAR

Heimild þessi gildir aðeins gagnvart þeim sem vinna með mál viðkomandi barns og nefndir eru í 2. mgr. 17. gr. og 18. gr. barnaverndarlaga. Er þar t.d. átt við lögreglu, leikskólakennara og aðra sem stöðu sinnar og starfa

vegna hafa afskipti af málum barnsins. Er þá heimilt að úrskurða um að fyrrgreindum aðilum verði veittar upplýsingar um líðan barns eða meðferð máls ef það er talið nauðsynlegt vegna hagsmuna barnsins.

14.7.4 ÁKVÖRÐUN UM SAMÞÆTTINGU ÞJÓNUSTU

Barnaverndarþjónusta getur óskað eftir því við umdæmisráð að úrskurðað verði um samþættingu þjónustu í þágu farsældar barns. Um samþættingu þjónustu vísast til nánari umfjöllunar í kafla 10.5.

14.7.5 ÁKVÖRÐUN UM AÐ EKKI MEGI FARA MEÐ BARN ÚR LANDI

Þetta á við í tilvikum þar sem barnaverndarþjónusta er að vinna að máli og foreldrar ákveða að flytja með barnið úr landi í aðstæður þar sem umönnun og aðbúnaður barns er ótryggur eða óviðunandi eða barnið jafnvel getur verið í hættu. Þetta á hins vegar ekki við þegar foreldri sem á í forsjárdeilu ætlar með barn úr landi. Í þeim tilvikum getur dómari í forsjármáli kveðið á um að ekki megi fara með barn úr landi sbr. 35. gr. barnalaga nr. 76/2003.

14.8 ÞVINGUNARÚRRÆÐI UTAN HEIMILIS

Ef stuðningsúrræði hafa ekki skilað árangri, eða eftir atvikum barnaverndarþjónusta hefur komist að þeirri niðurstöðu að þau séu ófullnægjandi og brýnir hagsmunir barns mæla með því, getur barnaverndarþjónusta hlutast til um vistun barns utan heimilis.

14.8.1 ÚRSKURÐUR UMDÆMISRÁÐS UM VISTUN Í ALLT AÐ FJÓRA MÁNUÐI

Heimild umdæmisráðs til að úrskurða um vistun í skamman tíma er að finna í 27. gr. barnaverndarlaga og á við þegar ljóst þykir að barnið fái ekki viðunandi umönnun á heimili sínu, aðstæður þess séu óviðunandi eða það í hættu. Ákvarðanir sem teknar eru samkvæmt þessari grein eru tímabundnar og ekki ætlað að standa lengur en fjóra mánuði. Sá tími er einkum ætlaður til þess að hægt sé að gera þær athuganir á barninu og aðstæðum þess sem þarf til að unnt sé að meta og fara með málið fyrir dóm ef forsendur eru taldar vera fyrir hendi. Einnig getur þessi tími í einstökum tilvikum verið nægilegur til að bæta aðstæður og umönnun barnsins þannig að það geti snúið aftur á heimili sitt. Í 27. gr. er gerður greinarmunur á kyrrsetningu barns og töku barns af heimili:

- **Kveðið á um að barn skuli vera kyrrt á þeim stað þar sem það dvelst í allt að fjóra mánuði.**

Markmiðið með þessu ákvæði er að stuðla að stöðugleika í lífi barns. Hér er fyrst og fremst átt við þær aðstæður að foreldrar sem hafa samþykkt ráðstafanir skv. 1. mgr. 25. gr. skipta um skoðun og óska eftir að barnið sem er í fóstri eða á meðferðarheimili komi aftur heim. Telji barnaverndarþjónusta að hagsmunum barnsins sé best borgið með áframhaldandi vistun getur þjónustan farið fram á það við umdæmisráð að kveðinn verði upp úrskurður þess efnis en á þeim tíma er unnt að meta þarfir og stöðu barnsins frekar. Ef

þjónustan, að fengum úrskurði frá umdæmisráði, kemst að þeirri niðurstöðu að hagsmunum barnsins sé best borgið með lengri dvöl en í fjóra mánuði þarf hún að leita til dómstóls samkvæmt 28. gr. barnaverndarlaga.

- **Kveðið á um töku barns af heimili í allt að fjóra mánuði og um nauðsynlegar ráðstafanir, svo sem ráðstöfun þess í fóstur eða vistun á heimili eða stofnun, eða leitað annarra úrræða til að tryggja öryggi þess eða til að unnt sé að gera viðeigandi rannsókn á barninu og veita því nauðsynlega meðferð og aðhlynningu.**

Markmiðið með þessu ákvæði er að tryggja öryggi barns eða sjá til þess að barnið fái nauðsynlega meðferð og aðhlynningu. Hér getur verið um að ræða vistun barns í úrræði á ábyrgð sveitarfélags, svo sem á vistheimili eða einkaheimili, fósturráðstöfun eða vistun á meðferðarheimili en einnig innlög á sjúkrahús þar sem barn getur fengið nauðsynlega læknishjálp.

14.8.2 ÚRSKURÐUR DÓMSTÓLS UM VISTUN Í ALLT AÐ 12 MÁNUÐI

Ef barnaverndarþjónusta telur nauðsynlegt að vistun barns standi lengur en í fjóra mánuði þá getur þjónustan, að fengnum úrskurði frá umdæmisráði, gert kröfu um það fyrir dómi. Umdæmisráð getur því ekki kveðið upp fleiri en einn úrskurð um vistun í fjóra mánuði ef um samfellda vistun er að ræða. Sjá kafla 14.5 um úrskurði dómstóla skv. 28 gr. barnaverndarlaga.

14.9 FORSJÁRSVIPTING

Barnaverndarþjónusta getur, að fengnum úrskurði umdæmisráðs, krafist þess fyrir dómi að foreldrar, annað eða báðir, skuli sviptir forsjá. Í 29. gr. barnaverndarlaga er fjallað um þau skilyrði sem þurfa að vera til staðar og nægir að eitt þeirra sé uppfyllt. Skilyrðin eru:

- Að daglegri umönnun, uppeldi eða samskiptum foreldra og barns sé alvarlega ábótavant.
- Að barni sem er sjúkt eða fatlað sé ekki tryggt viðeigandi meðferð, þjálfun eða kennsla.
- Að barni sé misþyrmt, misboðið kynferðislega eða meggi þola alvarlega andlega eða líkamlega áreitni eða niðurlægingu á heimilinu.
- Að fullvíst sé að líkamlegri eða andlegri heilsu barns eða þroska þess sé hættu búin sökum þess að foreldrar eru augljóslega vanhæfir til að fara með forsjána, svo sem vegna vímuefnaneyslu, geðrænna truflana, greindarskorts eða að breytni foreldra sé líkleg til að valda barni alvarlegum skaða.

Hér er sem sé bæði fjallað um börn sem búa við vanrækslu, börn sem verða fyrir ofbeldi, börn sem fá ekki nauðsynlega meðferð og þjálfun og börn sem eru í áhættu vegna vanhæfni foreldra. Rétt er að minna á að með ákvæðum 2. mgr. 16. gr. og 30. gr. skapast skilyrði til afskipta barnaverndarþjónustu af barnshafandi einstaklingi. Þau afskipti geta einnig verið undanfari sviptingar strax eftir að barn fæðist ef aðstæður eru

metnar svo að einstaklingur sé ófær um að annast um barn. Um skilyrði fyrir sviptingu forsjár yfir nýfæddu barni gilda að öðru leyti sömu skilyrði og endranær.

Áður en lögð er fram krafa um forsjársviptingu er gert ráð fyrir að gerð hafi verið nákvæm könnun á högum og aðstæðum barnsins sjálfs og að einnig liggi fyrir upplýsingar um aðstæður foreldra og hæfni þeirra til að sinna umönnun og aðbúnaði barnsins. Þá þarf að vera ljóst að búið sé að reyna stuðningsaðgerðir og að þær hafi ekki borið tilætlaðan árangur eða að ekki sé talið unnt að beita vægari úrræðum. Markmið með forsjársviptingu er að tryggja barninu öruggar og tryggar uppeldisaðstæður sem eru betri en þær sem það var í. Einnig er lögð áhersla á að með forsjársviptingunni, sem oftast nær leiðir til þess að barnið fer í fóstur, skapist stöðugleiki í umhverfi barnsins. Tímabundin vistun barns utan heimilis er oft undanfari forsjársviptingar þó það sé ekki skilyrði. Vistun barns utan heimilis raskar stöðugleika barnsins og er mjög mikilvægt að unnið sé markvisst að því að meta sem fyrst hvort barn geti snúið heim aftur. Í 2. mgr. 23. gr. reglugerðar um fóstur er undirstrikað að samanlagður tími í samfelldu tímabundnu fóstri skuli ekki vera meiri en tvö ár nema í algerum undantekningartilvikum. Hér er fyrst og fremst tekið mið af þörf barnsins fyrir öryggi og stöðugleika og markaður hámarkstími sem nota má til að bæta aðstæður þess og gera því kleift að snúa heim aftur. Í mörgum tilvikum verður að gera ráð fyrir styttri tímabundinni vistun áður en gripið er til forsjársviptingar en þetta fer t.d. eftir aldri barns og eftir eðli vanda foreldris og barns.

15. ÚRRÆÐI GAGNVART ÞEIM SEM VINNA MEÐ BÖRNUM

36. gr. barnaverndarlaga nr. 80/2002

15.1. RÁÐNINGAR

Það er óheimilt að ráða til starfa hjá barnaverndaryfirvöldum, heimilum eða stofnunum sem starfa samkvæmt barnaverndarlögum, hvort sem þau eru rekin af ríkinu, sveitarfélögum eða einkaaðilum, nokkurn þann sem hlotið hefur refsíðóm vegna brota á ákvæðum XXII. kafla almennra hegningarlaga um kynferðisbrot. Barnaverndarþjónusta hefur heimild til að óska eftir sakavottorði sem fjallar um kynferðisbrot vegna allra sem ráðnir eru til að vinna að barnaverndarmálum eða til að veita þjónustu á grundvelli barnaverndarlaga, svo sem persónulega ráðgjafa, tilsjónarmenn og stuðningsfjölskyldur. Upplýsingar eiga skilyrðislaust að ná til allra kynferðisbrota en sjálfsagt er að afla einnig upplýsinga um önnur brot og er það gert með því að fá samþykki hlutaðeigandi fyrir því að óskað sé eftir fullu sakavottorði og ætti það að vera eðlilegur hluti af ráðningarferli viðkomandi.

Yfirmenn skóla, leikskóla, sumardvalarheimila, íþrótt- og tómstundamiðstöðva og annarra slíkra stofnana eða staða þar sem börn koma saman eða dveljast um lengri eða skemmri tíma, eiga rétt til upplýsinga úr sakaskrá um það hvort tiltekinn einstaklingur sem sótt hefur um starf á þeirra vegum hefur hlotið dóm vegna

brota gegn barni á ákvæðum XXII. kafla almennra hegningarlaga, að fengnu samþykki viðkomandi umsækjanda.

15.2 HEIMILDIR BARNA- OG FJÖLSKYLDUSTOFU TIL AÐ GEFA UPPLÝSINGAR UM DÆMDA KYNFERÐISBROTAMENN

Samkvæmt 36. gr. barnaverndarlaga á Barna- og fjölskyldustofa rétt á upplýsingum úr sakaskrá um einstaklinga sem hlotið hafa refsidóm fyrir brot á ákvæðum XXII. kafla hegningarlaga um kynferðisbrot. Barna- og fjölskyldustofa getur tilkynnt það til viðkomandi barnaverndarþjónustu flytji einstaklingur sem veruleg hættu er talin stafa af í umdæmi hennar. Ef rík barnaverndarsjónarmið mæla með getur barnaverndarþjónusta gert öðrum viðvart að fengnu samþykki Barna- og fjölskyldustofu.

16. BARNAHÚS

7. gr. og 22. gr. barnaverndarlaga nr. 80/2002

Barnahús sinnir málefnum barna sem grunur leikur á að hafi sætt kynferðisofbeldi, líkamlegu ofbeldi eða heimilisofbeldi. Barnaverndarþjónustur bera ábyrgð á vinnslu slíkra mála og geta óskað eftir þjónustu Barnahúss.

Í Barnahúsi fer öll aðkoma að barninu fram undir einu þaki í barnvænlegu umhverfi. Markmið Barnahúss er einnig að tryggja viðeigandi greiningu og meðferð sem og að tryggja þekkingu á málefnum barna sem eru þolendur ofbeldis.

Börn og foreldrar þeirra geta með tilvísun barnaverndarþjónustu fengið alla þjónustu á einum stað sér að kostnaðarlausu. Sæti mál lögreglurannsókn fer staðsetning skýrslutöku eftir ákvörðun dómara. Dómari getur óskað eftir að skýrslutaka fari fram í Barnahúsi og er þá um lokað þinghald að ræða. Börn á aldrinum 15 til 18 ára fara í skýrslutöku til lögreglu, nema í undantekningartilvikum, t.d. ef um alvarlega þroskaröskun er að ræða. Í þeim tilvikum geta dómstólar óskað eftir skýrslutöku í Barnahúsi.

Barnaverndarþjónustur geta óskað eftir annarri þjónustu Barnahúss, eins og könnunarviðtali, greiningu, meðferð og lækni skoðun. Könnunarviðtöl og skýrslutökur falla undir rannsóknarviðtöl.

16.1 VIÐTÖL Í BARNAHÚSI

- Rannsóknarviðtöl

Markmið rannsóknarviðtals er að fá fram nákvæmar og greinargóðar lýsingar frá barninu af meintu ofbeldi án þess að auka hættu á röngum ásökunum hafi ofbeldi ekki átt sér stað. Sérfræðingar Barnahúss hafa fengið

þjálfun í viðurkenndri viðtalstækni til notkunar í rannsóknarviðtölum. Viðtalstækni þessi hefur sýnt, í endurteknum rannsóknum, að hún kallar frekar fram frjálsa frásögn barns af mögulegu ofbeldi og að frásögn barnsins verður innihaldsmeiri en ella.

- Skýrslutaka fyrir dómi

Sæti mál brotaþola að 15 ára aldri lögreglurannsókn geta dómstólar óskað eftir að skýrslutaka fari fram í Barnahúsi. Sérþjálfað starfsfólk Barnahúss sér þá um viðtalið, undir stjórn dómara. Börn á aldrinum 15 til 18 ára fara í skýrslutöku til lögreglu, nema í undantekningartilvikum, t.d. ef um alvarlega þroskaröskun er að ræða. Í þeim tilvikum geta dómstólar óskað eftir skýrslutöku í Barnahúsi.

Viðtölin eru ávallt tekin upp á stafrænt myndband með hljóði svo unnt sé að spila upptökuna í dómsal þegar/ef aðalmeðferð fer fram. Viðstaddir skýrslutöku í Barnahúsi (í öðru herbergi en barnið og sérfræðingur Barnahúss) eru dómari, fulltrúi ákærvalds, verjandi sakbornings, réttargæslumaður brotaþola, lögregla og fulltrúi barnaverndarþjónustu.

- Könnunarviðtal

Könnunarviðtal fer fram að beiðni barnaverndarþjónustu þegar ekki er óskað eftir lögreglurannsókn, t.d. ef meintur gerandi er ósakhæfur, tilefni grunsemda er kynferðisleg hegðun barns eða þegar börn eru systkini barns sem hefur orðið fyrir ofbeldi. Viðstaddur er starfsmaður barnaverndarþjónustu en framkvæmdin er að öðru leyti eins og við skýrslutöku.

- Viðtal við fylgdarlaus börn í tengslum við umsókn þeirra um alþjóðlega vernd

Barnaverndarþjónustur geta óskað eftir könnunarviðtali fyrir fylgdarlaus börn á flótta frá heimalandi sínu. Viðstaddir viðtalið eru fulltrúi frá Útlendingastofnun, réttindagæslumaður barnsins, starfsmaður barnaverndarþjónustu og eftir atvikum túlkur. Í könnunarviðtali er farið yfir aðstæður í heimalandi, ástæða flótta, ástæða komu til Íslands, flóttaleið, mögulegt ofbeldi sem barnið hefur orðið fyrir, líðan og væntingar til framtíðar. Ef barnið greinir frá ofbeldi í viðtalinu getur barnaverndarþjónusta óskað eftir greiningu og meðferð fyrir barnið.

- Sérhæfð greining og meðferð

Barnaverndarþjónustur geta að loknu rannsóknarviðtali óskað eftir greiningu og meðferð fyrir barnið. Við greiningu eru metnar hugsanlegar afleiðingar ofbeldisins á barnið og fjölskyldu þess. Leiði greining í ljós að þörf er á fræðslu og/eða áfallameðferð sinna sérfræðingar Barnahúss því og fer meðferð oftast fram í heimabyggð barnsins sé þess óskað. Sérfræðingar Barnahúss nota gagnreyndar aðferðir í meðferðarvinnu með

börnum og eru það aðferðir sem rannsóknir sýna fram á að bera hvað mestan árangur við úrvinnslu áfalla og annars tengds vanda.

Meðferðaraðili kortleggur vanda barnsins og mælir með viðeigandi meðferð ef þörf krefur. Hlutverk meðferðaraðila er einnig að skrifa vottorð fyrir saksóknara og/eða lögreglu og bera vitni í máli barnsins fyrir dómi.

- Læknisskoðun

Í Barnahúsi er aðstaða til læknisskoðunar. Barnaverndarþjónusta og lögregla geta óskað eftir læknisskoðun. Kvensjúkdómalæknir, barnalæknir og hjúkrunarfræðingur sjá um skoðunina. Læknisskoðun er framkvæmd til að leita að vísbendingum um ofbeldi og/eða vanrækslu en hana er einnig hægt að framkvæma í meðferðartilgangi.

- Ráðgjöf og fræðsla

Hægt er að hringja í Barnahús og óska eftir ráðgjöf og leiðbeiningum vegna gruns um ofbeldi. Barnahús býður einnig upp á fyrirlestra og veitir fræðslu. Símanúmer: 530 2500. Netfang: barnahus@barnahus.is

17. SÁLFRÆÐIÞJÓNUSTA VEGNA ÓVIÐEIGANDI KYNHEGÐUNAR BARNA

7. gr. barnaverndarlaga nr. 80/2002

Barnaverndarþjónustur geta sótt um sérhæfða sálfræðiþjónustu til Barna- og fjölskyldustofu fyrir börn allt að 18 ára aldri sem sýna óviðeigandi kynhegðun eða misnota aðra kynferðislega. Þjónustan er í höndum sálfræðinga sem hafa sérhæft sig á þessu sviði. Þjónustan fer að meginhluta fram á sálfræðistofu þjónustuaðila en hver sálfræðingur vinnur þar sjálfstætt að hverju máli og sér um að boða barn og foreldra (forsjáraðila) til viðtals. Markmiðið með þjónustunni er að styðja við barnið sem sýnt hefur hina óviðeigandi eða skaðlegu kynhegðun og draga þannig úr skaðsemi hegðunarinnar fyrir barnið sjálft og minnka jafnframt líkur á því að hegðunin endurtaki sig. Einnig er forsjáraðilum barnsins og starfsfólki barnaverndarþjónustu og Barna- og fjölskyldustofu veitt fagleg ráðgjöf.

Barnaverndarþjónustur sækja um sálfræðiþjónustuna til Barna- og fjölskyldustofu á umsóknareyðublöðum sem er að finna á heimasíðu Barna- og fjölskyldustofu. Þar má einnig nálgast lýsingu á þjónustunni.

Hluti af þjónustunni er að veita starfsfólki barnaverndarþjónustu handleiðslu ef Barna- og fjölskyldustofa telur þörf á. Mat og meðferð eru framkvæmd með viðurkenndum matstækjum og aðferðum á borð við hugræna

atferlismeðferð. Matið byggir á viðtölum við hlutaðeigandi aðila ásamt niðurstöðum úr sálfræðilegum prófum og öðru mati á hugsanlegum áhættuþáttum sem meðferðinni er síðan beint að. Einnig er byggt á öðrum gögnum svo sem skýrslum frá barnaverndarþjónustu, lögregluskýrslum eða geðheilbrigðis- eða þroskamati.

Mikilvægt er að forsjáraðilar barns veiti samþykki sitt fyrir þjónustunni en að öðrum kosti leitar barnaverndarþjónusta viðeigandi leiða samkvæmt barnaverndarlögum. Samvinna og stuðningur við foreldra og heimaumhverfi barnsins er lykilþáttur í þjónustunni.

Meðferðarvinnan snýr ávallt að því að draga úr líkum á frekari óviðeigandi kynhegðun og að barnið öðlist aukna færni til að sýna viðeigandi og félagsvæna hegðun. Við lok meðferðar skilar sálfræðingur skýrslu til barnaverndarþjónustu og Barna- og fjölskyldustofu ásamt því að boða til skilafundar með starfsmanni barnaverndarþjónustu og forsjáraðilum.

18. FJÖLKERFAMEÐFERÐ – MST

7. gr. barnaverndarlaga nr. 80/2002

Barna- og fjölskyldustofa starfrækir fjölkerfameðferð (MST – Multisystemic Therapy) samkvæmt 7. gr. barnaverndarlaga. Meðferðin er ætluð börnum og unglingum á aldrinum 12 til 18 ára sem glíma við alvarlegan hegðunar- og/eða vímuefnavanda sem kemur fram á flestum eða öllum eftirtöldum sviðum:

- Skólaforðun eða verulegum skólaerfiðleikum.
- Misnotkun áfengis og notkun annarra vímuefna.
- Ofbeldisfullum talsmáta eða hótunum um að skaða aðra.
- Líkamlegu ofbeldi gegn öðrum á heimili, í skóla eða nærumhverfi.
- Afskiptum lögreglu, afbrotum eða refsiverðri hegðun.

Vandinn getur verið það alvarlegur að önnur stuðningsúrræði samkvæmt ákvæðum barnaverndarlaga hafa ekki skilað árangri eða eru talin ófullnægjandi og að óbreyttu kæmi til vistunar utan heimilis. Ekki er nauðsynlegt að barn glími við vanda á öllum ofantöldum sviðum til að MST eigi við. Þannig getur MST nýst barni sem glímur fyrst og fremst við vímuefnavanda og afleiðingar hans. MST getur einnig nýst fjölskyldu barns sem notar ekki vímuefni en glímur við vanda á öðrum sviðum. Meðferðin byggir á fjölbreyttum aðferðum og eru markmið hennar og inngríp einstaklingsbundin hverju sinni. Vísað er í MST út frá hegðun barns, en meðferðin er fyrst og fremst ætluð foreldrum. Einstaklingsbundin markmið endurspeglast síðan með einum eða öðrum hætti í heildarmarkmiðum MST, sem eru að barn:

- Búi heima hjá sér.
- Stundi skóla eða vinnu.

- Noti ekki vímuefni.
- Beiti ekki ofbeldi eða hótunum.
- Komist ekki í kast við lögin.

Einungis barnaverndarþjónustur geta sótt um MST til Barna- og fjölskyldustofu. Starfsfólk barnaverndarþjónustu getur leitað ráðgjafar MST-teymisstjóra í síma um það hvort meðferðin er talin henta tilteknu barni og fjölskyldu. Barnaverndarþjónusta sem sækir um MST upplýsir foreldra og barn um meðferðina og þær reglur sem gilda um hana, einkum þó að hún fer ávallt fram á heimili fjölskyldunnar og gerir þá kröfu að barnið búi heima. Teymistjóri MST og starfsmaður barnaverndarþjónustu fara síðan á heimili barnsins og meta nánar með foreldrum þess forsendur meðferðar. MST felst í að efla styrkleika, hæfni og bjargráð barns og foreldra til að takast á við aðsteðjandi vandamál. Meðferðarinnngrip snúa að öllu nærumhverfi: foreldrum, fjölskyldu og hugsanlega fjölskylduvinum, félagahópi, skóla eða vinnustað barns og svo framvegis. Reynt er að bæta samheldni innan fjölskyldunnar, tengsl og samráð foreldra og skóla og annarra lykilaðila í nærumhverfi barnsins. MST þykir fullreynt eftir 3–5 mánuði sem er að öllu jöfnu hámarkslengd meðferðarinnar.

Ekki er nauðsynlegt að barn hafi lokið MST svo hægt sé að sækja um vistun á Stuðlum eða meðferðarheimili heldur ræður þar mat á áhættu- og verndandi þáttum og annað í umhverfi og aðstæðum fjölskyldunnar. Í ákveðnum tilfellum getur komið í ljós þegar MST-meðferð er byrjuð að ekki er talið mögulegt eða öruggt að halda henni áfram og getur barnaverndarþjónusta þá nýtt upplýsingar MST til að endurmeta þarfir barns og leitað annarra viðeigandi úrræða.

Dæmi eru um að barn fari í MST eftir að vistun á Stuðlum eða öðru meðferðarheimili lýkur ef það er talið eiga betur við en eftirfylgd meðferðarheimilis. Starfsmaður barnaverndarþjónustu þarf þá að eiga samráð við MST-teymisstjóra eigi síðar en fjórum vikum áður en vistun lýkur svo tryggja megi nauðsynlegan undirbúning, samfellu og betri árangur í meðferð. Mikilvægt er að starfsmaður barnaverndarþjónustu sækir formlega um MST-meðferð þegar ákvörðun hefur verið tekin. Ef barni er ráðstafað í tímabundið fóstur stendur MST ekki til boða þar sem ekki er hægt að tryggja yfirfærslu til lengri tíma. Ef fóstrið er varanlegt eða ef fyrirsjáanlegt þykir að barnið muni dvelja áfram á heimilinu, sem getur átt við ef barni er ráðstafað til ættingja, þá eru dæmi um að MST-meðferð eigi við.

Hvert MST-meðferðarteymi er skipað fjórum meðferðaraðilum og einum handleiðara sem jafnframt er teymisstjóri. Meðferðaraðili hittir forsjáraðila (og eftir aðstæðum barn) á heimili þeirra eftir samkomulagi og

fjölskyldan hefur jafnframt aðgengi að meðferðaraðila í síma allan sólarhringinn. Ekki er þó ætlast til þess að meðferðaraðili fari á staðinn eins og um útkall eða bráðapjónustu væri að ræða.

19. MEÐFERÐARHEIMILI Á VEGUM RÍKISINS

XIII. kafli barnaverndarlaga 80/2002

20. gr. samnings Sameinuðu þjóðanna um réttindi barnsins, sbr. lög nr. 19/2013

Staðlar fyrir vistun eða fóstur barna á vegum barnaverndaryfirvalda

Samkvæmt 79. gr. barnaverndarlaga ber mennta- og barnamálaráðuneytið ábyrgð á því að til séu heimili og stofnanir fyrir börn. Annars vegar er um að ræða stofnun sem getur tekið á móti börnum í bráðatilvikum til að tryggja öryggi þeirra vegna meintra afbrota eða alvarlegra hegðunarerfiðleika og greint vanda barna sem talin eru þurfa sérhæfða meðferð. Hins vegar stofnanir/heimili sem veitt geta börnum sérhæfða meðferð vegna alvarlegra hegðunarerfiðleika, vímuefnaneyslu og meintra afbrota.

Ráðuneytið hefur veitt Barna- og fjölskyldustofu umboð til að annast uppbyggingu og rekstur ofangreindra heimila og stofnana og stofan getur falið öðrum rekstur þeirra á grundvelli þjónustusamnings.

Barna- og fjölskyldastofa ber einnig að hafa yfirumsjón með vistun á þeim heimilum og stofnunum sem ríkið rekur eða styrkir.

19.1 FRAMKVÆMD VISTUNAR BARNS Á HEIMILI EÐA STOFNUN SKV. 79. GR. BARNAVERNDARLAGA

Stefni barn eigin heilsu eða þroska í hættu með hegðun sinni getur barnaverndarþjónusta vistað það til skammtíameðferðar og rannsóknar á viðeigandi stofnun, ýmist með samþykki foreldra og barns sem náð hefur 15 ára aldri, sbr. 25. gr., eða farið með það fyrir umdæmisráð sem getur úrskurðað um slíka vistun í allt að fjóra mánuði, sbr. 27. gr. barnaverndarlaga. Ef barnaverndarþjónusta telur nauðsynlegt að barn dveljist lengur á meðferðarheimili getur þjónustan gert kröfu þess efnis fyrir dómi, að fengnum úrskurði umdæmisráðs, sbr. 28. gr. laganna.

Áður en barn er vistað á heimili eða stofnun samkvæmt 79. gr. barnaverndarlaga skal barnaverndarþjónusta reyna önnur stuðningsúrræði nema ljóst þyki að þau komi ekki að gagni. Ef nauðsynlegt er að vista barn utan heimilis skal velja heimili og stofnun af kostgæfni og með tilliti til þarfa og hagsmuna barnsins sem í hlut á. Í 20. gr. Barnasáttmálans er fjallað um vistun barns utan heimilis. Þar er sérstaklega kveðið á um að ef nauðsynlegt reynist að vista barn á stofnun beri að leggja mat á hvort viðkomandi stofnun teljist viðeigandi til

þess að annast um barnið. Barnasáttmálinn leggur þar með áherslu á að vistun barns á stofnun eigi að vera síðasta úrræðið sem grípa á til við úrlausn á málefnum barna.

Það er stór ákvörðun að senda barn af heimili sínu og á meðferðarheimili. Barnið er þá tekið burt úr sínu daglega og kunnuglega umhverfi, burtu frá vinum, skóla og fjölskyldu og í ókunnar aðstæður þar sem unglingar sem þar dveljast eiga í sömu eða svipuðum erfiðleikum. Þegar unglingur eða barn er komið í alvarlegan vanda, t.d. vegna hegðunarerfiðleika, vímuefnaneyslu eða afbrota, þarf oft á tíðum að hjálpa því að slíta tengslin við þann félagsskap sem það hefur verið í og því kostur að það fari í annað umhverfi til að hjálpa því að takast á við vanda sinn. Engu að síður þarf að hafa í huga að alla jafna er gert ráð fyrir því að barnið komi aftur heim til sín og því þarf að vera búið að skoða vel þær aðstæður og atlæti sem barnið hefur búið við og hjálpa foreldrum og öðrum til að takast á við vandann á annan hátt en áður hefur verið gert. Því er nauðsynlegt að barnaverndarþjónusta sé búið að leggja mat á að dvöl á meðferðarheimili sé barninu fyrir bestu áður en umsókn er send og að góð rök séu fyrir þeirri ákvörðun; auk þess að gerð sé áætlun með foreldrum um það á hvern hátt þau ætla sjálf að taka á málefnum barnsins í framhaldinu og mögulega skoða annan vanda sem kann að vera fyrir hendi í fjölskyldunni.

Barnaverndarþjónusta skal senda umsókn um vistun barns á meðferðarheimili til Barna- og fjölskyldustofu á sérstökum eyðublöðum. Stofan metur og tekur ákvörðun í samráði við þjónustuna um vistun, þar á meðal hvaða heimili hentar barni best, hvenær vistun skuli hefjast og hvenær henni skuli ljúka.

Barnaverndarþjónustu ber að undirbúa barn undir viðskilnað frá foreldrum sínum og væntanlega vistun. Barnaverndarþjónusta sem vistar barn skal veita barni og foreldrum nauðsynlegan stuðning meðan á vistun stendur. Hún skal fylgjast með líðan barnsins og því að ráðstöfun nái tilgangi sínum, m.a. með reglubundnum heimsóknum á heimili. Gera skal skriflegan samning um vistun hvers barns, sbr. 80. gr. barnaverndarlaga, auk þess að gera skriflegan samning um umgengni barns við foreldra þess á meðan á meðferð stendur, sbr. 81. gr. laganna. Sérstaklega þarf að hafa í huga að barn sem náð hefur 15 ára aldri er sjálft aðili að málinu og þarf því bæði að skrifa undir umsókn um meðferð og vistunarsamninginn. Einnig þarf að gæta að þeim kröfum sem gerðar eru til samþykkis í 48. gr. barnaverndarlaga. Þar kemur fram að samþykki foreldra og barns skuli vera skriflegt og undirritað í viðurvist tveggja einstaklinga sem votta að foreldrum og barni hafi verið gerð full grein fyrir eðli og réttaráhrifum samþykkisins. Ekkert er því til fyrirstöðu að starfsfólk þjónustunnar votti framangreint.

Barna- og fjölskyldustofa starfrækir tvö meðferðarheimili á höfuðborgarsvæðinu og hefst meðferð ávallt á öðru hvoru þeirra. Gert er ráð fyrir að meðferðin taki 8–12 vikur. Fyrir útskrift þaðan er metið hvers konar þjónustu barnið þarfnast áfram. Ef niðurstaðan er sú að barnið þurfi á áframhaldandi meðferðarvistun að halda þarf barnaverndarþjónusta að sækja um framhaldsmeðferð á meðferðarheimili. Í umsókn skulu koma fram

upplýsingar um stöðu barnsins sem varpa ljósi á þann vanda sem vinna þarf með í framhaldsmeðferðinni, sbr. umsóknareyðublað Barna- og fjölskyldustofu.

19.2 RÉTTINDI BARNA OG BEITING ÞVINGUNAR Á MEÐFERÐARHEIMILUM

Barna- og fjölskyldustofa hefur sett sérstakar reglur um réttindi barna á meðferðarheimilum sem eru undir yfirstjórn stofunnar, þær er að finna á heimasíðu Barna- og fjölskyldustofu. Reglurnar kveða m.a. á um almennt bann við niðurlægjandi meðhöndlun, líkamlegri valdbeitingu, fjötrun og einangrun. Reglurnar ákvarða jafnframt hvernig skuli bregðast við neyðartilvikum og aðstæðum þar sem markmið vistunar og ábyrgð stofnana á velferð skjólstæðinga sinna getur hugsanlega krafist bæði þvingunaraðgerða og eftirlits með einkalífi þeirra, s.s. eftirliti með samskiptum við aðila utan meðferðarheimilis.

19.3 MEÐFERÐ KVARTANA VEGNA MEÐFERÐARHEIMILA

Barna- og fjölskyldustofa hefur sett sérstakar reglur um meðferð kvartana vegna meðferðarheimila sem eru undir yfirstjórn stofunnar, þær er að finna á heimasíðu Barna- og fjölskyldustofu. Reglurnar kveða m.a. á um skyldu forstöðumanna meðferðarheimila til að upplýsa börn um réttindi sín og þær reglur sem gilda um vistun þeirra.

19.4 HEIMILI OG STOFNANIR UNDIR YFIRSTJÓRN BARNA- OG FJÖLSKYLDUSTOFU

Barna- og fjölskyldustofa starfrækir fjögur meðferðarheimili. Blönduhlíð og Stuðlar eru staðsett á höfuðborgarsvæðinu og bjóða upp á kortlagningu og meðferð sem tekur 8–12 vikur. Bjargey í Eyjafjarðarsveit og Gunnarsholt á Rangárvöllum bjóða upp á sex mánaða framhaldsmeðferð með möguleika á skemmri eða lengri vistun eftir því hver þörf barnsins er. Þá rekur Barna- og fjölskyldustofa jafnframt stuðningsheimilið Esju sem er ætlað börnum sem hafa lokið grunn- og framhaldsmeðferð og þurfa áframhaldandi stuðning en geta af ýmsum ástæðum ekki búið hjá forsjáraðilum. Megináhersla er lögð á að viðhalda þeim árangri sem náðst hefur í meðferð, vinna áfram með virkni og samfélagsþátttöku og undirbúa skjólstæðing fyrir að standa á eigin fótum. Áhersla er á viðhald meðferðarárangurs, samfélagslega virkni og undirbúning að sjálfstæðu lífi.

Á heimasíðu Barna- og fjölskyldustofu er að finna upplýsingar um meðferðarheimili og stuðningsheimili sem starfa á vegum stofunnar.

20. GÆÐA- OG EFTIRLITSSTOFNUN VELFERÐARMÁLA (GEV)

Lög um Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála nr. 88/2021

Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála (GEV) tók til starfa 1. janúar 2022 þegar lög nr. 88/2021 um Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála tóku gildi. Stofnunin er sjálfstæð ríkisstofnun sem er óháð í störfum sínum og heyrir undir félags- og vinnumarkaðsráðuneytið, sbr. 1. mgr. 1. gr. laga um GEV. Grunnur stofnunarinnar var Gæða- og eftirlitsstofnun félagsþjónustu og barnaverndar (GEF) sem starfaði sem ráðuneytisstofnun frá 7. maí 2018 til 31. desember 2021, fyrst innan velferðarráðuneytis og síðar félagsmálaráðuneytis, á grundvelli heimildar í 17. gr. laga um Stjórnarráð Íslands nr. 115/2011. Tók GEV við verkefnum af GEF og tilteknum stjórnsýslu- og eftirlitsverkefnum frá öðrum stjórnvöldum, einkum verkefnum sem heyrðu undir Barnaverndarstofu.

20.1 HLUTVERK GÆÐA- OG EFTIRLITSSTOFNUNAR VELFERÐARMÁLA

Stofnunin fer með ytra eftirlit með gæðum velferðarþjónustu sem er veitt á grundvelli barnaverndarlaga, laga um Barna- og fjölskyldustofu, laga um félagsþjónustu sveitarfélaga, laga um þjónustu við fatlað fólk með langvarandi stuðningsþarfir, laga um málefni aldraðra, laga um Ráðgjafar- og greiningarstöð, laga um þjónustu- og þekkingarmiðstöð fyrir blinda, sjónskerta og einstaklinga með samþætta sjón- og heyrnarskerðingu og laga um samþættingu þjónustu í þágu farsældar barna, sbr. 2. mgr. 1. gr. laga um GEV.

Í 3. gr. laga um GEV er farið yfir meginhlutverk stofnunarinnar en þar segir að markmið með starfsemi GEV sé að sú þjónusta sem lúti eftirliti stofnunarinnar sé traust, örugg og í samræmi við ákvæði laga, reglugerða, reglna, samninga og leiðbeininga. Samkvæmt 2. mgr. 3. gr. laganna eru verkefni GEV m.a. að:

- a) Þróa gæðaviðmið á grundvelli bestu mögulegu þekkingar á málaflokkum á verkefnasviði stofnunarinnar.
- b) Veita rekstrarleyfi og hafa eftirlit með því að skilyrði rekstrarleyfa séu uppfyllt.
- c) Hafa eftirlit með gæðum þjónustu.
- d) Taka á móti og vinna úr kvörtunum frá notendum þjónustu.
- e) Safna upplýsingum, halda skrár og vinna úr upplýsingum frá þeim sem lúta eftirliti stofnunarinnar.
- f) Sinna öðrum verkefnum sem stofnuninni eru falin samkvæmt ákvörðun ráðherra.

Tilgangurinn með stofnun GEV var að efla og samræma faglegt eftirlit með gæðum velferðarþjónustu. Lög um GEV áréttu að allir sem veita þjónustu sem lýtur eftirliti GEV skulu hafa virkt innra eftirlit með starfsemi sinni, sbr. 11. gr. laganna. GEV hefur því ytra eftirlit með gæðum þjónustu en eftirlitsverkefni stofnunarinnar skiptast nánar tiltekið í fernt:

1. **Kvartanir.** Notendur þjónustu sem lýtur eftirliti GEV eða þeir sem koma fram fyrir hönd notanda þjónustu samkvæmt lögum, t.d. forsjárforeldrar, geta sent stofnuninni kvörtun yfir gæðum þjónustunnar skv. 17. gr. laga um GEV.
2. **Rannsókn alvarlegra óvæntra atvika.** Þeim sem lúta eftirliti GEV er skylt að tilkynna stofnuninni án tafar um alvarleg óvænt atvik sem GEV ber að rannsaka skv. 12. gr. laga um GEV. Markmið rannsóknarinnar er að leita skýringa sem geta nýst til að koma í veg fyrir að sambærileg atviki eigi sér stað.
3. **Ábendingar.** Stofnunin tekur við ábendingum um þjónustu undir eftirliti GEV sem er ekki í samræmi við gæðaviðmið eða ákvæði laga, reglugerða, reglna, samninga og leiðbeininga skv. 13. gr. laga um GEV. Stofnunin metur sjálf hvort tilefni sé til þess að hefja frumkvæðiseftirlit í kjölfar slíkra ábendinga.
4. **Frumkvæðiseftirlit.** Stofnunin hefur að eigin frumkvæði eftirlit með velferðarþjónustu. Eftirlit getur verið reglubundið, byggt á áhættumati eða framkvæmt af ákveðnu tilefni, t.d. vegna ábendinga skv. 13. gr. laganna eða upplýsinga sem borist hafa stofnuninni vegna kvörtunarmáls skv. 17. gr. laganna eða með öðrum hætti, t.a.m. fjölmiðlaumfjöllun.

Til þess að geta sinnt eftirlitshlutverki sínu getur GEV kafið þá sem lúta eftirliti stofnunarinnar um hverjar þær upplýsingar sem stofnunin telur nauðsynlegar við framkvæmd laganna, sbr. 1. mgr. 15. gr. og 1. mgr. 22. gr. laga um GEV.

Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála er til húsa að Suðurlandsbraut 24, 108 Reykjavík. Nánari upplýsingar um GEV er að finna á heimasíðu stofnunarinnar www.gev.is. Hægt er að beina fyrirspurnum til stofnunarinnar á netfangið gev@gev.is. Umsóknir um leyfi og móttaka kvartana og ábendinga fer fram inni á „mínum síðum“ á heimasíðu stofnunarinnar www.gev.is

20.2 NÁNAR UM HLUTVERK OG MÁLSMEÐFERÐ VEGNA EFTIRLITSVERKEFNA GEV

20.2.1 REKSTRARLEYFI, 5.–10. GR. LAGA UM GÆÐA- OG EFTIRLITSSTOFNUN VELFERÐARMÁLA

Með setningu laga um GEV var ætlunin að samræma fyrirkomulag leyfisveitinga fyrir velferðarþjónustu en samkvæmt lögunum þurfa stjórnvöld ekki rekstrarleyfi fyrir eigin starfsemi en starfsemi allra einkaaðila sem fara með þjónustu sem lýtur eftirliti stofnunarinnar er nú rekstrarleyfis skyld.

GEV annast m.a. útgáfu rekstrarleyfa til einkaaðila sem vilja veita þjónustu á grundvelli barnaverndarlaga nr. 88/2002 og reglugerðar um úrræði á ábyrgð sveitarfélaga samkvæmt ákvæðum barnaverndarlaga nr. 652/2004. Leyfin eru eftirfarandi:

- Bráðavistun skv. 84. gr. barnaverndarlaga.
- Stuðningsfjölskylda skv. 85. gr. barnaverndarlaga.
- Fóstur skv. 66. gr. barnaverndarlaga.
- Tilsjón og persónulegur ráðgjafi skv. 24. gr. barnaverndarlaga.
- Sumardvalir skv. 91. gr. barnaverndarlaga.

Á heimasíðu GEV er að finna rafræn umsóknareyðublöð fyrir rekstrarleyfin. Umsækjendur skrá sig inn á umsóknarvef með rafrænum skilríkjum og fylla þar út viðeigandi umsóknareyðublað. Umsóknunum þarf að fylgja heimild til GEV fyrir öflun sakavottorðs umsækjanda og allra heimilismanna eldri en 15 ára. Einnig þarf umsækjandi að skila inn læknisvottorði sem staðfestir andlegt og líkamlegt heilsufar hans. Þegar umsókn hefur borist ásamt fylgigögnum óskar GEV eftir umsögn frá barnaverndarþjónustu í heimilisumdæmi umsækjanda. Á heimasíðu GEV geta barnaverndarþjónustur nálgast stöðluð umsagnareyðublöð sem þær fylla inn í og skila til GEV.

Í umsögn barnaverndarþjónustu skal koma fram afstaða þjónustunnar til þess hvort umsækjandi hafi nauðsynlega þekkingu og hæfni til að veita umsóttu þjónustu. Jafnframt skal í umsögninni fjallað um önnur atriði sem barnaverndarþjónustan telur skipta máli fyrir meðferð umsóknarinnar hjá GEV. Þá skal í umsögninni koma fram hvort barnaverndarþjónusta mæli með því að leyfið sé veitt. Mikilvægt er að afstaða barnaverndarþjónustunnar til útgáfu leyfis sé vel ígrunduð og komi skýrt fram.

Þegar umsögn barnaverndarþjónustu hefur borist til GEV er unnt að taka ákvörðun í málinu hvort leyfi verði veitt eða ekki. Unnt er að kæra synjun GEV á útgáfu leyfis til félags- og vinnumarkaðsráðuneytisins.

20.2.2 EFTIRLITSHLUTVERK GÆÐA- OG EFTIRLITSSTOFNUNAR VELFERÐARMÁLA

Alvarleg óvænt atvik – 12. gr. laga um GEV

Í 1. mgr. 12. gr. laga um GEV er kveðið á um að allir þeir sem veita þjónustu sem lýtur eftirliti GEV skuli skrá óvænt atvik en með óvæntu atviki er átt við óhappatilvik, mistök, vanrækslu eða önnur atvik sem valdið hafa notanda þjónustu tjóni eða hefðu getað valdið notandanum tjóni. Í 2. mgr. 12. gr. laganna segir að þeim sem lúta eftirliti GEV sé skylt að tilkynna stofnuninni án tafar um alvarleg óvænt atvik. Með alvarlegu óvæntu atviki er átt við atvik sem valdið hefur eða hefði getað valdið notanda þjónustu varanlegu líkamlegu eða andlegu tjóni eða orðið honum að bana.

Þegar GEV berst tilkynning skv. 2. mgr. 12. gr. laganna er stofnuninni skylt að hefja rannsókn á atvikinu. Markmið rannsóknarinnar er að leita skýringa sem geta nýst til að koma í veg fyrir að sambærileg atvik eigi sér stað. Ef rannsókn leiðir fram vitneskju eða vekur grun um refsiverða háttsemi skal stofnunin beina ábendingu um slíkt til lögreglu. Við meðferð máls samkvæmt ákvæði þessu hefur GEV þær heimildir sem mælt er fyrir um í 15. gr. laganna um gagnaöflun og skal ljúka umfjöllun um atvikið með skýrslu. Ef atvik tengist veitingu heilbrigðisþjónustu skal Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála upplýsa Embætti landlæknis um atvikið. Stofnuninni og embættinu er heimilt að miðla upplýsingum, þ.m.t. persónuupplýsingum, sín á milli í þágu markmiða rannsóknar á atvikinu.

Þegar stofnunin móttækur tilkynningu frá þjónustuveitanda fer fyrst fram mat á því hvort tilkynningin uppfylli framangreind skilyrði 12. gr. laganna, þ.e. hvort um sé að ræða alvarlegt óvænt atvik sem notandi þjónustu, sem stofnunin hefur eftirlit með, verður fyrir. Ef tilkynningin uppfyllir ekki skilyrði 12. gr. laganna er málinu lokað með tilkynningu þar að lútandi, t.d. ef tilkynning varðar atvik sem starfsmaður þjónustuveitanda verður fyrir en ekki notandi þjónustu. Ef tilkynning uppfyllir skilyrði 12. gr. laganna sendir GEV tilkynningu þess efnis til þjónustuveitanda og hlutaðeigandi aðila sem stofnuninni ber að hafa samráð við undir rannsókn þar sem einnig er tilkynnt um að rannsókn sé hafin á atvikinu. Undir rannsókn málsins er aflað allra þeirra gagna og upplýsinga sem nauðsynleg eru til að leita skýringa á hinu alvarlega óvænta atviki með það að markmiði að koma í veg fyrir að það endurtaki sig og gæði og öryggi þjónustunnar þannig betrumbætt. Stofnunin lýkur svo umfjöllun um atvikið með skýrslu sem GEV er skylt að birta, eða útdrátt úr henni. Við birtingu skýrslu ber að gæta þess að engar persónugreinanlegar upplýsingar komi fram, sbr. 1. mgr. 4. gr. laga um GEV.

Ábendingar um misbrest í þjónustu – 13. gr. laga um GEV

Allir hafa möguleika á að senda ábendingu til GEV um misbrest í þjónustu sem stofnunin hefur eftirlit með en þau sem senda GEV ábendingu teljast ekki aðilar máls og fá þar af leiðandi ekki upplýsingar um meðferð ábendingarinnar. Þegar ábending berst metur stofnunin hvort tilefni sé til þess að hefja frumkvæðiseftirlit vegna þeirrar þjónustu sem ábendingin varðar (úttekt á þjónustuveitanda) en við það mat er m.a. skoðað hvort þjónustan sé í samræmi við gæðaviðmið eða ákvæði laga, reglugerða, reglna, samninga og leiðbeininga. Stofnunin getur við mat á framangreindu óskað frekari upplýsinga og/eða skýringa varðandi innihald ábendingar. GEV er skylt að gæta leyndar um persónuupplýsingar þess sem sendir stofnuninni ábendingu, sbr. 2. mgr. 13. gr. laga um GEV.

Frumkvæðiseftirlit GEV – ytra eftirlit GEV með velferðarþjónustu – 14.–16. gr. laga um GEV

GEV hefur að eigin frumkvæði eftirlit með gæðum þjónustu. Slíkt eftirlit getur verið af ýmsum ástæðum og getur verið reglubundið, byggt á áhættumati eða framkvæmt af ákveðnu tilefni, t.d. vegna ábendinga skv. 13. gr. laganna eða upplýsinga sem stofnuninni hafa borist vegna kvörtunarmáls skv. 17. gr. laganna. Þá getur eftirlit bæði verið almennt og afmarkað, t.d. við einstaka málaflokka, þjónustuveitendur, starfsstöðvar eða atvik. Frumkvæðiseftirliti lýkur með skýrslu og getur meðal annars farið fram með vettvangsathugunum. Skýrslu vegna frumkvæðiseftirlits ber að birta skv. 1. mgr. 4. gr. laga um GEV.

Kvartanir yfir gæðum velferðarþjónustu – 17. gr. laga um GEV

Í 17. gr. laga um GEV er kveðið á um sérstaka kvörtunarleið fyrir notendur þjónustu sem GEV hefur eftirlit með, sbr. 2. mgr. 1. gr. laganna, en unnt er að kvarta yfir *gæðum* þjónustunnar. Samkvæmt 1. mgr. 17. gr. laga um GEV skal kvörtun tilgreina að hverjum hún beinist og innihalda lýsingu á atvikum sem eru tilefni kvörtunar. Þá þarf kvörtun einnig að uppfylla eftirfarandi skilyrði til þess að vera tekin til efnismeðferðar hjá GEV en þau eru:

- Er kvörtunin vegna þjónustu sem lýtur eftirliti GEV?
- Er kvartandi notandi þjónustu eða talsmaður notanda?
- Uppfyllir kvörtun skilyrði um tímafrest?
- Kvörtun er ekki vegna ákvörðunar sem má skjóta til æðra stjórnvalds/dómstóla.
- Fela atvik í kvörtun mögulega í sér ámælisverða háttsemi?

Ef kvörtunin uppfyllir ekki skilyrði þess að hún sé tekin til efnismeðferðar er kvartandi upplýstur um það með lokunarbréfi.

Uppfylli kvörtun öll ofangreind skilyrði er óskað eftir upplýsingum um atvik að baki kvörtun auk annarra nauðsynlegra gagna og skýringa, frá þeim sem kvörtunin beinist að. Þegar umbeðin gögn berast frá þeim sem kvörtunin beinist að eru þau send til kvartanda og honum gefinn kostur á að koma að athugasemdum. Þær athugasemdir eru svo sendar til upplýsinga til þess er kvörtun beinist gegn. Að því loknu er farið yfir málið.

Stofnunin lýkur kvörtunarmáli með álitum sem er ekki bindandi en felur í sér faglegt mat stofnunarinnar á því hvort gæði þjónustunnar hafi verið í samræmi við lög og reglur og hvort atvik sem greint var frá í kvörtun hafi falið í sér ámælisverða háttsemi af hálfu þjónustuveitanda.

GEV hefur ekki heimildir samkvæmt lögum til þess að grípa með beinum hætti inn í einstaka mál og endurskoðar ekki faglegt mat stjórnvalda vegna ákvörðunar sem má skjóta til æðra stjórnvalds/dómstóla.

21. RÁÐSTÖFUN BARNIS Í FÓSTUR

XII. kafli barnaverndarlaga nr. 80/2002

Reglugerðir nr. 804/2004 um fóstur og nr. 858/2013 um greiðslur vegna barna í fóstri

Staðlar fyrir vistun eða fóstur barna á vegum barnaverndaryfirvalda

21.1 FÓSTUR

Með fóstri er átt við að barnaverndarþjónusta feli sérstökum fósturforeldrum umsjá barns í að minnsta kosti þrjá mánuði, sbr. 65. gr. barnaverndarlaga. Barnaverndarþjónusta getur ráðstafað barni í fóstur þegar fyrir liggur að:

- Foreldrar hafa afsalað sér forsjá eða umsjá og samþykkt fósturráðstöfun.
- Kveðinn hefur verið upp úrskurður um heimild til að fóstura barn utan heimilis þegar samþykki foreldra, og barns eftir atvikum, liggur ekki fyrir.
- Foreldrar hafa verið sviptir forsjá með dómi.
- Barn er forsjárlaust vegna andláts forsjáraðila.
- Barn hefur komið til landsins án forsjáraðila sinna og er í umsjá barnaverndarþjónustu eða fær alþjóðlega vernd eða dvalarleyfi á Íslandi.

Fóstur getur verið tímabundið og varanlegt.

21.1.1 TÍMABUNDIÐ FÓSTUR

Með tímabundnu fóstri er átt við að fóstur vari í afmarkaðan tíma þegar ætla má að unnt verði að bæta aðstæður þannig að barnið muni geta snúið aftur til foreldra sinna án verulegrar röskunar á högum þess eða þegar áætlað er að annað úrræði taki við innan afmarkaðs tíma. Því er eingöngu ætlað að vara í takmarkaðan tíma. Samningur um tímabundið fóstur er því aðeins gerður til eins árs að hámarki. Samningurinn er aðeins endurnýjaður í algerum undantekningartilvikum og þá aðeins í eitt skipti, sbr. 23. gr. reglugerðar nr. 804/2004. Tímabundið fóstur skal ekki vara samanlagt lengur en tvö ár nema í algerum undantekningartilvikum þegar það þjónar hagsmunum barnsins, sbr. 2. mgr. 65. gr. barnaverndarlaga. Er þetta í samræmi við markmið með tímabundnu fóstri og þá kröfu sem fram kemur m.a. í 2. mgr. 67. gr. laganna um að leitast skuli við að tryggja stöðugleika í lífi barns og að röskun á högum þess verði sem minnst. Ljóst er að foreldrar kunna í einhverjum tilvikum að kjósa að samþykkja tímabundið fóstur til eins árs í senn frekar en að afsala sér forsjá og samþykkja ráðstöfun barns í varanlegt fóstur. Hér verður þó fyrst og fremst að hafa þarfir og hagsmuni barns og kröfur laga um stöðugleika að leiðarljósi en ekki afstöðu foreldra.

Markmið með tímabundnu fóstri er að búa barni öryggi og tryggja því umönnun auk þess að veita barninu nauðsynlegan stuðning þann tíma sem fóstirinu er ætlað að vara. Einnig þarf að styðja foreldra barnsins á meðan fóstur varir og búa þá undir að taka barnið til sín að nýju.

21.1.2 VARANLEGT FÓSTUR

Með varanlegu fóstri er átt við að barnið dvelji hjá fósturforeldrum þar til forsjárskyldur falla niður, þ.e. til 18 ára aldurs en þá verður barnið lögráða samkvæmt ákvæðum lögræðislaga. Fara fósturforeldrar þá að jafnaði með forsjárskyldur nema annað þyki betur henta þörfum barns og hagsmunum að mati barnaverndar. Samkvæmt 25. gr. barnaverndarlaga þá tekur barnaverndarþjónusta yfir forsjá barns sem er ráðstafað í varanlegt fóstur. Ef fóstur eða vistun varir þar til barn verður lögráða ber barnaverndarþjónustu eigi síðar en þremur mánuðum áður en það verður 18 ára að meta þarfir barnsins fyrir frekari úrræði. Æskilegt er að hefja undirbúning að lokum fósturs ári áður en því er ætlað að ljúka til að allir málsaðilar viti hvað gerist við lok ráðstöfunar. Barnaverndarþjónusta getur ákveðið með samþykki ungmennis að ráðstöfun haldist eftir að það verður 18 ára, allt til 20 ára aldurs. Ungmenni getur skotið synjun barnaverndarþjónustu, um að ráðstöfun í fóstur eða vistun haldist eftir að viðkomandi verður 18 ára, til úrskurðarnefndar velferðarmála, sbr. 25. gr. barnaverndarlaga. Sé barn með langvarandi stuðningsþarfir vegna þroska- og geðraskanana skal meta þörf fyrir framtíðarþjónustu og búsetu við 17 ára aldur í samráði við barnið, forsjáraðila og þá sérfræðinga sem þekkja best til barnsins þar sem lögð er áhersla á samfellu í þjónustu, sbr. reglugerð um búsetu fyrir börn með miklar þroska- og geðraskanir nr. 1038/2018.

Barni er komið í varanlegt fóstur þegar fyrirsjáanlegt er að ekki verði hægt að bæta aðstæður þess á annan hátt. Markmið með varanlegu fóstri er að tryggja til frambúðar umönnun, öryggi og stöðugleika í lífi barns innan fósturfjölskyldu. Áður en gerður er fóstursamningur um varanlegt fóstur skal að jafnaði gera tímabundinn fóstursamning sem líta má á sem reynslutíma. Sá tími skal ekki vera lengri en eitt ár. Á þeim tíma metur starfsmaður barnaverndar hvort aðstæður og aðbúnaður hjá fósturforeldrum henti fósturbarninu.

21.1.3 SÉRSTÖK UMÖNNUN OG ÞJÁLFUN Á FÓSTURHEIMILI VEGNA VERULEGS HEGÐUNARVANDA – STYRKT FÓSTUR

Þegar barn glímir við verulega hegðunarerfiðleika sbr. 4. mgr. 65. gr., vegna geðrænna, tilfinningalegra og annarra vandamála af því tagi, og uppfyllt eru skilyrði til að vista barnið á heimili eða stofnun samkvæmt 79. gr. barnaverndarlaga, er hægt að setja það þess í stað í fóstur sé það samkvæmt þörfum og hagsmunum barnsins.

Markmið með slíku fóstri er að barnið njóti sérstakrar umönnunar þannig að þörfum þess verði mætt og það aðstoðað við að ná tökum á vandamálum sínum. Þá er því einnig ætlað að veita barninu og foreldrum þess,

þegar það á við, nauðsynlegan stuðning þannig að það geti snúið aftur til foreldra sinna. Alla jafna er gert ráð fyrir að slík vistun standi ekki lengur en eitt ár og að barnið fari af heimilinu að þeim tíma liðnum.

Um er að ræða tímabundið fóstur þar sem hægt er að sækja um greiðsluþátttöku ríkisins sbr. 88. gr. barnaverndarlaga. Sé þörf á sérstakri umönnun og þjálfun á fósturheimili er sótt sérstaklega um það til Barna- og fjölskyldustofu. Merkt er sérstaklega við það á umsóknareyðublaði um fósturheimili en leiðbeiningar um útfyllingu umsóknar má finna á heimasíðu Barna- og fjölskyldustofu. Að gefnu samþykki Barna- og fjölskyldustofu tekur ríkið þátt í kostnaði við að mæta sérþörfum barns með þeirri sérstöku þjónustu, umönnun og þjálfun sem fósturforeldrum er ætlað að veita sbr. 88. gr. barnaverndarlaga. Barna- og fjölskyldustofa bendir á fósturforeldra sem teljast til þess fallnir að mæta þörfum barnsins. Barnaverndarþjónustan ber ábyrgð á vistuninni eins og öðrum vistunum utan heimilis.

21.2 RÁÐSTÖFUN BARNIS Í FÓSTUR

21.2.1 FÓSTURRÁÐSTÖFUN BARNIS MEÐ SAMÞYKKI FORELDRA

Í 25. gr. barnaverndarlaga er kveðið á um að barnaverndarþjónusta geti tekið við forsjá eða umsjá barns og fundið því fósturheimili með samþykki foreldra. Mikilvægt er að taka skýrt fram hvort foreldri afsali sér forsjá eða umsjá. Í þeim tilvikum sem foreldrar vilja einungis veita samþykki sitt ef barni verður ráðstafað á tiltekið heimili, t.d. hjá ættingjum eða öðrum tengdum aðilum, þá verður barnaverndarþjónustan að leggja mat á hvort óskir foreldra samrýmist hagsmunum og þörfum barnsins. Mikilvægt er að meta málið í heild sinni hvað þetta varðar en eðlilegt er að taka tillit til óska og vilja foreldra og barns eins og frekast er unnt.

Samþykki foreldra og barns, ef það er orðið 15 ára, skal vera skriflegt og undirritað í viðurvist tveggja einstaklinga sem votta að foreldrum og barni hafi verið gerð full grein fyrir eðli og réttaráhrifum samþykkisins, sbr. 48. gr. barnaverndarlaga. Vottar skulu ekki vera jafnframt ábyrgðaraðilar máls.

21.2.2 FÓSTURRÁÐSTÖFUN BARNIS Á GRUNDEVILLI ÚRSKURÐAR UMDÆMISRÁÐS EÐA DÓMSÚRSKURÐAR

Í 27. gr. barnaverndarlaga er kveðið á um heimild umdæmisráðs til þess að úrskurða gegn vilja foreldra eða barns um að barn verði kyrrt á þeim stað þar sem það dvelur í allt að fjóra mánuði, eða kveða á um töku barns af heimili í allt að fjóra mánuði og um nauðsynlegar ráðstafanir svo sem ráðstöfun barns í fóstur. Í þeim tilvikum sem umdæmisráð telur nauðsynlegt að slík ráðstöfun standi lengur en í fjóra mánuði, ber þjónustunni að gera kröfu þess efnis fyrir dómi. Heimilt er með úrskurði dómara að vista barn í allt að tólf mánuði í senn frá og með þeim degi er úrskurður dómara er kveðinn upp, samkvæmt 28. gr. barnaverndarlaga. Þegar krafist

er framlengingar á fósturráðstöfun, samkvæmt 27. eða 28. gr. laganna, áður en vistunartíma lýkur helst ráðstöfun þar til úrskurður eða dómur liggur fyrir.

21.2.3 FÓSTURRÁÐSTÖFUN BARNIS ÞEGAR FORELDRAR HAFA VERIÐ SVIPTIR FORSJÁ FYRIR DÓMI

Þegar foreldrar hafa verið sviptir forsjá barns fyrir dómi tekur barnaverndarþjónustan yfir forsjá barnsins. Í slíkum tilvikum er barni ráðstafað í varanlegt fóstur og taka þá fósturforeldrar yfir umsjárskyldur og hluta af forsjárskyldum. Að hvaða marki fósturforeldrar taka yfir forsjárskyldur með barninu þarf að skilgreina í fóstursamningi.

21.2.4 FÓSTURRÁÐSTÖFUN BARNIS VEGNA ANDLÁTS FORSJÁRFORELDRA

Ákvæði um forsjá barna við lát forsjárforeldra er að finna í 30. gr. barnalaga nr. 76/2003. Þar er m.a. kveðið á um að verði barn forsjárlaust vegna andláts forsjárforeldra hverfi forsjá þess til barnaverndarþjónustu. Þetta á eingöngu við ef báðir forsjárforeldrar eru látnir og stjúp- eða sambúðarforeldri sem fer einnig með forsjá barnsins er ekki til staðar. Í þeim tilvikum þarf þjónustan að finna barninu varanlegt fósturheimili.

21.2.5 FÓSTURRÁÐSTÖFUN BARNIS SEM KOMIÐ HEFUR TIL LANDSINS ÁN FORSJÁRAÐILA SINNA

Í þeim tilvikum þegar barn kemur hingað til lands án forsjáraðila sinna, getur barnaverndarþjónusta þurft að taka yfir umsjá barnsins og ráðstafað því í fóstur. Mikilvægt er að vinna slík mál í samráði við útlendingayfirvöld.

21.2.6 FÓSTURBARN OG RÉTTINDI ÞESS

Við ráðstöfun barns í fóstur skal barnaverndarþjónustan ávallt hafa hagsmuni barnsins í fyrirrúmi og taka tillit til sjónarmiða og óska þess eftir því sem aldur og þroski gefur tilefni til. Mikilvægt er að stuðla að stöðugleika í uppvexti barnsins og að sem minnst röskun verði á lífi þess. Barn á bæði rétt á góðum aðbúnaði hjá fósturforeldrum sínum og því að þeir annist það af fyllstu umhyggju og nærgætni svo sem best hentar hag þess og þörfum. Barni skal tryggð vitneskja um hvers vegna því var komið í fóstur og hvaða áform barnaverndarþjónustan hefur um framtíð þess, allt eftir því sem aldur og þroski barnsins gefur tilefni til. Við ráðstöfun barns í fóstur þarf að gæta að réttindum þess til umgengni við foreldra sína og aðra nákomna auk réttar þess til stuðnings sem fjallað er um í barnaverndarlögum. Um leið og barni er ráðstafað í fóstur er mikilvægt að ganga frá samkomulagi um umgengni foreldra og barnsins. Ef slíkt samkomulag næst ekki ber að fara með málið fyrir umdæmisráð sem úrskurðar um þann ágreining þannig að gætt sé að rétti barnsins.

Þeir sem umgengni eiga að rækja geta kært úrskurði umdæmisráðs til úrskurðarnefndar velferðarmála. Þeir sem umgengni eiga að rækja geta krafist þess að umdæmisráð endurskoði fyrri úrskurð sinn um umgengnisrétt. Umdæmisráði er ekki skylt að taka slíka kröfu til skoðunar nema liðnir séu 12 mánuðir hið skemmsta frá því að úrskurður var kveðinn upp.

21.3 HLUTVERK GÆÐA- OG EFTIRLITSSTOFNUNAR VELFERÐARMÁLA (GEV) Í FÓSTURMÁLUM

Hlutverk Gæða- og eftirlitsstofnunar velferðarmála er bundið í barnaverndarlögum ásamt lögum um stofnunina nr. 88/2021. Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála annast leyfisveitingar til fósturforeldra sbr. 66. gr. barnaverndarlaga ásamt því að fara með eftirlit með gæðum þjónustu sbr. 8. gr. barnaverndarlaga.

21.3.1 GÆÐA- OG EFTIRLITSSTOFNUN TEKUR VIÐ UMSÓKNUM FRÁ ÞEIM SEM ÓSKA EFTIR AÐ TAKA BARN Í FÓSTUR

Þeir sem óska eftir að taka barn í fóstur skulu sækja um það í gegnum heimasíðu Gæða- og eftirlitsstofnunar velferðarmála. Ekki er skilyrði að umsækjandi sé í sambúð eða hjónabandi en hjón eða sambúðarfólk skulu sækja um leyfi saman.

Í 7. gr. reglugerðar um fóstur er fjallað um þau gögn sem þurfa að fylgja umsókn um leyfi til þess að taka við barni í fóstur. Eftirtalin gögn þurfa að berast með umsókn:

- Samþykki fyrir öflun sakavottorðs allra heimilismanna 15 ára og eldri.
- Læknisvottorð sem staðfestir líkamlegt og andlegt heilsufar umsækjenda.
- Skattframtöl síðustu tveggja ára.

Þá er upplýsinga aflað í umsóknarferlinu um:

- Hjúskapar- eða sambúðarstöðu.
- Umsögn ættingja/vina.
- Umsögn vinnuveitanda.

Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála veitir leyfi til að taka börn í fóstur að fenginni umsögn Barna- og fjölskyldustofu. Eftir að Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála berst umsókn skal stofnunin senda hana til umsagnar Barna- og fjölskyldustofu nema augljóst þyki að skilyrði fyrir útgáfu leyfis séu ekki uppfyllt sbr. 1. mgr. 66. gr. barnaverndarlaga. Nánar er fjallað um skilyrði útgáfu leyfis í kafla 19.

Þeim sem brotið hafa gegn ákvæðum XXII. kafla almennra hegningarlaga, nr. 19/1940, um kynferðisbrot er óheimilt að taka barn í fóstur ef brot beindist gegn einstaklingi sem ekki hafði náð 18 ára aldri. Þegar

umsögn Barna- og fjölskyldustofu hefur borist tekur Gæða- og eftirlitsstofnun afstöðu til þess hvort afla þurfi frekari gagna, eins og afstöðu barnaverndarþjónustu sem hefur vistað barn hjá viðkomandi umsækjendum á grundvelli annarra lagagreina en þeirra er varða fóstur. Ef ekkert er því til fyrirstöðu að umsækjandi fái leyfi til að gerast fósturforeldri er leyfið veitt til fimm ára í senn, sbr. 8. gr. laga um Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála nr. 88/2021. Leyfið getur bæði verið almennt og skilyrt og er það tekið fram á leyfisbréfinu sjálfu. Ef fósturforeldri er með almennt leyfi þá fer það á skrá hjá Barna- og fjölskyldustofu og getur tekið á móti fósturbörnum á heimili sitt samkvæmt ferli beiðna um fósturheimili. Ef leyfið er skilyrt þá er það gefið út fyrir ákveðið barn/börn sem koma fram á leyfisbréfinu. Sé leyfið skilyrt getur fósturforeldrið ekki tekið að sér önnur börn en koma fram á leyfinu.

21.3.2 GÆÐA- OG EFTIRLITSSTOFNUN FER MEÐ EFTIRLIT MEÐ GÆÐUM ÞJÓNUSTU

Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála hefur eftirlit með gæðum þjónustu sem er veitt m.a. á grundvelli barnaverndarlaga. Stofnunin tekur á móti og vinnur úr:

- Kvörtunum – frá notendum þjónustu.
- Ábendingum um misbrest í þjónustu – frá hverjum sem er.
- Tilkynningum um alvarleg óvænt atvik – frá þjónustuveitendum.

Kvartanir:

Notendur þjónustunnar geta sent kvörtun til Gæða- og eftirlitsstofnunar feli hún í sér ámælisverða háttsemi sbr. 17. gr. laga um GEV. Þá getur einnig hver sá sem fer með umboð fyrir þeirra hönd lagt fram kvörtun. Það sem þarf að koma fram í kvörtun er:

- Að hverjum kvörtunin beinist.
- Lýsing á atvikum sem kvartað er undan.
- Hver það er sem kvartar.
- Hvenær atvik átti sér stað sem kvartað er undan.
- Nöfn og kennitölur þeirra sem senda inn kvörtun og nöfn barna ef kvartað er fyrir hönd barna.
- Upplýsingar um hvort mál hafi farið fyrir annað stjórnvald eða dómstóla.

Ábending:

Allir geta sent inn ábendingu varðandi störf fósturforeldra sbr. 13. gr. laga um Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála. Ábending getur orðið til þess að GEV hefji frumkvæðiseftirlit sbr. 14. gr. laga um GEV.

Tilkynning um óvænt atvik:

Allir sem veita þjónustu sem lýtur eftirliti Gæða- og eftirlitsstofnunar velferðarmála skulu skrá óvænt atvik sbr. 12. gr. laga um GEV. Ef um alvarleg óvænt atvik er að ræða eru þjónustuveitendur skyldugir til að tilkynna þau til stofnunarinnar tafarlaust. Með alvarlegu óvæntu atviki er átt við atvik sem hefur eða hefði geta valdið notanda þjónustu varanlegu líkamlegu eða andlegu tjóni eða orðið honum að bana. Þegar stofnuninni berst tilkynning um alvarlegt óvænt atvik hefur hún rannsókn á atvikinu. Markmið rannsóknarinnar er að leita skýringa sem geta nýst til að koma í veg fyrir að sambærileg atvik eigi sér stað. Stofnunin lýkur umfjöllun um atvikið með skýrslu. Ef rannsókn leiðir fram vitneskju eða vekur grun um refsiverða háttsemi beinir stofnunin ábendingu um slíkt til lögreglu. Ef atvik tengist veitingu heilbrigðisþjónustu upplýsir stofnunin Embætti landlæknis um atvikið.

Þau mál sem rannsökuð eru hjá Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála geta leitt af sér áminningu, dagsektir og í alvarlegri atvikum sviptingu leyfis sbr. IV kafla laga um GEV.

Gefnir hafa verið út staðlar fyrir vistun eða fóstur barna á vegum barnaverndaryfirvalda sem ætlaðir eru til að skilgreina kröfur um verklag, bæta gæði umönnunar og meðferðar og treysta öryggi og rétt barna sem vistuð eru utan heimilis. Staðlana er að finna á heimasíðu Barna- og fjölskyldustofu, bofs.is. Stöðlunum er skipt í fimm stig: almenn umgjörð vistunar og fósturs, ákvörðun og aðdragandi vistunar eða fósturs, umsjá barns í vistun eða fóstri, lok vistunar eða fósturs og rannsóknir og árangursmat.

Frumkvæðiseftirlit:

Stofnunin hefur að eigin frumkvæði eftirlit með velferðarþjónustu. Eftirlit getur verið reglubundið, byggt á áhættumati eða framkvæmt af ákveðnu tilefni, t.d. vegna ábendinga skv. 13. gr. laganna eða upplýsinga sem borist hafa stofnuninni vegna kvörtunarmáls skv. 17. gr. laganna eða með öðrum hætti, t.a.m. fjölmiðlaumfjöllun.

21.3.3 GÆÐA- OG EFTIRLITSSTOFNUN SÉR UM ENDURNÝJUN LEYFA TIL AÐ TAKA BÖRN Í FÓSTUR

Þar sem leyfi til að taka börn í fóstur er veitt til fimm ára í senn þurfa fósturforeldrar að endurnýja leyfi sitt hjá Gæða- og eftirlitsstofnun vilji þeir halda áfram að taka við fósturbörnum á heimili sitt að þeim tíma liðnum, en einnig til að vistun sem er ætlað að vara lengur en til fimm ára haldist. Fósturforeldrar bera ábyrgð á því að endurnýja leyfi sitt og senda inn nýja umsókn til GEV a.m.k. fjórum mánuðum áður en leyfi þeirra rennur út. Barnaverndarþjónustur sem vista börn hjá fósturforeldrum fá upplýsingar um leyfi þeirra þegar ábending er send frá Barna- og fjölskyldustofu um fósturheimili. Barnaverndarþjónustur þurfa að gæta að því að fósturforeldrar séu með gilt leyfi meðan á vistun stendur.

Samhliða umsókn þurfa fósturforeldrar að skila inn eftirfarandi gögnum:

- Samþykki fyrir öflun sakavottorðs.
- Læknisvottorð frá heimilislækni sem staðfestir andlega og líkamlega heilsu fósturforeldris.
- Skattaskýrslur sl. tveggja ára (hægt að nálgast inn á þjónustuvef Skattsins).

Mikilvægt er að nauðsynleg gögn fylgi með umsókninni þar sem úrvinnsla og mat umsóknar getur ekki hafist fyrir en þau liggja fyrir. Til viðbótar umsókn og framlögðum gögnum óskar GEV eftir upplýsingum frá barnaverndarþjónustu sem vistar/vistaði fósturbarn hjá fósturforeldri. Þær upplýsingar snúa að því hvernig vistunin hafi gengið. Jafnframt aflar GEV upplýsinga frá Barna- og fjölskyldustofu.

21.4 HLUTVERK BARNA- OG FJÖLSKYLDUSTOFU Í FÓSTURMÁLUM

Hlutverk Barna- og fjölskyldustofu (BOFS) í fósturmálum er bundið í lögum um stofnunina en einnig í barnaverndarlögum. Starfandi er fósturteymi innan BOFS sem fylgir meginhlutverkunum eftir. Eitt helsta hlutverk teymisins er að vinna umsögn vegna umsóknar um að gerast fósturforeldri. Teymið veitir einnig almenna og einstaklingsbundna ráðgjöf. Þá heldur teymið utan um skrá yfir þá sem hafa leyfi til að taka barn í fóstur ásamt því að benda barnaverndarþjónustum á fósturforeldra.

21.4.1 FERILL BARNA- OG FJÖLSKYLDUSTOFU VIÐ VINNSLU UMSAGNAR

Gæða- og eftirlitsstofnun sendir Barna- og fjölskyldustofu beiðni um umsögn eftir að umsókn ásamt fylgigögnum berst þeim um leyfi til að gerast fósturforeldrar. Vinna umsagnar BOFS byggir á 1. mgr. 66. gr. barnaverndarlaga. Um er að ræða lykildagn í mati GEV á hæfni umsækjanda. Umsóknarferlið tekur nokkurn tíma þar sem miklar kröfur eru gerðar til umsækjanda. Ferlið felst í því að leggja mat á hæfni umsækjanda auk þess að þjálfa viðkomandi í að annast uppeldi og umönnun barns með tilliti til aðstæðna þess. Barn sem fer í fóstur þarf að njóta góðrar umönnunar og reglu á heimili þar sem því er veittur stöðugleiki og öryggi.

Hæfniskröfurnar sem settar eru fram í 6. og 10. gr. reglugerðar um fóstur gilda fullum fetum um alla þá sem óska eftir að taka barn í fóstur, ættingja jafnt sem aðra. Framangreint breytir þó ekki sérstöðu ættingja og annarra nákominna í þessum efnum. Barnaverndarþjónustu ber við val á fósturforeldri sérstaklega að leitast við að tryggja stöðugleika og sem minnsta röskun á högum barns. Í því felst að barnavernd meti tengsl barns við alla þá sem standa nærri því og hafa tekið þátt í umönnun þess, og taki tillit til þess við val á fósturforeldrum eftir því sem þjónar best hagsmunum barnsins og markmiðum með fóstri.

Í umsögn Barna- og fjölskyldustofu til Gæða- og eftirlitsstofnunar er fjallað um eftirfarandi:

- Almennar upplýsingar um umsækjendur.
- Umfjöllun og afstöðu BOFS til almennra krafna sem gerðar eru til fósturforeldra skv. 6. gr. reglugerðar um fóstur nr. 804/2004.
- Umfjöllun og afstöðu BOFS til sértækra krafna sem gerðar eru til fósturforeldra skv. 10. gr. reglugerðar um fóstur nr. 804/2004 ef uppfyllt eru almenn skilyrði 6. gr. reglugerðarinnar.
- Rökstudd afstaða BOFS til þess hvort leyfi skuli gefið út til skemmri tíma en fimm ára auk rökstuddrar afstöðu til þess ef mælt er með leyfi fyrir tiltekið barn/börn.
- Annað sem umsækjandi vill koma á framfæri.

Sérfræðingar fósturteymis senda umsögn til GEV sem tekur ákvörðun um leyfisveitingu og upplýsir umsækjenda og BOFS um niðurstöðu sína (sbr. 4. mgr. 66. gr. barnaverndarlaga).

21.4.1.1 BARNA- OG FJÖLSKYLDUSTOFA LEGGUR MAT Á ALMENNAR KRÖFUR TIL FÓSTURFORELDRA

Í 6. gr. reglugerðar um fóstur er kveðið á um þær grunnkröfur sem gerðar eru til fósturforeldra. Þar kemur fram að fósturforeldrar skulu vera í stakk búnir til þess að veita barni trygga umönnun og öryggi og til að mæta þörfum barns sem búið hefur við ótryggar aðstæður eða átt við erfiðleika að etja. Fósturforeldrar þurfa að vera við góða almenna heilsu, búa við stöðugleika auk fjárhagslegs og félagslegs öryggis sem stuðlað getur að jákvæðum þroskamöguleikum barns. Við mat á hæfni er enn fremur lagt mat á þá hæfnisþætti sem koma fram í 10. gr. reglugerðar um fóstur og fjallað er um í kafla 19.

Gæða- og eftirlitsstofnun afhendir Barna- og fjölskyldustofu þau umsóknargögn er hún aflar og eru þau nýtt til mats á almennum kröfum.

GEV sendir BOFS beiðni um umsögn eftir að umsókn ásamt fylgigögnum berst stofnuninni um leyfi til að gerast fósturforeldrar (sbr. 1. mgr. 66. gr. barnaverndarlaga).

Við gerð umsagnar eru umsækjendur boðaðir í forviðtal sem fer ýmist fram á skrifstofu Barna- og fjölskyldustofu eða á fjárfundi. Áður en umsækjendur mæta í viðtal skila þeir inn viðbótarupplýsingum (svokölluðum grunnupplýsingum) til sérfræðinga fósturteymis sem kallað er eftir samhliða viðtalsboðinu. Í forviðtalinu fer fram mat á hvort umsækjendur uppfylli skilyrði almennra krafna sem settar eru fram í 65. gr. a. barnaverndarlaga og í 6. gr. reglugerðar um fóstur. Þá er að því markmiði farið yfir heilsufar, stöðugleika, fjölskyldusamsetningu, barnaverndarafskipti ef einhver hafa verið, sakaferil, félags- og fjárhagslegan stöðugleika. Uppfylli þeir skilyrðin fá þeir boð um að sækja fósturforeldranámskeið. Uppfylli þeir ekki skilyrðin er umsögn send að forviðtali loknu á GEV þar sem ekki er hægt að mæla með að umsækjendur fái leyfi til að gerast fósturforeldrar uppfylli þeir ekki kröfurnar.

21.4.1.2 BARNA- OG FJÖLSKYLDUSTOFA HELDUR NÁMSKEIÐ TIL MATS Á HÆFNI OG TIL ÞJÁLFUNAR FÓSTURFORELDRA

Við málsmeðferð leyfisveitinga skal Barna- og fjölskyldustofa boða umsækjendur á námskeið þar sem markmiðið er að leggja mat á hæfi umsækjenda til að gerast fósturforeldrar en einnig að veita leiðbeiningar og fræðslu sbr. 10. gr. reglugerðar um fóstur. Að uppfylltum skilyrðum um almennar kröfur til fósturforeldra fá umsækjendur boð um að sitja fósturforeldranámskeið. Námskeiðið er ekki opið öðrum.

Á námskeiðinu miðla umsækjendur lífsreynslu sinni og hugmyndum um fósturforeldrahlutverkið til leiðbeinenda og annarra þátttakenda. Þar er m.a. farið yfir hvernig mat á hæfni fer fram, hvernig barnaverndaryfirvöld virka, ferli barnaverndarmáls og ástæður barnaverndarafskipta. Þátttakendur eru upplýstir um hvað er fóstur og hver er munurinn á mismunandi vistunum. Farið er yfir stuðning og réttindi í fóstri, teymisvinnu, foreldrafærni, árangursríkar leiðir til að vinna með hegðun, þroska barna og tilfinningastjórn, tengsl og áföll, sorg og missi, örugga höfn, meðferðaruppeldi, umgengni við upprunafjölskyldu og fósturrof. Námskeiðið er að hluta til rafrænt og þurfa umsækjendur jafnframt að sækja staðlotu.

Þegar sérstaklega stendur á getur Barna- og fjölskyldustofa gefið umsögn án þess að umsækjendur hafi sótt námskeið sbr. 3. mgr. 66. gr. barnaverndarlaga. Gerð er krafa um að umsækjendur skili inn skriflegum upplýsingum þegar undanþága er veitt frá námskeiði til að hægt sé að meta hæfni, sbr. 10. gr. reglugerðar um fóstur, sem annars er metin í gegnum námskeiðið sbr. 2. mgr. 66. gr. barnaverndarlaga. Þá þarf umsækjandi að koma í viðtöl þar sem einnig er gerð úttekt á heimili hans. Til að uppfylla skilyrði um undanþágu þarf umsækjandi að uppfylla almennar kröfur sem gerðar eru til fósturforeldra sbr. 65. gr. a. barnaverndarlaga, ásamt því að afstaða barnaverndarþjónustu þarf að vera jákvæð og vilji til að vista barn hjá umsækjanda. Þá er horft til aðstæðna barns þegar undanþága er metin þar sem uppfylla þarf eftirfarandi skilyrði:

- Kynforeldri/ar látnir og/eða búa erlendis.
- Barnið hefur myndað traust og varanleg tengsl við umsækjanda á þann hátt að umsækjandi hefur annast og alið upp barnið í a.m.k. fimm ár.
- Kynfjölskylda sækist ekki eftir því að hafa barnið í sinni umsjá.

Undanþágur frá námskeiði eru metnar í hverju tilfelli fyrir sig þegar óskað er eftir því.

21.4.1.3 BARNA- OG FJÖLSKYLDUSTOFA GERIR ÚTTEKT Á HEIMILI UMSÆKJANDA

Eftir að námskeiðinu lýkur fara sérfræðingar fósturteymis í heimsókn á heimili umsækjenda þar sem annað viðtal er tekið við þá. Þar er lagt sameiginlegt mat á hvort þátttakendur séu reiðubúnir að gerast fósturforeldrar

og ef svo er þá hvernig fóstur henti þeim. Matið felur í sér könnun á almennum viðhorfum svo sem hvaða væntingar umsækjandi hefur til þess að taka barn í fóstur, reynslu umsækjanda og viðhorf til barna. Sérstök áhersla er lögð á hæfni umsækjanda til að annast og ala upp barn, að koma til móts við þarfir barns og taka á misfellum í þroskaferli barnsins, að styðja tengsl milli barnsins og fjölskyldu þess eftir því sem við á, að stuðla að því að barnið geti myndað traust, varanleg og þroskandi tengsl og samvinnu við barnavernd, kynforeldra eftir því sem við á og aðra sem koma að umönnun þess sbr. 10.gr. reglugerðar um fóstur.

Í þeim tilvikum þar sem umsækjendur óska eftir að taka barn í sérstaka umönnun og þjálfun á heimili sitt sbr. 4. mgr. 65. gr. barnaverndarlaga er lögð áhersla á sérstaka eiginleika til að annast börn sem þurfa á slíku úrræði að halda og er gerð sú krafa að fósturforeldri sé reiðubúið að vinna við sérstaka umönnun og þjálfun barns á heimili sínu, sbr. þau viðmið sem Barna- og fjölskyldustofa setur varðandi fósturforeldra er sinna slíku hlutverki.

Að loknu forviðtali, námskeiði og heimsókn á heimili fósturforeldra þar sem frekara viðtal fer fram er umsögn með mati á hæfni skilað til Gæða- og eftirlitsstofnunar velferðarmála sem tekur afstöðu til leyfisins. Áður en umsögnin er send er umsækjendum gefinn kostur á að koma á framfæri athugasemdum.

21.4.2 BARNA- OG FJÖLSKYLDUSTOFA HELDUR SKRÁ UM FÓSTURFORELDRA OG FÓSTURBÖRN OG SINNIR ÁBENDINGUM UM FÓSTURHEIMILI

Barna- og fjölskyldustofa heldur skrá yfir þá sem hafa leyfi til að taka börn í fóstur og skráningu yfir hvaða börn hafa verið á hverju heimili. Þá eru upplýsingar hjá BOFS um hæfni fósturforeldra. Barnaverndarþjónusta sem vill ráðstafa barni í fóstur sendir beiðni um fósturheimili til Barna- og fjölskyldustofu, sbr. 2. mgr. 67. gr. barnaverndarlaga, áður en barnið fer á fósturheimili. Umsókn um fósturheimili og leiðbeiningar má finna á heimasíðunni bofs.is.

Barna- og fjölskyldustofa leggur mat á það út frá upplýsingum í umsókn hvaða fósturforeldrar af skrá henti fósturbarninu með tilliti til þarfa og hagsmuna þess. Þá er horft til þess að val á fósturforeldrum skuli miða að því að tryggja stöðugleika í lífi barns og valda sem minnstri röskun á högum þess. Þá skal ávallt leitast við að finna systkinum sameiginlegt fósturheimili nema sérstakar ástæður hamli.

Eftirfarandi gögn þurfa að fylgja beiðni um fósturheimili:

- Greinargerð um niðurstöðu könnunar í máli barns skv. 23. gr. barnaverndarlaga.
- Gögn sem aflað var við könnun og varpað geta nánara ljósi á stöðu og þarfir barnsins.
- Áætlun um meðferð máls skv. 23. gr. barnaverndarlaga.
- Áætlun um trygga umsjá barns skv. 33. gr. barnaverndarlaga.
- Samþykki forsjáraðila og barns ef við á skv. 48. gr. barnaverndarlaga.

- Úrskurður umdæmisráðs eða dómstóls um heimild til að ráðstafa barni í fóstur ef við á.
- Dómur um sviptingu forsjár ef við á.

Mikilvægt er að umrædd gögn fylgi beiðnum svo unnt sé að leggja mat á þarfir viðkomandi barns auk þess að meta hvaða fósturheimili henti viðkomandi barni. Þegar stofunni hefur borist beiðni um fósturheimili er skrá stofunnar um fósturforeldra skoðuð með tilliti til þarfa þess barns sem til stendur að ráðstafa í fóstur. Barnaverndarþjónusta fær síðan upplýsingar um þá aðila sem helst eru taldir geta mætt þörfum barnsins.

Ef fósturbarn er þegar á heimilinu þarf að meta hvaða áhrif ráðstöfun annars barns á heimilið gæti haft á það eða þau sem fyrir eru út frá hagsmunum hvers barns fyrir sig. Æskilegt er að starfsmaður barnaverndarþjónustu heyri í þeirri barnaverndarþjónustu sem þegar vistar barn á heimilinu áður en nýtt fósturbarn er vistað á heimilinu.

Þegar barnaverndarþjónusta er að leita eftir fósturheimili fyrir tiltekið barn þá þarf hún að senda inn beiðni um fósturheimili til BOFS. Í umsóknunum eru tilteknar þarfir barns og hvað æskilegt er að viðhaldist eða hvers ætlast er til af fósturforeldrum að sinna. Þá koma þar fram óskir barnanna til fósturheimilisins, sbr. 2. mgr. 67. gr. barnaverndarlaga. Sérfræðingar fósturteymis BOFS fara yfir umsóknirnar og finna fósturheimili sem henta út frá umsókn og samskiptum við barnaverndarstarfsmann sem fer með mál barnsins. Ef óskað er eftir greiðsluþátttöku ríkisins, sbr. 88. gr. barnaverndarlaga, vegna verulegs hegðunarvanda barns er það metið sérstaklega af sérfræðingum fósturteymis sbr. 4. mgr. 65. gr. og 3. mgr. 67. gr. barnaverndarlaga. BOFS heldur utan um upplýsingar um fósturforeldra, bæði varðandi hæfnimat en einnig þá reynslu sem fæst af fósturforeldrum í gegnum vistanir á heimili þeirra, t.d. í gegnum greinargerðir um fósturrof og í ábendingum frá barnaverndarstarfsmönnum sbr. 1. og 2. mgr. 67. gr. barnaverndarlaga. Með þessu fyrirkomulagi er leitast við að tryggja nauðsynlega yfirsýn yfir nýtingu fósturheimila, samhæfingu og faglega framkvæmd.

21.5 HLUTVERK BARNAVERNDARÞJÓNUSTU Í FÓSTURMÁLUM

Barnaverndarþjónustur hafa m.a. það hlutverk að beita úrræðum á grundvelli barnaverndarlaga til verndar börnum sem best eiga við hverju sinni og heppilegust þykja til að tryggja hagsmuni og velferð þeirra. Framangreint felur í sér að það er hlutverk barnaverndarþjónusta að leggja mat á þarfir barns fyrir ráðstöfun í fóstur. Mikilvægt er að vanda vel undirbúning að slíkri ákvörðun með því að leggja heildstætt mat á mál barnsins og þörf þess fyrir vernd, stuðning og stöðugleika.

21.5.1 BARNAVERNDARÞJÓNUSTA SENDIR BARNA- OG FJÖLSKYLDUSTOFU BEIÐNI UM FÓSTURHEIMILI

Begar fyrir liggur að finna þurfi barni fösturforeldra sendir barnaverndarþjónusta beiðni um það til Barna- og fjölskyldustofu sbr. 2. mgr. 67. gr. barnaverndarlaga og 15. gr. reglugerðar um föstur nr. 804/2004. Sjá nánar kafla 21.4.2.

Í 16. gr. reglugerðar um föstur er fjallað um val á fösturheimili. Þar kemur fram að barnaverndarþjónusta sem ráðstafar barni í föstur velur fösturforeldra úr hópi þeirra sem eru á skrá hjá Barna- og fjölskyldustofu í samráði við stofuna. Mikilvægt er að barnaverndarþjónustur leiti strax í upphafi til stofunnar þar sem hún hefur yfirsýn yfir nýtingu fösturheimila. Barnaverndarþjónustu ber að velja heimili af kostgæfni og með tilliti til þarfa og hagsmuna barnsins sem í hlut á. Leitast skal við að taka tillit til sjónarmiða barns við val á fösturforeldrum í samræmi við aldur þess og þroska. Við val á fösturforeldrum skal miða að því að tryggja stöðugleika í lífi barns og að röskun á högum þess verði sem minnst. Ávallt skal leitast við að finna systkinum sameiginlegt fösturheimili nema sérstakar ástæður hamli. Ef barnaverndarþjónusta óskar eftir því að ráðstafa barni í styrkt föstur þá velur Barna- og fjölskyldustofa fösturforeldra í samvinnu við barnaverndarþjónustu. Ráðstöfun barns í föstur er mikið inngríp í líf barns og því sérstaklega mikilvægt að slík ákvörðun sé vel undirbúin í því augnamiði að ráðstöfun barnsins haldist og þannig sé gætt að stöðugleika í lífi þess.

21.5.2 FÓSTURRÁÐSTÖFUN BARNIS TIL KYNFORELDRIS SEM EKKI FER MEÐ FORSJÁ, SBR. 67. GR. A. BARNAVERNDARLAGA

Ef foreldri sem fer eitt með forsjá barns afsalar sér umsjá eða forsjá þess skv. 25. gr., eða kveðinn er upp úrskurður um tímabundna vistun barns utan heimilis skv. 27. eða 28. gr., eða forsjársvipting á sér stað skv. 29. gr. skal barnaverndarþjónusta kanna grundvöll þess að ráðstafa barni til hins foreldrisins, sbr. 67. gr. a. barnaverndarlaga og 17. gr. reglugerðar um föstur. Sé talið barni fyrir bestu að hitt foreldrið taki við umsjá meðan tímabundin ráðstöfun varir gilda um það sömu reglur og um tímabundið föstur eftir því sem við á. Barnaverndarþjónustu er heimilt, ef hún telur hagsmuni barns best tryggða með þeim hætti, að afsala forsjá þess til hins foreldrisins. Í þeim tilvikum metur barnaverndarþjónustan hæfni foreldrisins og gerir skriflegan samning um breytta forsjá. Um réttindi barnsins fer samkvæmt 70. gr. barnaverndarlaga. Áður en barni er ráðstafað í föstur skal barnaverndarþjónusta ávallt leita umsagnar þess foreldris sem ekki fer með forsjá barns. Mikilvægt er að afstaða hins foreldrisins sé skráð og liggi fyrir í málinu þar sem hagsmunir barns og vilji foreldra fer ekki endilega alltaf saman.

21.5.3 RÁÐSTÖFUN BARNIS TIL KYNFORELDRIS SEM FER MEÐ SAMEIGINLEGA FORSJÁ EN BARN BÝR EKKI HJÁ, SAMANBER 67. GR. B. BARNAVERNDARLAGA

Ef foreldri sem barn býr hjá þegar báðir fara sameiginlega með forsjána afsalar sér umsjá barns skv. 25. gr. eða kveðinn er upp úrskurður um tímabundna vistun barns utan heimilis skv. 27. eða 28. gr. skal barnaverndarþjónustan kanna grundvöll þess að ráðstafa barni til hins foreldrisins. Sé talið barni fyrir bestu að hitt foreldrið taki við umsjá meðan tímabundin ráðstöfun varir metur barnaverndarþjónustan hæfi foreldrisins og gerir skriflegan samning um umsjána. Í tilvikum sem þessu þarf barnaverndarþjónustan ekki að sækja um leyfi fyrir vistunaraðilann í ljósi þess að viðkomandi foreldri fer með forsjá barnsins. Ef barnaverndarþjónustan telur barni fyrir bestu að aðrir taki við umsjá getur hitt foreldrið sem óskað hefur eftir að fá umsjá barns skotið synjun til úrskurðarnefndar velferðarmála. Ef foreldri sem barn býr hjá þegar báðir fara sameiginlega með forsjána afsalar sér forsjá skv. 25. gr. eða er eitt svipt forsjá skv. 29. gr. þá fer hitt foreldrið eftir það eitt með forsjá barnsins. Um réttindi barns fer skv. 70. gr. barnaverndarlaga.

Með 67. gr. b. barnaverndarlaga er réttarstaða barns treyst eftir að forsjá þess breytist fyrir tilstilli barnaverndarþjónustu eða eftir að barn hefur verið svipt forsjá foreldris í barnaverndarmáli. Vert er að árétta að við þessar aðstæður hefur reynt til þrautar á það hvort foreldrar semja sjálfir um breytingar á forsjá barns, að annað afsali sér forsjánni til hins foreldrisins eða annað foreldrið velji að höfða mál samkvæmt ákvæðum barnalaga til að krefjast forsjárinna. Ósætti foreldranna er því yfirleitt mikið og samskipti þeirra mjög erfið. Þá kemur ekki til sviptingar forsjár nema hagir og aðstæður foreldris séu í samræmi við 29. gr. laganna. Mál um umgengni eftir að foreldri hefur misst forsjá barns á grundvelli barnaverndarlaga eru því í grundvallaratriðum ólík málum um umgengni sem rekin eru samkvæmt ákvæðum barnalaga. Þá er í barnaverndarlögunum lögð rík áhersla á stuðning við barn sem ráðstafað er í fóstur og telja verður líklegt að barn hafi í einhverjum tilvikum sömu þörf fyrir stuðning þó að hitt foreldrið taki við forsjánni. Mikilvægt er að tryggja bæði barninu og foreldrinu sem annast það eftir breytingu á forsjá, þá vernd og þann stuðning sem barnaverndarlögin fela í sér.

Í tilvikum sem þessum er mikilvægt að huga vel að því að allar ákvarðanir um umgengni við barnið séu teknar á grundvelli 70. gr. barnaverndarlaga. Enn fremur ber barnaverndarþjónustu að meta í þeim tilvikum þegar hitt foreldri barns fær umsjá eða forsjá hvort barn þurfi sérstakan stuðning og gera þá áætlun um stuðning í samræmi við ákvæði 23. gr. laganna.

21.5.4 UNDIRBÚNINGUR BARNIS UNDIR AÐ FARA Í FÓSTUR

Í 72. gr. barnaverndarlaga og 19. gr. reglugerðar um fóstur er kveðið á um að undirbúa skuli barnið undir viðskilnað við kynforeldra og fyrir væntanlegt fóstur. Barnaverndarþjónustu ber að undirbúa barn undir aðskilnað frá foreldrum og fyrir væntanlegt fóstur. Barnaverndarþjónustu sem ráðstafar barni í fóstur ber á

sama hátt, áður en fóstur hefst, að undirbúa fósturforeldra fyrir hlutverk þeirra, svo sem með upplýsingagjöf, viðtölum og öðru því sem að gagni má koma. Barnaverndarþjónusta ber að upplýsa fósturforeldra um persónulega hagi barnsins og önnur atriði sem nefndin telur að máli skipti með tilliti til markmiða fóstursins. Á heimasíðu Barna- og fjölskyldustofu er að finna verklag um upplýsingagjöf barnaverndarþjónustu til fósturforeldra.

Mikilvægt er að undirbúa barnið eins vel og kostur er með tilliti til aldurs og þroska. Ræða við barnið og gefa því upplýsingar eins og hægt er. Við slíkan undirbúning er mikilvægt að hafa staðla Barna- og fjölskyldustofu um vistun og fóstur til hliðsjónar. Barnaverndarþjónusta skal leitast við að koma á góðu samstarfi og efla jákvæð samskipti milli kynforeldra, fósturforeldra og barns við fósturráðstöfun og meðan fóstur varir með hliðsjón af markmiðum fóstursins.

Til að auðvelda barninu að þekkja uppruna sinn er mælt með að starfsfólk barnaverndar geri svokallaða lífsbók sem barnið tekur með sér í föstrið. Lífsbókin getur verið í formi myndaalbúms sem inniheldur myndir af kynforeldrum og öðrum fjölskyldumeðlimum. Lífsbókin er einnig mikilvæg þegar barn fer í tímabundið fóstur. Fósturforeldrar taka síðan að sér að setja inn myndir frá þeim tíma sem barnið dvelur í föstrinu. Þetta er mikilvægt fyrir barnið til að það fái heildarmynd af lífi sínu seinna meir.

21.5.5 VIÐ RÁÐSTÖFUN BARNIS Í FÓSTUR SKULU BARNAVERNDARÞJÓNUSTA OG FÓSTURFORELDRAR GERA MEÐ SÉR SKRIFLEGAN FÓSTURSAMNING

Mikilvægt er að fóstursamningur liggi fyrir samhliða því að barni er ráðstafað í fóstur. Í 68. gr. barnaverndarlaga og 21. gr. reglugerðar um fóstur er kveðið á um þau atriði sem fjalla þarf um í samningnum. Eftirfarandi þarf að koma fram í skriflegum samningi um fóstur:

- Lögheimili barns og dagleg umsjá.
- Um forsjárskyldur, þar með talin lögráð.
- Áætlaður fósturtími, sbr. 2. mgr. 65. gr. barnaverndarlaga.
- Um framfærslu barns og annan kostnað.
- Um umgengni barns við kynforeldra og/eða aðra nákomna.
- Um stuðning barnaverndarþjónustu við barn og fósturforeldra meðan fóstur varir.
- Áætluð lok fósturs.
- Um sérstaka umönnun og þjálfun, sbr. 4. mgr. 65. gr. barnaverndarlaga, þegar á við.
- Annað sem máli skiptir.

Gert er ráð fyrir að öllum meginatriðum um réttindi og skyldur fösturforeldra annars vegar og barnaverndaryfirvalda hins vegar verði ráðið til lykta í föstursamningi. Í því felst að barnaverndarlög gera ekki ráð fyrir því að föstur hafi sjálfkrafa í för með sér önnur réttaráhrif en þau að fösturforeldrar fara með umsjá barnsins og umönnun þess og uppeldi frá degi til dags. Um réttindi og skyldur að öðru leyti er mælt fyrir í föstursamningi. Samningurinn er því grundvöllur að réttarsambandi barnaverndaryfirvalda og fösturforeldra og þeim réttindum og skyldum sem föstrinu fylgja fyrir þessa aðila. Áréttað skal að einstaka atriði ber að taka upp í föstursamningi sem í raun eru ekki samningsatriði milli barnaverndarþjónustu og fösturforeldra, sbr. d- og e-lið í 68. gr. barnaverndarlaga, þ.e. framfærsla barns og umgengni barns við foreldra þess. Miðað er við að ávallt skuli gerður föstursamningur áður en barn flyst á heimili fösturforeldra.

Ef gert er ráð fyrir hlutdeild ríkisins í kostnaði vegna styrkts fösturs eru ákvæði í föstursamningi sem að þessu lúta háð samþykki Barna- og fjölskyldustofu.

Það getur komið til þess að endurskoða þurfi einstök atriði samningsins, t.d. varðandi stuðning við barnið og/eða fösturforeldrana ef í ljós kemur að aðstæður barnsins og staða þess krefst meiri eða annars konar umönnunar en gert var ráð fyrir í upphafi, eða annað sem fjallað er um samningnum.

Nánar um þau atriði sem þarf að fjalla um í föstursamningi:

- **Lögheimili barns og dagleg umsjá**

Búseta barns hjá fösturforeldrum er í reynd kjarni fösturs, þ.e. að barn búi á heimili fösturforeldra og þeir fari með umsjá þess frá degi til dags. Leggja skal áherslu á að meta skuli í hverju tilviki hvenær flytja skuli lögheimili barns til fösturforeldra. Hafa þarf hliðsjón af markmiði með ráðstöfun barns í föstur, lengd föstursins og hagsmunum barnsins.

- **Forsjárskyldur**

Þá skal í föstursamningi taka fram hvaða forsjárskyldur fösturforeldrum er ætlað að fara með. Ekki er rétt að tala um að fösturforeldrar fari með forsjá barna þar sem fösturforeldrar hafa í raun aldrei sömu réttarstöðu og kynforeldri sem fer með forsjá samkvæmt ákvæðum barnalaga nr. 76/2003. Mestu varðar hér að tekin sé afstaða til þess hver skuli fara með lögráð barnsins í skilningi lögræðislaga, þ.e. sjálfræði og/eða fjárræði. Taka ber fram hvort og að hvaða marki fösturforeldrar skulu fara með lögráðin. Í sumum tilvikum kann t.d. að vera ástæða til að sérstakur fjárhaldsmaður sé skipaður, eða eftir atvikum að fela sérstökum fjárhaldsmanni umsjón tiltekinna eigna, en ákvæði lögræðislaga bjóða upp á nokkurn sveigjanleika í þessu efni. Að jafnaði

verður að gera ráð fyrir að forsjárskyldur flytjist í ríkara mæli til fósturforeldra ef fóstri er ætlað að vara þar til barn verður 18 ára.

▪ **Fósturtími**

Áður hefur verið fjallað um mikilvægi þess fyrir barnið sjálft, kynforeldra og fósturforeldra að markmið fóstursins sé skýrt og um leið tímalengd þess. Tímalengdin ræðst fyrst og fremst af þeirri áætlun sem gerð hefur verið í máli barnsins, oftast í samvinnu við kynforeldra, eða sá tími sem vistun er markaður í úrskurði umdæmisráðs barnaverndar eða dómstóls. Tímalengdin þarf að vera skýr í fóstursamningi þannig að öllum aðilum málsins sé ljóst að hverju er stefnt. Það getur valdið miklum óróa hjá barninu, fósturforeldrum og kynforeldrum ef tímalengd og markmið fóstursins er óljóst. Ef um tímabundna ráðstöfun er að ræða er mikilvægt að vinna vel með foreldrum á meðan á fósturinu stendur og mikilvægt að foreldrar viti til hvers er ætlast af þeim fram að þeim tíma er barnið kemur heim aftur.

Varðandi tímalengd fósturs: sjá einnig umfjöllun um tímabundið fóstur í kafla 20.1.1, varanlegt fóstur í kafla 20.1.2 og styrkt fóstur í kafla 20.1.3.

Fóstursamning verður alltaf að gera með þeim fyrirvara að hann falli úr gildi ef krafa kynforeldris um endurskoðun ráðstöfunar barnaverndar nær fram að ganga. Í 32. gr. reglugerðar um fóstur er fjallað um uppsögn, breytingar og riftun fóstursamninga og gott að fjalla um slík atriði í samningi.

▪ **Framfærsla og annar kostnaður**

Ákvæði um greiðslur til fósturforeldra er að finna í reglugerð um greiðslur vegna barna í fóstur nr. 858/2013. Nauðsynlegt er að þessi atriði séu ákvörðuð eins og hægt er áður en barni er ráðstafað í fóstur.

Greiðslur til fósturforeldra eru eftirfarandi:

- Framfærslueyrir:
 - Með framfærslueyri er átt við greiðslu til að mæta kostnaði vegna daglegrar framfærslu barns. Af framfærslueyri ber fósturforeldrum að standa straum af öllum almennum kostnaði sem felst í því að hafa umsjá barns, svo sem að sjá barninu fyrir fullnægjandi aðstöðu á heimili, mat, endurnýjun á fatnaði, almennri lækniþjónustu, daglegum ferðalögum, mótuneytiskostnaði í skóla, venjubundnum útbúnaði í skóla og almennum tómstundum.
- Fósturlaun:

- o Með fósturlaunum er átt við umönnunarlaun fósturforeldra.
- Annar fyrirsjáanlegur kostnaður:
 - o Með öðrum fyrirsjáanlegum kostnaði er átt við kostnað sem fyrirsjáanlegt er að verði um að ræða á meðan fóstur varir, svo sem greiðslu vasapeninga, ferðakostnað vegna umgengni barns við nákomna, kostnað við leikskóla eða aðra gæslu, sérstakan námskostnað eða mikinn kostnað vegna tómstunda, kostnað vegna ferminga, útgjöld vegna meiri háttar tannlækninga eða umtalsverðrar heilbrigðisþjónustu, svo sem vegna alvarlegra eða langvarandi sjúkdóma, og umtalsverðan ferðakostnað í tengslum við nauðsynlega þjónustu sem barn þarf að sækja, svo sem heilbrigðisþjónustu.
- Ófyrirsjáanlegur kostnaður:
 - o Með ófyrirséðum kostnaði er átt við allan kostnað vegna fóstursins sem ekki var fyrirsjáanlegt að yrði um að ræða þegar fóstursamningur var gerður, svo sem sérstakan námskostnað eða verulegan kostnað vegna tómstunda eða tannlækninga, eða umtalsverða heilbrigðisþjónustu og umtalsverðan ferðakostnað í tengslum við nauðsynlega þjónustu sem barn þarf að sækja, svo sem heilbrigðisþjónustu.

Kröfu um greiðslu vegna ófyrirséðs kostnaðar skal gera eigi síðar en sex mánuðum eftir að fósturforeldrum var kunnugt um útgjöldin. Ef ekki næst samkomulag um slíkar greiðslur skal barnaverndarþjónustan afgreiða beiðnina með rökstuddri bókun og geta fósturforeldrar skotið þeirri ákvörðun til úrskurðarnefndar velferðarmála.

Sjá nánar um greiðslur til fósturforeldra í reglugerð um greiðslur vegna barna í föstri nr. 858/2013 og 24. gr. reglugerðar um fóstur. Sjá einnig *Viðmiðunarreglur vegna grunnskólanáms utan lögheimilis sveitarfélags ásamt gjaldskrá* sem finna má á vef Sambands íslenskra sveitarfélaga.

▪ Umgengni barns við foreldra og aðra nákomna

Fjallað er um rétt barns í föstri til umgengni í 74. gr. barnaverndarlaga og 25. gr. reglugerðar um fóstur. Barn í föstri á rétt til umgengni við kynforeldra og aðra sem því eru nákomnir. Með umgengni er átt við samveru og önnur samskipti. Kynforeldrar eiga rétt til umgengni við barn í föstri nema umgengni sé bersýnilega andstæð hagsmunum og þörfum barnsins og ósamrýmanleg þeim markmiðum sem stefnt er að með ráðstöfun barnsins í fóstur. Þeir sem telja sig nákomna barninu eiga með sama hætti rétt til umgengni við barnið, enda verði talið að það sé til hagsbóta fyrir barnið. Barn sem er 15 ára eða eldra getur sjálft gert kröfu um umgengni.

Við ráðstöfun barns í fóstur skal barnaverndarþjónusta eiga frumkvæði að því að gera tillögur um umgengni barns við kynforeldra og aðra nákomna þegar það á við. Leitast skal við að ná samkomulagi við þá sem umgengni eiga að rækja og ganga frá skriflegum samningi um fyrirkomulag umgengninnar. Ef ekki næst samkomulag úrskurðar barnaverndarþjónusta um ágreiningsefni er varða umgengni barns við kynforeldra og aðra nákomna, hvort sem það varðar rétt til umgengni, umfang umgengni eða framkvæmd. Barnaverndarþjónustu ber að kanna viðhorf fósturforeldra áður en gengið er frá samningi eða kveðinn upp úrskurður um umgengni. Ákvæði samnings eða úrskurðar skulu tekin upp í fóstursamningi. Við ákvörðun varðandi umgengni við barn í fóstri skal tekið mið af því hvað þjónar hagsmunum barnsins best með það fyrir augum að ná því markmiði sem stefnt er að með ráðstöfun barnsins í fóstur. Að öðru leyti fer um umgengni í fóstri samkvæmt 74. gr. barnaverndarlaga, svo sem um synjun, breytingu á fyrri ákvörðun og málskot.

Fósturforeldrar barns í varanlegu fóstri eru aðilar að máli um umgengni. Þessir fósturforeldrar taka þannig þátt í gerð samnings um umgengni, getað óskað breytinga á áður ákvarðaðri umgengni, eru aðilar að úrskurðarmáli og geta skotið úrskurði um umgengni til úrskurðarnefndar velferðarmála. Við ákvörðun um umgengni barns í varanlegu fóstri við kynforeldra sína eða aðra, þarf að meta í hverju einstöku tilviki þörf barnsins fyrir þá umgengni og hvaða áhrif hún hefur á það. Hafa ber í huga að almennt er börnum mikilvægt að þekkja uppruna sinn, sögu og foreldra.

Mikilvægt er að fyrir liggi annað hvort samkomulag um umgengni eða úrskurður um fyrirkomulag umgengni samhliða því að barni er ráðstafað í fóstur.

21.6 TILKYNNNA UM GERÐ FÓSTURSAMNINGS

Þegar fóstursamningur hefur verið gerður þarf að tilkynna um það til Barna- og fjölskyldustofu og annarra opinberra aðila eftir því sem við á, sbr. 73. gr. barnaverndarlaga.

Þegar um fóstur er að ræða þarf að senda tilkynningu til:

- Barna- og fjölskyldustofu (sjá eyðublað á heimasíðu stofunnar).
- Gæða- og eftirlitsstofnunar velferðarmála.
- Tryggingastofnunar ríkisins.
- Þjóðskrár Íslands.
- Barnaverndarþjónustu í heimilisumdæmi fósturforeldra.
- Skólanefndar í því umdæmi þar sem barnið var í skóla (ef barn er á grunnskólaaldri).
- Skólanefndar í umdæmi fósturforeldra (ef barn er á grunnskólaaldri).

Þegar barn er í tímabundnu fóstri og á áfram lögheimili hjá foreldrum skal senda tilkynningu til:

- Barna- og fjölskyldustofu (sjá eyðublað á heimasíðu stofunnar).
- Gæða- og eftirlitsstofnunar velferðarmála
- Tryggingastofnunar ríkisins.
- Barnaverndarþjónustu í heimilisumdæmi fósturforeldra.
- Skólanefndar í því umdæmi þar sem barnið var í skóla (ef barn er á grunnskólaaldri).
- Skólanefndar í umdæmi fósturforeldra (ef barn er á grunnskólaaldri).

21.7 STUÐNINGUR VIÐ BARNIÐ, FÓSTURFORELDRA OG FORELDRANA

Barnaverndarþjónusta sem ráðstafar barni í fóstur veitir barni og fósturforeldrum nauðsynlegan stuðning á meðan fóstur varir. Ber að útfæra nánar í fóstursamningi í hverju sá stuðningur er fölginn en taka skal afstöðu til eftirtalinna atriða:

- Meðferðar fyrir barnið, svo sem viðtala við sálfræðing, geðlækni eða aðra, sérstaklega þegar um styrkt fóstur er að ræða.
- Frekari þjónustu við barnið, svo sem heilbrigðisþjónustu, lyfjameðferð og þjálfun.
- Annarra stuðningsúrræða
- Handleiðslu fyrir fósturforeldra.
- Reglubundinna samráðsfunda þar sem taka þátt eftir atvikum barn, kynforeldrar, fósturforeldrar, fulltrúi barnaverndarþjónustu, handleiðari, meðferðaraðili og/eða aðrir.
- Heimsóknar fulltrúa barnaverndarþjónustu á fósturheimili meðan fóstur varir.

Stuðningur við barnið

Á meðan barnið er í föstri ber barnaverndarþjónustu að fylgjast með aðbúnaði þess og líðan. Heimsækja á barnið að minnsta kosti einu sinni á ári og oftari ef þurfa þykir. Í fóstursamningi skal einnig taka fram í hverju stuðningurinn er fölginn. Einnig þarf að huga að samvinnu um stuðning við barnið. Barnaverndarþjónusta sem ráðstafar barni í fóstur þarf að leggja mat á hvaða aðila þarf að vera í samvinnu við; t.a.m. skóla, leikskóla eða aðra aðila, sbr. 27. gr. reglugerðar um fóstur. Í heimsóknum á fósturheimilið þarf að ræða við barnið og afla annarra nauðsynlegra upplýsinga til að hægt sé að meta líðan barnsins. Nauðsynlegt kann að vera að heimsækja fósturheimilið oft í upphafi fóstursins á meðan barnið er að kynnast fósturforeldrunum og nýjum aðstæðum. Þegar rætt er við fósturbarn þarf ætíð að hafa markmið fóstursins í huga. Ef stefnt er að því að barnið fari aftur heim til kynforeldra þarf að ræða um hvað er að gerast heima hjá barninu á meðan það er í föstri og hvaða hugmyndir barnið hefur um að snúa aftur heim. Ef um varanlegt fóstur er að ræða þarf að hjálpa barninu að festa rætur á fósturheimilinu en eiga jafnframt kynforeldra sína að og fortíð sína með þeim.

Þarfir fósturbarna fyrir stuðning geta verið breytilegar eftir aldri og þroska auk þess sem þarfir þeirra geta breyst eftir því hversu lengi þau hafa dvalið í fóstri.

Stuðningur við kynforeldra

Ef markmið fóstursins er að barnið komi aftur heim er ein meginforsenda þess að vel til takist að foreldrarnir séu aðstoðaðir við að breyta þeim aðstæðum sem leiddu til þess að barnið fór í vistun eða að þeir fái aðstoð við að takast á við vandamál barnsins á annan hátt. Takist sú vinna ekki er hætt við að barnið komi aftur í óbreyttar aðstæður og að vandamálin haldi áfram, þrátt fyrir alla þá röskun sem orðið hefur á lífi þess við að fara í fóstur. Foreldrum þarf því að vera ljóst hvað þeir þurfa að takast á við og breyta á meðan barnið er í fóstri. Einnig er mikilvægt að þeir séu boðaðir á samráðsfundi (teymisfundi) með starfsmönnum og fósturforeldrum þar sem tilgangur og markmið fósturráðstöfunarinnar eru yfirfarin og metin.

Það að horfa á eftir barni sínu í fóstur er flestum afar erfitt, hvort heldur um er að ræða tímabundið eða varanlegt fóstur. Foreldrar líta auðveldlega á það sem merki um að þeim hafi mistekist, þau geta verið hrædd við fordæmingu umhverfisins og ekki síst sakna þau barnanna sinna og tekur sárt að geta ekki fylgst með þeim í sínu daglega lífi; hvernig þau stækka, þroskast og takast á við lífið. Ástæðan fyrir því að barn fer í fóstur er ekki sú að foreldrum þess þyki ekki vænt um það. Í þeim tilvikum sem um forsjárviptingu er að ræða finnst foreldrunum einnig oft þeir hafa verið beittir miklum órétti og reiðin getur beinst bæði að barnaverndarþjónustu og fósturforeldrunum. Með hliðsjón af þessu er ljóst að það þarf að styðja foreldrana vel á þessu tímabili. Með því að tryggja að þeir fái reglulegan stuðning, hvort heldur sem það er hjá starfsmanni barnaverndar eða öðrum sérfræðingi, er hægt að hjálpa foreldrunum að takast á við allar þær tilfinningar sem vakna. Á þann hátt getur einnig skapast meiri sátt um fósturráðstöfunina og barnið getur þá notið umgengninnar betur.

Stuðningur við fósturforeldra

Barnaverndarþjónustu ber samkvæmt 72. gr. barnaverndarlaga að undirbúa fósturforeldra fyrir hlutverk sitt áður en barni er ráðstafað til þeirra í fóstur. Í því felst m.a. að veita upplýsingar um barnið, sögu þess og stöðu, viðtöl og annað sem að gagni kann að koma. Fósturráðstöfun er teymisvinna starfsmanns barnaverndarþjónustu og fósturforeldra og eftir atvikum annarra aðila sem koma að umönnun eða stuðningi við barnið. Í tímabundnu fóstri er mikilvægt að kynforeldrar séu hluti af teyminu því markmiðið er að barnið fari heim aftur. Góður stuðningur við fósturforeldra þegar barn er komið á heimilið er gífurlega mikilvægur og hefur mikil áhrif á það hvort markmið fóstursins náist. Fósturforeldrar þurfa stuðning og handleiðslu við

hlutverk sitt. Þegar fóstursamningur er gerður skal ákveða hvaða handleiðslu fósturforeldrar eigi að fá og frá hverjum.

21.8 SAMSTARF VIÐ AÐRA AÐILA

Þegar verið er að undirbúa fósturráðstöfun þarf að meta við hverja þarf að hafa samstarf, sbr. 27. gr. reglugerðar um fóstur. Hér getur verið um að ræða skóla, leikskóla eða félagsþjónustu vegna stuðnings á grundvelli laga um málefni fatlaðs fólks. Nánari upplýsingar um skólamál fósturbarna er að finna í reglugerð um skólagöngu fósturbarna í grunnskólum, nr. 547/2012.

Mikilvægt er að vel sé gengið frá skólamálum barnsins. Hafa þarf samband við skólayfirvöld með góðum fyrirvara þannig að skólinn fái tækifæri til að gera þær ráðstafanir sem nauðsynlegar eru til að barnið fái þá kennslu sem það hefur þörf fyrir. Sjá einnig *Viðmiðunarreglur vegna grunnskólanáms utan lögheimilis sveitarfélags ásamt gjaldskrá* sem finna má á vef Sambands íslenskra sveitarfélaga.

21.9 ENDURSKOÐUN FÓSTURSAMNINGS

Ef aðstæður fósturforeldra breytast, svo sem vegna alvarlegra veikinda, skilnaðar, andláts eða búferlaflutnings, ber þeim að tilkynna það barnaverndarþjónustu sem þarf í framhaldi af því að endurskoða fóstursamninginn ef ástæða er til, sbr. 77. gr. barnaverndarlaga. Fjallað er um lok fósturs í V. kafla reglugerðar um fóstur. Ef ekki næst samkomulag við fósturforeldra um breytingu á fóstursamningi getur barnaverndarþjónustan með rökstuddum úrskurði breytt fóstursamningi eða felld hann úr gildi. Slíkur úrskurður er kæránlegur til úrskurðarnefndar velferðarmála.

21.10 AÐ SEGJA UPP EÐA RIFTA FÓSTURSAMNINGI

Fóstursamning skal ætíð gera með þeim fyrirvara að hann falli úr gildi ef krafa kynforeldris um endurskoðun á ráðstöfun barnaverndarþjónustu nær fram að ganga. Sjá nánari umfjöllun um slit fóstursamnings í 32. gr. reglugerðar um fóstur.

Ef fóstursamningur fellur úr gildi fyrr en áætlað var af einhverjum ástæðum, er mjög mikilvægt að barnaverndarþjónusta sendi Barna- og fjölskyldustofu og Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála tilkynningu um það ásamt greinargerð um ástæður samningsslita. Þetta getur haft áhrif á mat Barna- og fjölskyldustofu á hæfi fósturforeldra ef þau sækja um að taka barn í fóstur að nýju.

21.11 EFTIRLIT MEÐ BARNI Í FÓSTRÍ

Barna- og fjölskyldustofa sem ráðstafað hefur barni í fóstur fer með mál þess á meðan fóstursamningur er í gildi. Hvað framangreint varðar hefur það ekki áhrif að kynforeldrar flytji í annað sveitarfélag. Barnaverndarþjónustu ber að fylgjast með aðbúnaði og líðan barns á meðan það er í fóstri. Tilkynningar er varða aðstæður barns hjá fósturforeldri, svo og upplýsingar um að fósturforeldri vanræki hlutverk sitt, skulu berast til barnaverndarþjónustu sem ráðstafaði barni í fóstur. Er þjónustunni skylt að kanna málið tafarlaust og grípa til viðeigandi ráðstafana, sbr. 2. mgr. 77. gr. barnaverndarlaga.

Mikilvægt er að gæta að því að ræða ávallt við barnið sjálft þegar farið er í heimsókn á fósturheimilið og gefa barninu tækifæri að ræða einslega við starfsmann barnaverndarþjónustu. Þá er einnig mikilvægt að barnið hafi leiðir til að upplýsa barnaverndarþjónustu milli heimsókna sé aðbúnaði þess ábótavant.

21.12 RÉTTUR FORELDRA OG BARNIS TIL AÐ TAKA MÁL UPP AÐ NÝJU

Ef foreldri eða barn sem náð hefur 15 ára aldri telur fósturráðstöfun ekki lengur þjóna hagsmunum barns verður að skoða annars vegar hvort viðkomandi aðili samþykkti fósturráðstöfun og hins vegar hvort ráðstöfun var tímabundin eða varanleg.

- Tímabundið fóstur – samþykki

Foreldri getur hvenær sem er afturkallað samþykki sitt fyrir tímabundnu fóstri. Ef barnaverndarþjónustan telur að barnið skuli engu að síður vera áfram í fóstroinu verður þjónustan að grípa til ráðstafana samkvæmt 26., 27., 28. eða 29. gr. barnaverndarlaga ef skilyrðum þeirra er talið fullnægt og eftir atvikum 31. gr. um neyðarráðstafanir. Hið sama gildir um barn í fóstri þegar það hefur náð 15 ára aldri og er það óháð því hvort barnið var yngra en 15 ára þegar það fór í fóstur.

- Tímabundið fóstur – úrskurður umdæmisráðs eða dómsúrskurður

Ef kveðinn hefur verið upp úrskurður um fóstur í allt að 12 mánuði og málskotsfrestur er liðinn þá hafa foreldrar og barn ekki aðra kosti en að koma á framfæri ábendingum til barnaverndarþjónustu.

- Varanlegt fóstur – samþykki eða dómur um forsjárviptingu

Þegar um varanlega ráðstöfun er að ræða skiptir ekki máli hvort foreldri og/eða barn samþykkti fóstur eða hvort kveðinn var upp dómur um sviptingu forsjár. Í þessum tilvikum er eðlilegt að foreldri, og/eða barn sem náð hefur 15 aldri, snúi sér fyrst til barnaverndarþjónustunnar með ósk um endurskoðun fósturráðstöfunar. Ef barnaverndarþjónustan telur ekki ástæðu til að endurskoða ráðstöfun getur foreldri, og/eða barn sem náð hefur 15 ára aldri, höfðað mál fyrir dómi og gert kröfu um að fóstursamningi verði hnekkð eða dómi um sviptingu breytt og að foreldri verði falin forsjá eða umsjá barns að nýju. Krafan verður því aðeins tekin til greina að

breyting þyki réttmæt vegna breyttra aðstæðna, raski ekki stöðugleika í uppeldi barns og taki mið af hag og þörfum þess.

Í þeim tilvikum þegar foreldri hefur verið svipt forsjá getur það einungis gert kröfu ef liðnir eru tólf mánuðir hið minnsta frá því að dómstóll leysti síðast úr máli með endanlegum dómi, sjá nánar 34. gr. barnaverndarlaga.

21.13 LOK FÓSTURSAMNINGS

Varanlegu fóstri lýkur almennt við 18 ára aldur barnsins. Heimilt er að framlengja fóstursamning til 20 ára aldurs óski barnið eftir því. Þrátt fyrir að fóstri sé lokið er markmið með varanlegu fóstri að barnið dvelji hjá fósturforeldrum þar til það sjálft getur staðið á eigin fótum og byggt upp sjálfstætt líf. Í tímabundnu fóstri er markmiðið að barnið fari heim aftur eftir ákveðinn tíma. Mikilvægt er að heimkoma barnsins aftur til kynforeldra sé vandlega undirbúin og skal gera nýja skriflega áætlun í máli barns ekki síðar en mánuði áður en fóstri lýkur, sbr. 30. gr. reglugerðar um fóstur.

Barnaverndarþjónustunni ber að tilkynna Barna- og fjölskyldustofu og Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála um lok fósturs.

22. HEIMILI OG ÖNNUR ÚRRÆÐI Á ÁBYRGÐ SVEITARFÉLAGA

24. gr. og XIV.–XVI. kafli barnaverndarlaga nr. 80/2002 -

Reglugerð nr. 652/2004 og 366/2005

Í reglugerð nr. 652/2004, um úrræði á ábyrgð sveitarfélaga er fjallað um ýmis úrræði á ábyrgð sveitarfélaga samkvæmt ákvæðum barnaverndarlaga. Í kaflanum um stuðningsúrræði er nánar fjallað um úrræðin sjálf en hér verður aðeins fjallað um leyfisveitingarnar.

22.1 SUMARDVÖL Á VEGUM ANNARRA EN BARNAVERNDARÞJÓNUSTA

1. mgr. 91. gr. barnaverndarlaga nr. 80/2002

Reglugerð nr. 366/2005

22.1.1 SUMARDVÖL Á EINKAHEIMILI

Þeir sem óska eftir að taka barn til sumardvalar á einkaheimili gegn gjaldi í allt að þrjá mánuði yfir sumartímann, þurfa til þess rekstrarleyfi Gæða- og eftirlitsstofnunar velferðarmála.

Umsókn með upplýsingum um nöfn, heimilisföng o.fl., auk umsagna og vottorða, þarf að koma til Gæða- og eftirlitsstofnunar velferðarmála með góðum fyrirvara og áður en börnin koma á heimilið. Nánari upplýsingar um þau atriði sem þurfa að fylgja með umsókninni er að finna í 14. og 15. gr. reglugerðarinnar. Hjón eða sambýlisfólk skulu sækja um leyfi saman og umsækjandi þarf að sækja viðurkennt námskeið í skyndihjálp

fyrir börn. Að jafnaði skal ekki veita leyfi til að taka fleiri en fjögur börn í einu til dvalar og aldrei fleiri en sex, þar með talin önnur börn sem dvelja á heimilinu. Þegar umsögn barnaverndarþjónustu liggur fyrir skal Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála ákveða hvort rekstrarleyfi skuli gefið út. Þó getur stofnunin óskað eftir nýrri umsögn frá þjónustunni ef hún telur að fyrri umsögn hafi verið ábótavant.

Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála sendir umsókn um rekstrarleyfi til sumardvalar á einkaheimili til umsagnar hjá barnaverndarþjónustu í heimilisumdæmi umsækjanda. Í umsögninni skal koma fram afstaða þjónustunnar til þess hvort umsækjandi hafi nauðsynlega þekkingu og hæfni til að taka barn í sumardvöl. Jafnframt skal í umsögninni fjallað um önnur atriði sem barnaverndarþjónusta telur skipta máli fyrir meðferð umsóknarinnar hjá Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála. Þá skal í umsögninni koma fram hvort barnaverndarþjónustan mæli með því að leyfið sé veitt. Barnaverndarþjónustu er heimilt að leita eftir upplýsingum um umsækjanda og aðbúnað á heimilinu frá öðrum aðilum, svo sem vinnuveitendum, öðrum barnaverndarþjónustum, heilbrigðisfulltrúa og slökkviliðsstjóra, enda sé umsækjanda gert kunnugt um það. Barnaverndarþjónusta skal senda Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála umsögnina. Ef þjónustan hefur byggt umsögn sína á gögnum sem ekki liggja þegar fyrir hjá stofnuninni skulu þau gögn fylgja umsögninni.

Rekstrarleyfi skal gefið út til ákveðins tíma, þó ekki lengur en til fimm ára. Heimilt er að binda rekstrarleyfi skilyrðum.

Um málsmeðferð endurnýjunar leyfa fer samkvæmt lögum um Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála, nr. 88/2021 og ákvæðum reglugerðar nr. 366/2005.

Ef þjónusta rekstraraðila uppfyllir í veigamiklum atriðum ekki lengur skilyrði rekstrarleyfis eða er í veigamiklum atriðum ekki í samræmi við ákvæði laga, reglugerða, reglna og/eða samninga skal Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála afturkalla rekstrarleyfið.

Um málsmeðferð afturköllunar rekstrarleyfis fer samkvæmt lögum um Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála, nr. 88/2021.

22.2 SUMARDVÖL Á VEGUM BARNAVERNDARÞJÓNUSTA

86. gr. barnaverndarlaga 80/2002

IV. kafli reglugerðar nr. 652/2004

Eitt af þeim úrræðum sem barnaverndarþjónustum er ætlað að hafa eru sumardvalir sbr. c.-lið 24. gr. og 86. gr. barnaverndarlaga. Hér er átt við dvöl á einkaheimili í allt að þrjá mánuði yfir sumartímann. Sumardvöl er

þó almennt ekki ætluð börnum yngri en 6 ára. Þeir sem óska eftir að taka börn í sumardvöl þurfa að sækja um leyfi til Gæða- og eftirlitsstofnunar velferðarmála.

Skilyrði og afgreiðsla leyfis er að finna í IV. kafla reglugerðar nr. 652/2004. Umsóknum þurfa að fylgja ýmis vottorð, svo sem samþykki allra heimilismanna eldri en 15 ára fyrir því að Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála afli upplýsinga úr sakaskrá.

Ekki er skilyrði að umsækjandi sé í sambúð eða hjónabandi. Ef um hjón og sambýlisfólk er að ræða þá skulu þau sækja um saman.

Umsækjandi skal sækja viðurkennt námskeið í skyndihjálpslysum á börnum. Standi námskeið umsækjanda ekki til boða er heimilt að veita bráðabirgðaleyfi þar til hann hefur átt þess kost að ljúka námskeiði. Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála sendir umsókn um rekstrarleyfi til sumardvalar á einkaheimili til umsagnar hjá barnaverndarþjónustu í heimilisumdæmi umsækjanda. Í umsögninni skal koma fram afstaða þjónustunnar til þess hvort umsækjandi uppfylli skilyrði leyfisveitingar. Nánari upplýsingar um verklag í tengslum við umsagnir má finna hjá Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála.

Hafa ber í huga að leyfi sem umsækjandi kann að hafa frá Gæða- og eftirlitsstofnun til annarra starfa, svo sem að vera persónulegur ráðgjafi, stuðningsforeldri eða fósturforeldri, veitir ekki sjálfkrafa leyfi til að taka börn í sumardvöl heldur þarf að fjalla um þá umsókn sérstaklega. Almennt er gert ráð fyrir að aðili taki börn í sumardvöl annað hvort frá barnaverndarþjónustum eða frá öðrum. Við mat á því hvort rétt sé að sami staðurinn sinni mörgum verkefnum fyrir barnaverndarþjónustu þarf að meta hvaða áhrif ný starfsemi hefur á börnin sem njóta þjónustunnar sem fyrir er (koma t.d. reglulega í stuðningsdvöl). Um stjórnsýslukæru vegna stjórnvaldsákvæðana Gæða- og eftirlitsstofnunar velferðarmála, þ.e. um leyfisveitingu eða leyfissviptingu, fer samkvæmt ákvæðum stjórnsýslulaga

22.2.1 ENDURNÝJUN LEYFA

Rekstrarleyfi skal gefið út til ákveðins tíma, þó ekki lengur en til fimm ára. Heimilt er að binda rekstrarleyfi skilyrðum.

Um málsmeðferð endurnýjunar leyfa fer samkvæmt lögum um Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála, nr. 88/2021 og ákvæðum reglugerðar um úrræði á ábyrgð sveitarfélaga nr. 652/2004.

Barnaverndarþjónustu sem vill ráðstafa barni í sumardvöl ber að ganga úr skugga um að viðkomandi heimili hafi rekstrarleyfi Gæða- og eftirlitsstofnunar velferðarmála, ef um einkaaðila að ræða.

Áður en barn fer í sumardvöl gerir barnaverndarþjónusta samning við leyfishafa um dvöl barnsins skv. 5. gr. reglugerðar um úrræði á ábyrgð sveitarfélaga.

Barnaverndarþjónustu sem ber ábyrgð á ráðstöfun barns er skylt að fylgjast vandlega með högum og aðbúnaði barnsins og heimsækja barnið eins oft og þurfa þykir, að jafnaði einu sinni meðan á dvöl barnsins stendur.

Barnaverndarþjónustur skulu tilkynna hvor annarri ef í ljós kemur að umönnun og aðbúnaður barns á heimili er óviðunandi eða aðstæður á heimilinu hafa breyst þannig að ekki sé sýnt að aðbúnaður og öryggi barnsins sé tryggt. Barnaverndarþjónusta þar sem leyfishafi býr getur leitast við að fá úr því bætt með leiðbeiningum og áminningum eða svipt leyfishafa leyfi komi annað ekki að haldi að mati þjónustunnar. Barnaverndarþjónusta sem ber ábyrgð á ráðstöfun barns skal grípa til viðeigandi ráðstafana vegna barnsins, svo sem að rifta samningi um vistun.

22.3 TILSJÓNARMAÐUR OG PERSÓNULEGUR RÁÐGJAFI

24. gr. barnaverndarlaga 80/2002

V. kafli reglugerðar nr. 652/2004

Tilsjónarmaður er fenginn á vegum barnaverndarþjónustu og er fyrst og fremst ætlað að aðstoða foreldra við að sinna forsjár- og uppeldisskyldum sínum þannig að sem best henti hag og þörfum barns.

Persónulegur ráðgjafi er fenginn á vegum barnaverndarþjónustu og er fyrst og fremst ætlað að veita barni ráðgjöf og leiðbeiningar í þeim tilgangi að styrkja það félagslega og tilfinningalega svo sem í sambandi við tómstundir, menntun og vinnu.

Einkaaðilar sem óska eftir að taka að sér hlutverk tilsjónarmanns eða persónulegs ráðgjafa skulu hafa rekstrarleyfi Gæða- og eftirlitsstofnunar velferðarmála, sbr. lög um Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála, nr. 88/2021. Umsókn um rekstrarleyfi skal vera skrifleg. Umsókninni skulu fylgja þau gögn sem Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála gerir kröfu um, sjá einkum 24. gr. a. og 24. gr. b. reglugerðar um úrræði á ábyrgð sveitarfélaga.

Umsókn um að gerast tilsjónarmaður eða persónulegur ráðgjafi þurfa að fylgja eftirfarandi gögn:

- Læknisvottorð.
- Samþykki fyrir því að Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála afli upplýsinga úr sakaskrá þar sem sérstaklega komi fram hvort umsækjandi hafi hlotið refsidóm vegna brota á ákvæðum XXII. kafla almennra hegningarlaga.
- Yfirlit yfir starfsferil, menntun og reynslu af starfi með börnum.
- Umsögn síðasta vinnuveitanda um hæfni umsækjanda eða umsögn tveggja ábyrgra aðila ef vinnuveitanda er ekki til að dreifa.

Ef umsækjandi er félag skulu umsókninni fylgja eftirfarandi gögn:

- Upplýsingar um skráningu félags í fyrirtækjaskrá.
- Upplýsingar um fjármögnun og aðra fjárhagslega þætti.
- Síðasti ársreikningur félagsins.
- Upplýsingar um fjölda starfsfólks.

22.3.1 UMSÖGN BARNAVERNDARÞJÓNUSTU OG LEYFISVEITING GÆÐA- OG EFTIRLITSSTOFNUNAR VELFERÐARMÁLA

Barnaverndarþjónusta í heimilisumdæmi umsækjanda skal veita umsögn um umsókn um rekstrarleyfi að beiðni Gæða- og eftirlitsstofnunar velferðarmála. Í umsögninni skal koma fram afstaða þjónustunnar til þess hvort umsækjandi hafi nauðsynlega þekkingu og hæfni til að mæta þörfum barns og foreldra hverju sinni, sjá nánar í 24. gr. c. reglugerðar um úrræði á ábyrgð sveitarfélaga.

Þegar umsögn barnaverndarþjónustu liggur fyrir skal Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála ákveða hvort rekstrarleyfi skuli gefið út. Að öðru leyti gilda ákvæði stjórnsýslulaga og ákvæði laga um Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála, nr. 88/2021 um málsmeðferð við leyfisveitingar.

Þegar búið er að ráða umsækjanda og hann fær ákveðið verkefni þarf að gera samning, sbr. 5. gr. reglugerðar nr. 652/2004, þar sem m.a. kemur fram hvert verkefnið er, hversu lengi því er ætlað að vara og hvenær eigi að meta verkefnið. Auk þess þarf að koma fram að viðkomandi er bundinn þagnarskyldu um hvernig hann skilar frá sér upplýsingum og skýrslu og um greiðslur.

Tilsjónarmaður og persónulegur ráðgjafi starfa undir stjórn barnaverndarþjónustu og eiga rétt á handleiðslu. Ber þeim að veita barnaverndarþjónustu allar nauðsynlegar upplýsingar um líðan og umönnun barna og atvik máls að öðru leyti og ber að fara eftir þeim fyrirmælum sem barnaverndarþjónusta setur varðandi samvinnu við barn, foreldra og aðra.

22.4 STUÐNINGSFJÖLSKYLDUR

24. gr. barnaverndarlaga 80/2002

VI. kafli reglugerðar nr. 652/2004

Stuðningsfjölskylda er fengin á vegum barnaverndarþjónustu og er fyrst og fremst ætlað að taka á móti barni, eða í sumum tilvikum barni og foreldrum, á einkaheimili. Markmiðið er meðal annars að tryggja öryggi barnsins, léttu álagi af barninu og fjölskyldu þess og leiðbeina og styðja foreldra í uppeldishlutverkinu.

Vista má barn hjá stuðningsfjölskyldu í allt að sjö daga samfellt. Ef vistun er ætlað að vara í lengri tíma þarf að fara eftir ákvæðum 84. gr. barnaverndarlaga eða ákvæðum um fóstur eftir því sem við á.

Einkaaðilar sem óska eftir að taka að sér hlutverk stuðningsfjölskyldu skulu hafa rekstrarleyfi Gæða- og eftirlitsstofnunar velferðarmála, sbr. lög um Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála, nr. 88/2021. Umsókn um rekstrarleyfi skal vera skrifleg. Umsókninni skulu fylgja þau gögn sem Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála gerir kröfu um, sbr. einkum 27. gr. a. og 27. gr. b. reglugerðar nr. 652/2004.

Umsókninni þurfa að fylgja eftirfarandi gögn:

- Lýsing umsækjanda á markmiðum með þjónustu, þ.m.t. hvernig umönnun verði háttað.
- Lýsing umsækjanda á aðstöðu, þ.m.t. upplýsingar um húsnæði og annan aðbúnað, og eftir atvikum upplýsingar um aðra starfsemi í húsnæðinu.
- Yfirlit yfir þekkingu og reynslu umsækjanda af starfi með börnum.
- Upplýsingar um fjölda einstaklinga sem hafa aðkomu að veitingu þjónustu, sem og upplýsingar um menntun þeirra og reynslu af starfi með börnum.
- Læknisvottorð.
- Samþykki allra heimilismanna eldri en 15 ára fyrir því að Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála afli upplýsinga úr sakaskrá.

Ef ætlunin er að taka á móti fleiri en fimm börnum skal umsókn um rekstrarleyfi, til viðbótar við þau gögn sem talin eru upp að framan, jafnframt fylgja:

- Starfsleyfi heilbrigðisnefndar.
- Úttekt eldvarnareftirlits og vottun um að brunavarnir séu fullnægjandi.
- Leyfi byggingarnefndar ef um nýtt húsnæði eða breytta notkun er að ræða.

Ef umsækjandi rekstrarleyfis er félag skal umsókn jafnframt fylgja rekstraráætlun, síðasti ársreikningur félagsins og upplýsingar um skráningu félagsins í fyrirtækjaskrá.

Ef um hjón eða sambýlisfólk er að ræða þurfa þau að sækja um saman.

22.4.1 UMSÖGN BARNAVERNDARÞJÓNUSTU OG LEYFISVEITING GÆÐA- OG EFTIRLITSSTOFNUNAR VELFERÐARMÁLA

Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála sendir umsókn um rekstrarleyfi til að taka að sér hlutverk stuðningsfjölskyldu til umsagnar hjá sveitarfélagi þar sem umsækjandi á lögheimili. Í umsögninni skal koma fram afstaða sveitarfélagsins til þess hvort umsækjandi uppfylli skilyrði leyfisveitingar. Þegar umsögn sveitarfélags liggur fyrir skal Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála ákveða hvort rekstrarleyfi skuli gefið út. Rekstrarleyfi skal gefið út til ákveðins tíma, þó ekki lengur en til fimm ára. Heimilt er að binda rekstrarleyfi skilyrðum. Ákvæði stjórnsýslulaga og ákvæði laga um Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála gilda um málsmeðferð við leyfisveitingar.

22.4.2 RÁÐSTÖFUN BARN OG ÁBYRGÐ Á ÚRRÆÐI

Barnaverndarþjónustu sem vill útvega barni stuðningsfjölskyldu ber að ganga úr skugga um að viðkomandi heimili hafi rekstrarleyfi Gæða- og eftirlitsstofnunar velferðarmála, ef um einkaaðila að ræða. Áður en barn fer til stuðningsfjölskyldu gerir barnaverndarþjónusta samning við stuðningsfjölskyldu um vistun barnsins skv. 5. gr. reglugerðar nr. 652/2004.

Barnaverndarþjónustu sem ber ábyrgð á ráðstöfun barns er skylt að fylgjast vandlega með högum og aðbúnaði barnsins og því að vistun nái markmiði sínu. Barnaverndarþjónusturnar skulu tilkynna hvor annarri ef í ljós kemur að umönnun og aðbúnaður barns á heimili er óviðunandi eða aðstæður á heimilinu hafa breyst þannig að ekki sé sýnt að aðbúnaður og öryggi barnsins sé tryggt. Barnaverndarþjónusta þar sem leyfishafi býr getur leitast við að fá úr því bætt með leiðbeiningum og áminningum eða svipt leyfishafa leyfi komi annað ekki að haldi að mati þjónustunnar.

22.5 HEIMILI OG ÖNNUR ÚRRÆÐI SEM BARNAVERNDARÞJÓNUSTUR SKULU HAFATILTÆK

84. gr. barnaverndarlaga 80/2004

44. gr. barnaverndarlaga 80/2004

VII. kafli reglugerðar nr. 652/2004

Í 84. gr. barnaverndarlaga eru ákvæði um úrræði sem barnaverndarþjónustum ber að hafa tiltæk. Um er að ræða bæði heimili og stofnanir, svo sem vistheimili og sambýli svo og vistforeldra sem veita barni móttöku á einkaheimili.

Umsókn um leyfi á grundvelli 84. gr. er afgreidd hjá Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála. Á heimasíðu stofnunarinnar er að finna umsóknareyðublöð, bæði fyrir heimili/stofnanir og fyrir önnur úrræði (t.d. vistun hjá ættingja eða á einkaheimili). Umsókninni þurfa að fylgja umboð frá öllum heimilismönnum eldri en 15 ára um heimild Gæða- og eftirlitsstofnunar til að afla sakavottorða.

Með *heimili/stofnun* er átt við úrræði skv. 84. gr. barnaverndarlaga sem barnaverndarþjónusta vill setja á laggirnar með viðvarandi skipulögðum hætti og ráða starfsmenn til að veita börnum móttöku, svo sem vistheimili og sambýli. Barnaverndarþjónusta getur falið öðrum rekstur heimilis/stofnunar á grundvelli þjónustusamnings.

Með *öðru úrræði* er átt við öll önnur úrræði skv. 84. gr. barnaverndarlaga, svo sem þegar barnaverndarþjónusta vill fela *vistforeldri* að veita barni móttöku á einkaheimili jafnt þegar um er að ræða nákomna ættingja eða aðra. Heimilt er að vista barn í slíku úrræði að jafnaði í allt að þrjá mánuði. Ef vistun er ætlað að vara í lengri tíma fer að jafnaði um það eftir ákvæðum barnaverndarlaga um föstur.

Umsókn um rekstrarleyfi til að reka heimili/stofnun eða annað úrræði skulu fylgja eftirfarandi gögn:

- Lýsing umsækjanda á markmiðum með þjónustu, þ.m.t. hvernig umönnun verði háttað.
- Lýsing umsækjanda á aðstöðu, þ.m.t. upplýsingar um húsnæði og annan aðbúnað, og eftir atvikum upplýsingar um aðra starfsemi í húsnæðinu.
- Yfirlit yfir þekkingu og reynslu umsækjanda af starfi með börnum.
- Upplýsingar um fjölda einstaklinga sem hafa aðkomu að veitingu þjónustu, sem og upplýsingar um menntun þeirra og reynslu af starfi með börnum.
- Samþykki allra einstaklinga sem eru búsettir á heimilinu og eru eldri en 15 ára fyrir því að Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála afli upplýsinga úr sakaskrá þar sem sérstaklega komi fram hvort viðkomandi hafi hlotið refsidóm vegna brota á ákvæðum XXII. kafla almennra hegningarlaga.
- Læknisvottorð umsækjanda.

Ef ætlunin er að taka á móti fleiri en fimm börnum skal umsókn um rekstrarleyfi jafnframt fylgja:

- Starfsleyfi heilbrigðisnefndar.
- Úttekt eldvarnareftirlits og vottun um að brunavarnir séu fullnægjandi.
- Leyfi byggingarnefndar ef um nýtt húsnæði eða breytta notkun er að ræða.

Ef umsækjandi rekstrarleyfis er félag skal umsókn jafnframt fylgja rekstraráætlun, síðasti ársreikningur félagsins og upplýsingar um skráningu félagsins í fyrirtækjaskrá.

Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála sendir umsókn um rekstrarleyfi til að taka að sér að reka heimili/stofnun eða annað úrræði á grundvelli 84. gr. barnaverndarlaga til umsagnar hjá barnaverndarþjónustu í heimilisumdæmi umsækjanda. Í umsögninni skal koma fram afstaða þjónustunnar til þess hvort umsækjandi hafi nauðsynlega þekkingu og hæfni til að reka úrræði. Jafnframt skal í umsögninni fjallað um önnur atriði sem barnaverndarþjónusta telur skipta máli fyrir meðferð umsóknarinnar hjá Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála. Þá skal í umsögninni koma fram hvort barnaverndarþjónusta mæli með því að leyfið sé veitt. Barnaverndarþjónusta skal senda Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála umsögnina. Ef þjónustan hefur byggt umsögn sína á gögnum sem ekki liggja þegar fyrir hjá stofnuninni skulu þau gögn fylgja umsögninni.

Rekstrarleyfi til að reka heimili/stofnun eða annað úrræði samkvæmt 84. gr. barnaverndarlaga, nr. 80/2002 skal gefið út til ákveðins tíma, þó ekki lengur en til fimm ára.

22.5.1 ENDURNÝJUN LEYFA

Um málsmeðferð endurnýjunar leyfa fer samkvæmt lögum um Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála, nr. 88/2021 og ákvæðum reglugerðar nr. 652/2005.

Áður en barn fer í vistun gerir barnaverndarþjónusta samning við rekstraraðila eða vistforeldri um vistun barnsins skv. 5. gr. reglugerðarinnar.

22.5.2 RÁÐSTÖFUN BARNIS TIL BRÁÐABIRGÐA

Í undantekningartilvikum getur vistun barns hafist áður en rekstrarleyfi Gæða- og eftirlitsstofnunar velferðarmála liggur fyrir. Á þetta einungis við þegar vinda þarf bráðan bug að ráðstöfun og hagsmunum barns þykir augljóslega best borgið hjá einhverjum sem ekki hefur þá þegar fengið leyfi stofnunarinnar.

Barnaverndarþjónustu ber að tilkynna Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála tafarlaust um vistun skv. 1. mgr. 44. gr. reglugerðar nr. 652/2004. Í tilkynningu skal koma fram:

- Nafn og kennitala barns.
- Nafn, kennitala og heimilisfang þess sem tekur við barninu.

- Á hvaða lagagrunni gripið er til ráðstöfunar.

Ef vistun barns hefst áður en rekstrarleyfi er gefið út skal barnaverndarþjónusta leiðbeina þeim aðila sem tekur við barni um rekstrarleyfisskyldu einkaaðila. Sá aðili sem tekur við barni skal svo fljótt sem verða má, og eigi síðar en sjö dögum eftir að vistun hefst, leggja fram umsókn um rekstrarleyfi, sbr. lög um Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála, nr. 88/2021 og ákvæði 3. mgr. 44. gr. reglugerðar nr. 652/2004.

22.5.3 EFTIRLIT MEÐ REKSTRI

Um eftirlit Gæða- og eftirlitsstofnunar velferðarmála með heimilum/stofnunum og öðrum úrræðum á vegum barnaverndarþjónusta fer samkvæmt lögum um Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála, nr. 88/2021.

Ef Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála berast upplýsingar um að aðbúnaði barns sé ábótavant skal stofnunin upplýsa barnaverndarþjónustu, sem gert hefur samning um þjónustu rekstrarleyfishafa, um málið. Ef stofnunin ákveður að hefja athugun á málinu skal hún jafnframt upplýsa viðkomandi barnaverndarþjónustu um það og afla hjá henni viðeigandi upplýsinga sem málið varða.

Ef áminning er veitt rekstrarleyfishafa skal stofnunin einnig gera viðkomandi barnaverndarþjónustu viðvart um áminninguna sem og því ráðuneyti sem fer með almennt stjórnsýslueftirlit. Afturkalli Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála rekstrarleyfi einkaaðila til að reka heimili/stofnun eða annað úrræði, skal stofnunin gera viðkomandi barnaverndarþjónustu viðvart um ákvörðunina.

Um stjórnsýslukæru vegna stjórnvaldsákvarðana Gæða- og eftirlitsstofnunar velferðarmála fer samkvæmt ákvæðum stjórnsýslulaga.

22.6 ÖNNUR VISTUN BARNIS Á HEIMILI ÁN ATBEINA BARNAVERNDARYFIRVALDA – SUMARDVÖL OG ÖNNUR HEIMILI

91. gr. barnaverndarlaga nr. 80/2002

Reglugerð nr. 366/2005

Þeir sem óska eftir því að taka barn til sumardvalar á einkaheimili gegn gjaldi í allt að þrjá mánuði yfir sumartímann skulu hafa rekstrarleyfi Gæða- og eftirlitsstofnunar velferðarmála.

Í 2. mgr. 91. gr. barnaverndarlaga kemur fram að félagasamtökum eða öðrum aðilum sé heimilt að setja á stofn og reka heimili til að veita börnum viðtöku til umönnunar, stuðnings, afþreyingar eða hollra tómstunda að fengnu rekstrarleyfi Gæða- og eftirlitsstofnunar velferðarmála. Sækja skal um leyfi samkvæmt 91. gr. fyrir heimili fyrir börn sem glíma við fjölþættan vanda þó svo að starfsemi slíkra heimila heyri jafnframt undir önnur lög, t.d. lög um málefni fatlaðs fólks.

Í reglugerð nr. 366/2005 um vistun barna á vegum annarra en barnaverndarþjónusta er fjallað nánar um skilyrði þessara leyfisveitinga. Almenn atriði er að finna í I. kafla og síðan sértækari atriði í III. kafla. Í 24. gr. kemur fram að barnaverndarþjónusta á því svæði sem heimilið/stofnunin er starfandi, skuli veita umsögn um staðinn áður en leyfi er gefið út.

Með sumardvöl er átt við dvöl á einkaheimili gegn gjaldi í allt að þrjá mánuði yfir sumartímann á vegum annarra en barnaverndarþjónusta, þ.e. á vegum foreldra eða þeirra sem fara með forsjá eða umsjá barns.

Með öðrum heimilum er átt við heimili sem félagasamtök eða aðrir aðilar fá leyfi til að setja á laggirnar til að taka á móti börnum til sólarhringsdvalar til umönnunar, stuðnings, afþreyingar eða hollra tómstunda á vegum annarra en barnaverndarþjónusta, þ.e. á vegum foreldra eða þeirra sem fara með forsjá eða umsjá barns. Hér undir falla staðir þar sem fram fer saman eða hvort í sínu lagi meðferð, tómstundastarf, námskeiðahald eða önnur óskilgreind umönnun, svo sem sumarbúðir, reiðskólar og neyðarathvörf.

Með rekstraraðila er átt við þann sem fær leyfi til að reka heimili og fer hann með yfirstjórn og ber fulla og óskoraða ábyrgð á starfi heimilisins.

Ef rekstraraðili er annar en einstaklingur, eða er einstaklingur sem ekki starfar við heimilið, ber rekstraraðila að ráða sérstakan forstöðumann sem ber ábyrgð á daglegri starfsemi heimilisins.

22.6.1 UMSÖGN BARNAVERNDARÞJÓNUSTU

Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála sendir umsókn um rekstrarleyfi til sumardvalar á einkaheimili til umsagnar hjá barnaverndarþjónustu í heimilisumdæmi umsækjanda. Í umsögninni skal koma fram afstaða þjónustunnar til þess hvort umsækjandi hafi nauðsynlega þekkingu og hæfni til að taka barn í sumardvöl. Jafnframt skal í umsögninni fjallað um önnur atriði sem barnaverndarþjónusta telur skipta máli fyrir meðferð umsóknarinnar hjá Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála. Þá skal í umsögninni koma fram hvort barnaverndarþjónustan mæli með því að leyfið sé veitt.

Barnaverndarþjónustu er heimilt að leita eftir upplýsingum um umsækjanda og aðbúnað á heimilinu frá öðrum aðilum, svo sem vinnuveitendum, öðrum barnaverndarþjónustum, heilbrigðisfulltrúa og slökkviliðsstjóra, enda sé umsækjanda gert kunnugt um það.

Barnaverndarþjónusta skal senda Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála umsögnina. Ef þjónustan hefur byggt umsögn sína á gögnum sem ekki liggja þegar fyrir hjá stofnuninni skulu þau gögn fylgja umsögninni.

23. HLUTVERK BARNAVERNDARÞJÓNUSTU SAMKVÆMT

BARNALÖGUM

Barnalög nr. 76/2003

Barnalögin fjalla m.a. um forsjá barna og umgengni þeirra við það foreldri sem barnið býr ekki hjá. Einnig um það hvernig skuli fara með ágreiningsmál sem upp kunna að koma í tengslum við forsjá og umgengni. Mikilvægt er að barnaverndarþjónustur gæti að valdsviði sínu hvað þessi mál varðar, þ.e.a.s. að slíkar deilur ber að leysa hjá embætti sýslumanns og því ekki á valdi barnaverndarþjónustu að taka ákvarðanir varðandi ágreining um forsjá eða umgengni. Í lögunum er að finna nokkur ákvæði þar sem kveðið er á um heimild til að leita til barnaverndarþjónustu eða að hægt sé að leita liðsinnis hennar.

Í 30. gr. barnalaga kemur fram að verði barn forsjárlaust vegna andláts forsjárforeldra hverfi forsjá þess til barnaverndarþjónustu.

Í 45. gr. barnalaga er fjallað um framkvæmd forsjárákvæðana. Ef sá sem barn dvelst hjá neitar að afhenda það réttum forsjáraðila þá er mögulegt að koma forsjánni á með þvingun eða svokallaðri aðfarargerð. Sams konar þvingun kemur einnig til greina til að koma á umgengni. Ef til aðfarar kemur skal sýslumaður kalla til fulltrúa barnaverndarþjónustu til að vera viðstaddan aðgerðir til að styðja barnið og gæta hagsmuna þess. Sýslumanni ber að haga framkvæmd þannig að sem minnst álag verði fyrir barn og hann getur stöðvað aðför ef hann telur sérstaka hættu á að barn hljóti skaða af framhaldi gerðar, t.d. að fengnu álit fulltrúa barnaverndarþjónustu.

Í 52. gr. barnalaga kemur fram að það foreldri sem ekki hefur forsjá barns á rétt á að fá aðgang að skriflegum gögnum um barnið frá skólum og leikskólum. Það foreldri á einnig rétt á að fá munnlegar upplýsingar um barnið frá öðrum aðilum sem fara með mál þess, svo sem sjúkrahúsum, heilsugæslu og félagsmálastofnunum; félagsmálanefndum, barnaverndarþjónustum og lögreglu. Réttur samkvæmt þessari málsgrein felur ekki í sér heimild til að fá upplýsingar um hagi forsjárforeldris. Stofnunum og stjórnvöldum, sem nefnd eru hér að framan, er þó heimilt að synja um upplýsingar ef hagsmunir foreldris af því að notfæra sér þær þykja eiga að víkja fyrir mun ríkari almanna- eða einkahagsmunum, þar á meðal ef telja verður að upplýsingagjöf sé skaðleg fyrir barn. Skjóta má synjun um upplýsingar um barn til sýslumanns innan tveggja mánaða frá því að foreldri var tilkynnt um ákvörðunina.

24. HLUTVERK BARNAVERNDARÞJÓNUSTA SAMKVÆMT

ÆTTLEIÐINGARLÖGUM

Lög um ættleiðingar nr. 130/1999

Reglugerð nr. 1030/2023

Sýslumaðurinn í Reykjavík veitir leyfi til ættleiðingar í samræmi við þau skilyrði sem sett eru í lögum um ættleiðingar nr. 130/1999 og reglugerð um ættleiðingar nr. 1030/2023. Sótt er um leyfi til ættleiðingar hjá sýslumanni.

Um hlutverk barnaverndarþjónustu í ættleiðingarmálum er fjallað í 16. gr. ættleiðingarlaga. Þar kemur fram að leita skuli umsagnar barnaverndarþjónustu þegar umsókn berst um leyfi til ættleiðingar, nema augljóst sé að skilyrði fyrir útgáfu ættleiðingarleyfis séu ekki uppfyllt. Reglugerð um ættleiðingar fjallar svo um hvað skuli skoða sérstaklega við gerð umsagnar, sbr. IV. og V. kafla reglugerðarinnar.

Þegar rituð hefur verið greinargerð skal kynna hana fyrir umsækjendum og gefa þeim tækifæri til að koma með athugasemdir áður en barnaverndarþjónusta afgreiðir umsögn sína og sendir sýslumanni.

25. HLUTVERK BARNAVERNDARÞJÓNUSTA SAMKVÆMT LÖGUM UM TÆKNIFRJÓVGUN

Lög um tæknifrjóvgun og notkun kynfrumna og fósturvísa manna til stofnfrumurannsókna nr. 55/1996. Reglugerð nr. 144/2009

Í 3. gr. laganna kemur fram að fjallað skuli í reglugerð um heimild eða skyldu til að leita umsagna félagsráðgjafa eða annarra fagaðila og eftir atvikum barnaverndarþjónustu um félagslegar aðstæður viðkomandi pars eða konu.

Í 4. gr. reglugerðarinnar er svo fjallað um skilyrði. Þá er í 5. gr. reglugerðarinnar fjallað um að unnt sé að leita umsagnar barnaverndarþjónustu í þeim tilvikum er vafi leikur á um félagslegar aðstæður umsækjenda.

Við gerð umsagnarinnar er rétt að skoða hvort barnaverndarþjónusta hafi í fórum sínum einhverjar upplýsingar um umsækjanda/umsækjendur sem haft geti áhrif á hæfni og getu viðkomandi til að annast barn og sé svo, hvers eðlis þær eru. Þá þarf einnig að skoða hvort einhver barnaverndarafskipti hafi verið af börnum umsækjanda/umsækjenda og ef svo er hver ástæða þeirra afskipta hafi verið. Í umsögninni þarf ekki að gera grein fyrir félagssögu og öðrum þeim þáttum sem fram eiga að koma í umsögnum vegna ættleiðinga, þar sem þessar upplýsingar eiga að liggja fyrir áður en óskað er eftir þessari umsögn. Áður en umsögnin er afgreidd er rétt að gefa umsóknaraðila möguleika á að kynna sér og gera athugasemdir við greinargerðina.

26. SAMÞÆTTING ÞJÓNUSTU OG SAMSPIL VIÐ BARNAVERND

Lög nr. 86/2021 um samþættingu þjónustu í þágu farsældar barna

26.1 ALMENNT UM SAMÞÆTTINGU ÞJÓNUSTU

Öll börn og foreldrar eiga rétt á að fá þá þjónustu sem þau þurfa, þegar á þarf að halda. Til þess að styðja við að þau fái rétta þjónustu, frá réttum aðilum á réttum tíma geta þau óskað eftir samþættingu þjónustu í þágu farsældar barna á grundvelli laga nr. 86/2021.

Öll börn og foreldrar/forráðamenn þeirra hafa aðgang að **tengilið** þjónustu í þágu farsældar barns eftir því sem þörf krefur. Tengiliður farsældar er starfsmaður í nærumhverfi barns og foreldra þess. Tengiliður styður við samþættingu fyrsta stigs þjónustu í þágu farsældar barns og veitir fjölskyldunni upplýsingar um þjónustu, tryggir aðgang að frummati, styður við samþættingu á fyrsta stigi. Tengiliður kemur upplýsingum áfram ef þörf er á samþættingu á öðru eða þriðja stigi.

Þurfi barn fjölþætta þjónustu á öðru og/eða þriðja stigi til lengri tíma skal sveitarfélag þar sem barn á lögheimili tilnefna **málstjóra** þjónustu í þágu farsældar. Sveitarfélag skal velja málstjóra sem starfar við félagsþjónustu sveitarfélagsins eða á þeim sviðum þar sem þarfir barns liggja og skal málstjóri hafa þekkingu á þjónustu í þágu farsældar barna. Málstjóri stýrir m.a. stuðningsteymi, styður við fjölskyldur við samþættingu þjónustu á öðru og/eða þriðja stigi og hefur hagsmuni barns að leiðarljósi. Þegar barn hlýtur þjónustu málstjóra skal stuðningsteymi í kringum barn jafnframt vera til staðar.

Í stuðningsteymi skulu sitja fulltrúar þjónustuveitenda í máli barnsins, þ.e. þeir sem veita barninu þjónustu. Heimilt er að bjóða þeim sem veita almenna þjónustu í þágu farsældar barns að taka sæti í stuðningsteymi ef þörf krefur en þeir aðilar hafa heimild til þess að neita.

Mikilvægt er að muna að foreldrar, og eftir atvikum barn, eru hluti af stuðningsteyminu, sitja fundi þess og taka þátt í gerð stuðningsáætlunar. Stuðningsteymið skal í sameiningu gera skriflega stuðningsáætlun fyrir barnið þar sem þjónusta sem er veitt í þágu farsældar barnsins er samþætt. Stuðningsteymið hefur reglubundna samvinnu um framkvæmd stuðningsáætlunar þann tíma sem áætlunin varir. Áður en barn verður 18 ára skal stuðningsteymi gera áætlun þar sem fjallað er um samþættingu þjónustu fyrir barnið eftir að það nær fullorðinsaldri.

26.2 SAMÞÆTTING ÞJÓNUSTU Í BARNAVERND

Breytingar sem gerðar voru á barnaverndarlögunum samhliða gildistöku farsældarlaganna fjalla m.a. um samþættingu þjónustu innan barnaverndarþjónustunnar. Þar kemur fram að nálgun barnaverndar sé háð því á hvaða stigi þjónustan er þegar barnavernd kemur að málinu og er aðkoman mismikil eftir því hvar málið er statt.

Ein mikilvægasta breytingin er sú að þegar barnavernd berst tilkynning um barn ber barnavernd að kanna hvort málið sé í samþættri þjónustu. Almennt má segja að við könnun máls þá meti barnavernd mögulega þátttöku sína í samþættingu þjónustu. Sé það mat barnaverndar að þörf sé fyrir úrræði barnaverndar og málið er í samþættingu tekur barnavernd almennt við hlutverki málstjóra.

Ef það eru hagsmunir barns og þörf krefur þá getur umdæmisráð úrskurðað um samþættingu þjónustu. Hafa ber þó í huga að ef barnavernd hefur tekið við umsjá eða forsjá barns þarf ekki úrskurð til að samþætta þjónustu heldur liggur sú skylda á barnaverndarþjónustu að samþætta málið sbr. 33. gr. barnaverndarlaga. Á það við t.d. þegar barn er á meðferðarheimili, í tímabundnu eða varanlegu fóstri, styrktu fóstri eða vistað samkvæmt 84 gr. barnaverndarlaga. Allan tímann veitir barnavernd með virkum hætti leiðbeiningar um samþættingu þjónustu og leitast við að koma á samvinnu við foreldra um þjónustu í þágu barnsins.

26.3 SAMSPIL BARNAVERNDARLAGA OG FARSÆLDARLAGA Á MISMUNANDI STIGUM BARNAVERNDARMÁLS

26.3.1 TILKYNNING BERST OG BEIÐNI UM SAMÞÆTTINGU LIGGUR FYRIR

Ef tilkynning berst og fyrir liggur beiðni um samþættingu þjónustu skal barnavernd upplýsa tengilið farsældar eða málstjóra farsældar um hvort hafin verði könnun. Barnavernd þarf því að afla upplýsinga um hvort fyrir liggi beiðni um samþættingu þjónustu ef það kemur ekki fram í tilkynningunni eða öðrum fyrirliggjandi gögnum.

26.3.2 TILKYNNING BERST OG BEIÐNI UM SAMÞÆTTINGU LIGGUR EKKI FYRIR

Þegar beiðni um samþættingu liggur ekki fyrir ber barnaverndarþjónustu að leiðbeina foreldrum og barni um rétt þeirra skv. lögum um samþættingu þjónustu. Athugið að ekki er heimilt á þessu stigi að upplýsa tilkynnanda skv. 17 gr. um það hvort mál verður kannað eða ekki.

Ef beiðni um samþættingu er dregin til baka þegar könnun hefst getur barnavernd ekki tekið þátt í samþættingu þjónustu en leitast ávallt við að koma á samvinnu við foreldra um þjónustu í þágu barnsins.

26.3.3 MÁL ER KANNAÐ OG BEIÐNI UM SAMÞÆTTINGU LIGGUR FYRIR

Ef fyrir liggur beiðni um samþættingu þjónustu skal barnaverndarþjónusta upplýsa tengilið eða málstjóra um ákvarðanir samkvæmt 5. mgr. 21. gr. barnaverndarlaga. Ef málstjóri farsældar hefur þegar verið tilnefndur fyrir barnið og stuðningsteymi er að störfum getur starfsmaður barnaverndarþjónustu tekið sæti í stuðningsteyminu meðan mál er í könnun og skal það metið í hvert sinn.

Ef barnaverndarþjónusta tekur ákvörðun um að loka máli eftir könnun getur stuðningsteymið fengið greinargerð um niðurstöðu könnunar og gögn sem niðurstaðan er byggð á. Þannig geta upplýsingar sem barnaverndarþjónusta hefur aflað og unnið meðan á könnun stóð því verið notaðar af stuðningsteymi í

sambættingu þjónustu. Barnaverndarþjónusta þarf alltaf m.a. að leggja mat á, í samtali við foreldra og barn, hvaða upplýsingar eru nauðsynlegar fyrir stuðningsteymið við vinnslu málsins og er hér ekki um að ræða rétt til allra upplýsingar sem liggja fyrir í málinu.

26.3.4 MÁL ER KANNAÐ OG BEIÐNI UM SAMBÆTTINGU LIGGUR EKKI FYRIR

Áréttað skal að á þessu stigi er ekki heimilt að upplýsa tilkynnanda skv. 17. gr. um ákvörðun um könnun. Barnaverndarþjónusta kynnir fyrir foreldrum og barni sambættingu þjónustu og leiðbeinir þeim um leiðir til að koma á sambættingu ef þörf er talin á, óháð aðkomu barnaverndarþjónustu þar sem niðurstöður könnunar liggja ekki fyrir.

Könnun lokið – ekki þörf á úrræðum á grundvelli barnaverndarlaga og máli því lokað. Beiðni um sambættingu liggur ekki fyrir.

Ef beiðni um sambættingu liggur ekki fyrir skal veita foreldrum og barni leiðbeiningar um sambættingu samhliða tilkynningu um lok máls. Ef málið hófst með tilkynningu skv. 17. gr. frá þjónustuveitanda, skal jafnframt upplýsa þjónustuveitandann um lok málsins. Hér er einungis átt við upplýsingar um *niðurstöðu um lok máls* eins og orðalag ákvæðisins ber skýrt með sér. Er því *ekki heimilt* á grundvelli þessa ákvæðis að miðla gögnum eða upplýsingum um þær forsendur sem þar liggja að baki. (23. gr. 5 mgr. barnaverndarlaga).

Ef barnaverndarþjónusta telur eftir könnun máls að ekki þurfi aðkomu barnaverndar, en mikilvægt sé fyrir hagsmuni barns að fá sambættingu þjónustu, leiðbeinir barnaverndarþjónusta með virkum hætti foreldrum og barni og bendir á leiðir til að koma á sambættingu þjónustu í þágu barnsins.

Foreldrar og barn geta leitað beint til tengiliðar farsældar. Foreldrar og barn skrifa undir *beiðni um miðlun upplýsinga* sem barnavernd sendir til tengiliðar farsældar eða málstjóra farsældar ef málið á heima á 2. stigi. Tengiliði farsældar er að finna í leik- eða grunnskóla barns, framhaldsskóla, viðkomandi heilsugæslu eða félagsþjónustu/þjónustumiðstöð sveitarfélagsins. Málstjórar eru almennt starfsfólk félagsþjónustu sveitarfélaga.

26.3.5 KÖNNUN LOKIÐ – NIÐURSTAÐAN ER AÐ ÞÖRF ER Á ÚRRÆÐUM BARNAVERNDARÞJÓNUSTU OG BEIÐNI UM SAMBÆTTINGU LIGGUR FYRIR

Ef barnavernd telur rétt að grípa til úrræða á grundvelli barnaverndarlaga, og beiðni um sambættingu liggur fyrir, tekur barnaverndarþjónusta að sér hlutverk málstjóra farsældar, tekur yfir málstjórn og leiðir stuðningsteymi með þeim sem veita barninu þjónustu. Það eru til undantekningar á þessu ef hagsmunir barns mæla sterklega með því að málstjórn sé á hendi annarra s.s. félagsþjónustu, heilbrigðisþjónustu eða skólaþjónustu. Gerð er meðferðaráætlun og mögulegt er, skv. 23. gr. a. barnaverndarlaga, að nýta stuðningsáætlun skv. farsældarlögum í því skyni, þ.e. samnýta áætlanir farsældar og barnaverndar.

26.3.6 KÖNNUN LOKIÐ – NIÐURSTAÐAN ER AÐ ÞÖRF ER Á ÚRRÆÐUM BARNAVERNDAR OG BEIÐNI UM SAMÞÆTTINGU LIGGUR EKKI FYRIR

Ef ekki liggur fyrir beiðni um samþættingu þjónustu við beitingu úrræða og barnavernd metur það svo að barn hafi þörf fyrir samstarf þjónustuveitenda og annarra, skal barnavernd ræða við foreldra, og barn ef við á, með það að markmiði að þau undirriti beiðni um samþættingu. Barnaverndarþjónusta gerir að öðrum kosti hefðbundna meðferðaráætlun sbr. 23. gr. barnaverndarlaga.

26.3.7 SAMÞÆTTINGU ÞJÓNUSTU KOMIÐ Á ÁN BEIÐNI FORELDRA

Þegar barnaverndarmál er komið á það stig að umsjá eða forsjá barns er í höndum barnaverndarþjónustu er talið að samþætting þjónustu sé í öllum tilvikum nauðsynleg út frá hagsmunum barns og skal þá samþætta þjónustu óháð afstöðu foreldra. Barnaverndarþjónusta tekur þá við hlutverki málstjóra farsældar skv. 33. gr. barnaverndarlaga þar sem fjallað er um umsjá barns sem vistast utan heimilis. Umdæmisráð getur einnig úrskurðað um samþættingu þegar beiðni foreldra liggur ekki fyrir þó barnið sé ekki vistað, sbr. 26. gr. barnaverndarlaga d-lið: Úrræði án samþykkis foreldra.

26.3.8 UPPLÝSINGAR UM FARSÆLD

Á heimasíðunni www.farsaeldbarna.is er að finna upplýsingar um farsældarlögin á þremur tungumálum: íslensku, ensku og pólsku en einnig eru upplýsingar og fræðsla á Fræðslutorgi á heimasíðu BOFS.

Ferill samþættingar þjónustu (11)

Lög, reglugerðir og fræðsla um farsæld:

- [Lög um samþættingu þjónustu í þágu farsældar barna.](#)
- Reglugerð um tengiliði og málstjóra samþættingar þjónustu í þágu farsældar barna.
- Reglugerðir um framlög til að mæta kostnaði sveitarfélaga vegna samþættingar þjónustu í þágu farsældar barna.
- Reglur um tilgang og aðferðir við vinnslu persónuupplýsinga sem fer fram á grundvelli laga nr. 86/2021 um samþættingu þjónustu í þágu farsældar barna.
- Upplýsingar á ensku: <https://www.bofs.is/english/about-us/>
- Upplýsingar um fræðslu BOFS: <https://www.bofs.is/stodflokkar/fraedslutorg/>
- Upplýsingar um farsæld á einföldu máli: <https://www.farsaeldbarna.is/>